

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXIV

No : 136

Ekim 1970

T Ü R K T A R İ H / K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2001

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
CAPPIERI, MARIO : The Anatolians of the late neolithic and chalcolithic age (kısa özeti ve 1 harita, bir grafikle birlikte)	509
BARKAN, ÖMER L. : XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri.	557
WEIKER, WALTER F. : Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)	609
————— : Associates of Kemal Atatürk (1932-1938)	633
Nekroloji :	
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H. : M. Çağatay Uluçay (1 resimle birlikte)	653
Bibliyografya :	
MANSEL, ORD. PROF DR. ARIF MÜFİD : S. Charitonidis - L. Kahil - R. Ginouvès, <i>Les mosaïques de la Maison de Ménandre à Mytilène</i> ..	665
SEVİM, ALİ : Ebu Bekr B. ez-Zeki el-Mütetabbib el-Konyevî, <i>Ravzatü'l-Küttab ve Hadikatü'l-elbab</i>	669
TANSEL, F. A. : Mücellidoğlu Ali Çankaya, <i>Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler</i>	679
Haberler :	
Ş. A. K. : Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünün Yüzüncü Kuruluş Yıldönümü	687
P. O. : VII. Türk Tarih Kongresi	692
N. H. : Uluslararası İkinci Dünya Savaşı Tarihi Komitesi	694
KOŞAY, H. Z. : Türk - Macar Tarihi Münasebetleri Hakkında Türkolog ve Üniversite Doçenti Nagy Gyúla Kaldy'nin "Népszabatsag" Gazetesinin 15 Kasım 1970 Nüshasında Çıkan Beyanatı	696

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXIV — Tome : XXXIV

Sayı : 133 - 136 — No. 133 - 136

2. Baskı

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A
2001

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ALTAN, NEMİKA : Ankara Arkeoloji Müzesinde Portre Hususiyeti Gösteren Bazı Steller (5 resimle birlikte)	211
BARKAN, ÖMER L.: XVI. Asfın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri.	557
BAYBURTLUOĞLU, DOÇ. DR. CEVDET : Tekirdağ Kuros'u (6 resimle birlikte).	347
CAPPIERI, MARIO : The Anatolians of the late neolithic and chalcolithic age (kısa özeti ve 1 harita, bir grafikle birlikte)	509
ÇADIRCI, MUSA : Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme	409
DİLAVER, SADİ : Osmanlı San'atında Kâbe Tasvirli Bir Fresk (4 resimle birlikte)	255
DOERFER, GERHARD, (Türkçeye çeviren : TEZCAN, SEMİH) : Halaçça, Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili (1 planla birlikte)	17
JÄSCHKE, GOTTHARD : Büyük Millet Meclisinin 50. Yıldönümü Münasebetiyle.	185
KUNERALP, SİNAN : Kostaki Musurus Paşa (Bir resimle birlikte).....	421
MANSEL, ARİF MÜFİD : İstanbul'daki Burmalı Sütun (22 resimle birlikte)..	189
ORHUNLU, CENGİZ : Hint Kaptanlığı ve Piri Reis (5 fotokopi ile birlikte) ..	235
OZANSOY, FİKRET : İnsanî Karakterli Türkiye Pliosen Fosil Ponjide'si <i>Ankarapithecus Metai</i> (6 resimle birlikte)	1
ÖNEY, GÖNÜL : Anadolu Selçuklu Mimarisinde Boğa Kabartmaları (33 resimle birlikte)	83
_____ : Bull Reliefs in Anatolian Seljuk Architecture (with 33 fig)	101
ÖZERGİN, KEMAL : Selçuklu San'atçısı Nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında (2 resimle birlikte)	219
SEVİM, ALİ : Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l Mülük Rıdvan	59
SONYEL, R. SALÂHİ : İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması (11 fotokopi ile birlikte)	437
_____ : The Secret Anglo-Ottoman Treaty of 1919 in the Light of British Foreign Office documents (With 11 photocopies)	451
UZUNÇARŞILI, İ. H. : Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü (2 resimle birlikte)...	231
WEIKER, WALTER F. : Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)	609
_____ : Associates of Kemal Atatürk (1932-1938)	633
YAVUZ, YILDIRIM : Alanya'nın Demirtaş (Syedre) Bucağındaki Köşk (37 resimle birlikte)	353
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : Candar-Oğulları Beyliği (1439-1461) (6 resimle birlikte)	373

VI

Konferanslar :

- TERZİOĞLU, DR. ARSLAN : Ortaçağ İslâm-Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya
Tesirleri (XVII levha ile birlikte) 121
- : Einflüsse der Islamischen Krankenhäuser auf die Abendländi-
schen Hospitäler (Mit XVII Platten) 151

Nekroloji :

- MANSEL, ARIF MÜFİD : Dr. Ing. Helmut Schläger (1 resimle birlikte) 171
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : Tefvik Bıyıklıoğlu 177
- ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: M. Çağatay Uluçay (1 resimle birlikte) 653

Bibliyografya :

- EYİCE, SEMAVİ : Kurt Erdmann, *Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden (= Sasaniler Devrinde İran San'atı)* 259
- H, N.: D. G. TENDULKAR : *Abdul Ghaffar Khan; faith is Battle* 183
- MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : P. Coupel-P. Demargne, *Fouilles de Xanthos* 463
- MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : S. Charitonidis-L. Kahil-R. Ginouvès, *Les mosaïques de la Maison de Ménandre à Mytilène* .. 665
- SEVİM, ALİ : Ebu Bekr B. ez-Zeki el-Mütetabbib el-Konyevî, *Rav-zatü'l-Küttab ve Hadikatü'l-elbab* 669
- TANSEL, F. A.: Ömer Seyfeddin'in Şiirleri Ek II 265
- TANSEL, F. A.: Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* 679
- 1969 yılının İkinci Yarısında Türk Tarih Kurumu Kitaplığına Gelen Kitap ve Dergiler 289

Haberler :

- DİNÇOL, A. M.: XVIII. Uluslararası Assyroloji Kongresinden Notlar.... 469
- Türk Tarih Kurumu'nun 1970 Yılı Genel Kurul Toplantısı 475
- Ş. A. K.: Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünün Yüzüncü Kuruluş Yıldönümü 687
- P. O.: VII. Türk Tarih Kongresi 692
- N. H.: Uluslararası İkinci Dünya Savaşı Tarihi Komitesi 694
- KOŞAY, H. Z.: Türk-Macar Tarihi Münasebetleri Hakkında Türkolog ve Üniversite Doçenti Nagy Gyula Kaldy'nin "Népszabatsag" Gazetesinin 15 Kasım 1970 Nüshasında Çıkan Beyanatı..... 696

T A B L E D E S M A T I È R E S

Articles, Etudes :	Page
ALTAN, NEMİKA : Quelques Stèles de caractère de portrait au Musée Archéologique d'Ankara (en turc, avec 5 fig.)	211
BARKAN, ÖMER L. Fluctuations des prix des denrées en Turquie dans la seconde moitié du XVIe siècle (en turc)	557
BAYBURTLUOĞLU, DOÇ. DR. CEVDET : Le "Kuros" de Rhodosto (en turc, avec 6 fig.)	347
CAPPIERI, MARIO : The Anatolians of the late neolithic and chalcolithic age (Les Anatoliens de l'âge néolithique postérieur et du Chalcolithique; (en anglais avec un résumé en turc, une carte et un dessin graphique)	509
ÇADIRCI, MUSA : Une étude sur l'Organisation des "Muhtar" en Turquie (en turc)	409
DİLÂVER, SADİ : Une Fresque représentant la Kaaba (art ottoman) (en turc, avec 4 fig.)	255
DOERFER, GERHARD : (Traduit en turc par TEZCAN, SEMİH) : Une langue turque archaïque en Iran central: le Halaç (en turc, avec un plan) .	17
JÄSCHKE, GOTTHARD : A propos du cinquantenaire de la Grande Assemblée Nationale (en turc)	185
KUNERALP, SINAN : Kostaki Musurus Paşa (en turc, 1 fig.).....	421
MANSEL, ARİF MÜFİD : La Colonne Serpentine d'Istanbul (en turc, avec 22 fig.)	189
ORHUNLU, CENGİZ : La Capitainerie des Indes et Piri Reis (en turc, avec 5 photocopies)	235
OZANSOY, FIKRET : Ponjide fossile turc du Plioscène à caractère humain : <i>Ankarapithecus Metai</i> (en turc, avec 6 figures)	1
ÖNEY, GÖNÜL : Bas-reliefs représentant des taureaux dans l'architecture seldjoukide d'Anatolie (en turc, avec 33 fig.)	83
————— : Le même article, en traduction anglaise	101
ÖZERGİN, M. KEMAL : Le peintre-décorateur Abdülmü'min el-Hoyi, artiste seldjouke (en turc, avec 2 fig.)	219
SEVİM, ALİ : Fahrü'l Mülûk Ridvan, Roi seldjoukide d'Haleb (en turc)..	59
SONYEL, R. SALÂHİ : Entente secrète Anglo-Turque de 1919, à la lumière des documents du Foreign Office (en turc, avec 11 photocopies)	437
————— : dito, en traduction anglaise	451
UZUNÇARŞILI, İ. H. : La Mort de Mehmet II le Conquérant (en turc, avec 2 fig.)	231

VIII

WEIKER, WALTER F. : L'entourage de Kemal Atatürk (1932-1938.-en turc) . . .	609
————— : dito, en anglais	633
YAVUZ, YILDIRIM : Une villa au district de Demirtaş (Syedre), près Alanya (en turc, avec 37 fig.)	353
YÜCEL, DOÇ. DR. YAŞAR : La principauté des Candar-Oğulları (1439-1461) (en turc, avec 6 fig.)	373

Conférences :

TERZIOĞLU, DR. ARSLAN : L'influence des hôpitaux islamiques sur les hôpi- taux d'Europe (en turc, avec XVII Planches)	121
————— : le même article, en traduction allemande	151

Nécrologie :

MANSEL, ARIF MÜFİD : Dr. Ing. Helmut Schläger (en turc, 1 fig.)	171
KANSU, ŞEVKET AZİZ : Tevfik Bıyıklıoğlu (en turc)	177
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H. : M. Çağatay Uluçay (en turc avec une photo) . . .	653

Bibliographie :

EYİCE, SEMAVİ : Kurt Erdmann, <i>Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden (L'Art iranien à l'époque des Sasanides)</i> (en turc)	259
H, N. : D. G. TENDULKAR : <i>Abdul Ghaffar Khan; faith is battle</i> (en turc) . . .	183
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : P. Coupel-P. Demagne, <i>Fouilles de Xanthos</i>	463
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : S. Charitonidis-L. Kahil-R. Ginouvs, <i>Les mosaïques de la Maison de Ménandre à Mytilène</i>	665
SEVİM, ALI : Ebu Bekr B. ez-Zeki el-Mütetabbib el-Konyevî, <i>Ravzatü'l Küttab ve Hadikatü'l-elbab</i>	669
TANSEL, F. A. Les Poèmes d'Ömer Seyfeddin, Supplément II (en turc)	265
TANSEL, F. A. : Mücellidoğlu Ali Çankaya : <i>Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler</i>	679
Livres et Périodiques reçus par la Bibliothèque de la Société Turque d'His- toire durant la seconde moitié de l'année 1969	289

Information :

DİNÇOL, A. M. : Notes sur le XVIII e Congrès d'Assyriologie (en turc)	469
Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire pour l'année 1970	475
Ş. A. K. Centenaire de la fondation de la Chaire de Turcologie à l'Université de Budapest (en turc)	687
P. O. : Le VII ème Congrès d'Histoire Turque (en turc)	692
N. H. Le Comité international d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale (en turc)	694
KOŞAY, H. Z. Déclarations du turcologue et docent Nagy Gyula Kaldy le 15 Novembre 1970 au quotidien "Népszabatsag" sur les relations his- toriques turco-magyares (en turc)	696

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68 (11 Hat)

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.gov.tr>

email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

Cilt: XXXIV

EKİM 1970

Sayı: 136

THE ANATOLIANS OF THE LATE NEOLITHIC
AND CHALCOLITHIC AGE

MARIO CAPPIERI

FOREWORD - NOTES OF TECHNIQUE

In the tables of data I indicated the measurements in numerical order following Martin-Saller's Handbook, but in the summary-tables where I consider only 11 essential characters, this order is altered because I want to keep together the traits which logically go by couples, as: (a) the two fundamental measurements of the skull (maximum length and breadth); b) the two vault heights (auricular and basibregmatic); (c) the two measurements of the face (upper facial height and bizygomatic breadth); (d) the two measurements of the nose (height and maximum breadth of the *apertura piriformis*); (e) the three indices: cranial, upper facial, and nasal.

In the tables of data, for each character or measurement, the first horizontal line of figures refers to males, the second one to females. Owing to the fact that the exact sexing of the skeletal remains, and particularly of the skulls is difficult and the answer very dubious, I compared and analyzed the intersex (asexual) values, adding, when in suitable cases, the male and female values.

In order to reduce the cost of printing of tables, I indicated the measurements with the numbers used by Martin-Saller, while, to make identification easy, I list them here below in numerical order

(a)	(b)	(c)	(d)
1	g-op	L	Max. len.
2	g-i	-	Skull len. glabella-inion
3	g-l	-	Skull len. glabella-lambda
5	ba-n	LB	Basinasal len.
7	ba-o	FL	Foraminal len.
8	eu-eu	B	Max. br.
9	ft-ft	B'	Min. frontal br.
10	co-co	B''	Max. do.
11	au-au	-	Biauricular diamet.
12	ast-ast	biast. B.	Biasterionic br.
13	ms-ms	-	Bimastoideal br.
16	-	FB	Foraminal br.
17	ba-b	H'	Basibregmatic hei.
20	po-b	-	Project. porion-bregma hei.
21	po-v	OH	Auricular hei.
22	-	-	Hei. of calvarium
23	-	GLU	Horizont. circumfer. at g and op.
24	po-b-po	T	Ver. arc over bregma
24a	au-b-au	-	do.
25	n-o	S	Tot. sagittal arc
26	n-b	S ₁	Frontal arc
27	b-l	S ₂	Parietal arc
28	l-o	S ₃	Occipital arc
29	n-b	S' ₁	Frontal ch.
30	b-l	S' ₂	Parietal ch.
31	l-o	S' ₃	Occipital ch.
38	-	C	Capacity in cm ³
40	ba-pr	GL	Basiprosthionic len.
43	fmt-fmt	-	Orbitofacial br.
44	ek-ek	-	Biorbital br.

(a)	(b)	(c)	(d)
45	zy-zy	J	Bizygomatic br.
45(2)	-	MC	Intermalar br. or Malar ch.
47	n-gn	GH	Tot. facial hei.
48	n-pr	G'H	Upper facial hei.
48a	on-pr	-	from do. ophryon.
49a	d-d	DC	Interorbital width
50	mf-mf	IOW	do. do.
51	mf-ek	O ₁	Orbital br.
51a	d-ek	O'1	do.
52	-	O ₂	Orbital hei.
54	-	NB	Nasal br.
55	n-ns	NH'	do. hei.
	n-na	NH	do. to nariale
60	pr-alv	ML	Maxillo-alveolar len.
61	ekm-ekm	MB	do. br.
62	ol-sta	G'1	Palatal len.
63	enm-enm	G ₂	do. br.
65	kdl-kdl	w ₁	Bicondylar br.
66	go-go	gogo	Bigonial br.
68	-	cl	Corpus len.
69	id-gn	h ₁	Symphyseal hei.
69(1)	-	-	Corpus hei. at <i>foramen mentale</i> .
69(3)	-	-	Corpus thickness
70	go-	cy	Project. len. of condyle.
71a	-	rb'	Min. br. of ramus
72	-	P	Francfort facial an.
72(4)	-	-	Cuvier do.
72(5)	-	-	Alveolar an.
74	-	-	Profil alveolar an.
79	-	-	Gonial an. or Mandibular an.
79(1)	-	-	Symphyseal an.

with the corresponding symbols of "Biometrika" and the letters representing the anatomical landmarks. The equivalence is not always perfect, but I reduced the discrepancies to a minimum. Often the scholar who gives us his measurements, does not indicate the landmarks for the traits which normally can be measured in more than one way, as for instance, the orbital breadth, the interorbital width, the nasal height, the vault height, etc. For the sake of comparison, I took these values as being reliable, and made only a minor check, and I indicated them with the more generally followed or more appropriate Martin-Saller's numbers.

In tables and text I used the following notations: A - Arithmetic mean; D - Difference between means; CV - coefficient of variation; N - number of skulls; P - Probability level by Fisher's tables of t-values; PE - probable error of mean or \pm ; V - Variance; n - Degrees of freedom; t - Student's t - test values; σ - Sigma or SD.; Δ - Delta or value of the oscillation field of the theoretical mean.

MEASUREMENTS

Abbreviations: (a) Martin-Saller's number; (b) anatomical landmarks; (c) "Biometrika" symbols; (d) traits; len-length; br-breadth; hei-height; max-maximum; min-minimum; ch-chord; tot-total; ver-vertical; an-angle; i-index.

INDICES

I 1	100 (8/1)	100 (B/L)	Cranial i.
I 2	100 (17/1)	100 (H'/L)	Hei.-len. i.
I 3	100 (17/8)	100 (H'/B)	Hei.-br. i.
I 4	100 (20/1)	100 (H/L)	Aur. hei. -len. i.
I 5	100 (20/8)	100 (H/B)	Aur. hei. -br. i.
I 12	100 (9/10)	100 (B'/B'')	Transversal frontal i.
I 13	100 (9/8)	100 (B'/B)	do. fronto-parietal i.
I 14	100 (12/8)	100 (biast. B/B)	do. parieto-occipital i.
I 22	100 (29/26)	100 (S' ₁ /S ₁)	Sagittal frontal i.
I 24	100 (30/27)	100 (S' ₂ /S ₂)	do. parietal i.
I 25	100 (31/28)	100 (S' ₃ /S ₃)	do. occipital i.
I 33	100 (16/7)	100 (FB/FL)	Foraminal i.

I 38	100 (47/45)	100 (GH/J)	Tot. facial i.
I 39	100 (48/45)	100 (G'H/J)	Upper facial i.
I 42	100 (52/51)	100 (O2/O1)	Orbital i.
I 42a	100 (52/51b)	100 (O2/—)	do.
I 42b	100 (52/51a)	100 (O2/—)	do.
I 48	100 (54/55)	100 (NB/NH)	Nasal i.
I 54	100 (61/60)	100 (MB/ML)	Maxillo-alveolar i.
I 58	100 (63/62)	100 (G2/G'1)	Palatal i.
I 60	100 (40/5)	100 (GL/LB)	Gnathic i.
I 62	100 (68/65)	100 (cl/w ₁)	Mandibular i.
I 63	100 (71a/70)	100 (rb'/cy)	Ramus i.
I 66	100 (69(3)/69(1))	100 (—)	Hei.-thickness i.
I 71	100 (45/8)	100 (J/B)	Transverse cranio-facial i.
I 72	100 (9/43)	100 (B1/—)	Fronto-biorbital i.
I 73	100 (9/45)	100 (B1/J)	Zygo-frontal i.

THE ANATOLIAN PROTO - MEDITERRANEANS

My work concerns the problem of the anthropological structure of the Anatolian population during the Late Neolithic and the Chalcolithic times. It is primarily based on the skeletal remains dating approximately up to the middle of the II millennium B. C., i.e. up to the beginning of the Iron Age. In this period the culture of Man developed from the simple collection of natural products and the activity of hunting and fishing to agriculture, breeding and rural settlements, and then to the imposing urban communities, reaching the apices of the Hittite civilization.

The chief aspect of such an evolution is the expansion of agriculture and farming activities. But, in the progress of time, some settlements developed quicker than others, and in some local populations, at different chronological levels, showed different aspects, manifestations, and characteristics. In some of these centers there was rapid substitution of primitive dwellings for houses and buildings, the simple places of cult became temples, the chiefs of tribes transformed themselves into monarchs, and consequently some settlements greatly increased their density of population in which various strata of the society arose automatically from the working classes upwards.

This Anatolian population formed part of the Asian Proto-Mediterraneans who extended in the epoch covered by my study from the Atlantic to Bengal, living on the coastal regions of the Mediterranean Sea and on its islands, and in the Asian territories approximately from the Aegean and Phoenician Seas to the Ganges, and from the Caspian Sea and Turkestan to the River Godavary in India, if not further south still. These Anatolians formed a comparatively homogeneous population, with a fairly low rate of expansion, living in sizeable local agglomerations, in independent and endogamous communities, in which the individuals showed a remarkable unity and similarity of somatic and cultural characteristics. These elements represent a morphological and psychological evolution with converging trends. Although there is no correlation between the genotypical and cultural aspects, this contemporaneousness is of considerable significance.

ARCHAIC SETTLEMENTS

Undoubtedly the greatest part - the most archaic certainly - of the Anatolian settlements represented what in demogenetics is called "small populations", a concept linked with that of "minimal populations", in which the demographic phenomena have great importance. Such minimal populations are conditioned to a demographic structure defined by its numerical limits. When these are overstepped the small population - generally an endogamous tribe - having lost its precarious demographic equilibrium, begins to enter into an involutive process and generally dwindles. Such, in my opinion, was the end of many Anatolian archaic settlements which have shown a sudden interruption in their occupation. In many such cases the causes generally and traditionally indicated by many scholars (invasions, migration, destruction by natural agents or by enemies) ought to be excluded, whereas the primary cause is a demographic involution due to: (a) a constant low birth-rate; (b) a high generic mortality (c) a very high infant mortality; (d) very long intergenerational interval; (e) division of the tribe into endogamous circles; (f) very small rate of natural increase which was practically negligible in the Neolithic and Prehistoric times.

ANATOLIAN REGIONAL TYPE

The recognition of a Proto-Mediterranean Type is subject to difficulties and uncertainties, not only on account of its conceptual implication, but also because of morphological and biometrical aspects. There is, on the one hand a complex of physical characters in a field of extensive variety of permutations and combinations, and on the other hand, the initial isolation of human groups furnished with strong endogamy in particular habitats. Such a two-fold aspect of this Western Asian primary population explains the slight variability of the somatic characters and the differentiation of the population into distinct settlement types. It is true that we cannot always count on a concrete example, because the so-called "ethnic type", in my opinion, is rather the statistical complex of a series of independent variabilities than a predetermined feature.

I have differentiated the Anatolian Regional Type among the others of the Asian Proto-Mediterraneans by following the convergence of the cultural elements around the various types of uniform settlements, the phenotypical similarity, and the concentration of the anthropometrical values of their skeletal remains. To represent the Type I therefore availed myself of the following elements: (a) the static existence of the settlements from the archaic times up to the beginning of the Iron Age; (b) their isolation in various degree; (c) the lack of intermixture, because there was no migration or invasion of different genotypes; (d) the progressive brachycephalization; (e) the morphological study of the skeletal remains; (f) the calculations of the anthropometrical data.

This Type is thus represented by a number of skeletal remains in which a certain morphological homogeneity is recognisable. In addition I have taken into account both the social and/or cultural isolation of the settlement-populations and their genetical segregation. The calculation of data shows whether they represent samples taken at random, and further, which are the variations from the Type mean and what is the value of the test-differences. The scarcity of the material often makes any analysis nearly impossible. The conclusions however, make me suppose that there exists more than one morphological tendency in the Type.

In short, this concept of "Anatolian Type" is an attempt to summarize in a single expression both a phenotypical group of biological unities and a genetical distribution. It represents the group of individuals who have lived in the same region and habitat, in a wide sense, and in the same chronological period. I describe the Type by some generalizations which may be synthetical, i.e. by mean values and other biometrical constants, or analytical, i.e. by classes of individuals.

BIOMETRICAL ELABORATION OF DATA - VARIABILITY

The procedure and the calculations on biometrical lines form an integral part of the morphological examination, but its conclusions are subordinate to the latter. Often a subjective examination is absolutely insufficient to fix the general aspect because of the limited number of skulls available. Normally, a few remains cannot be said to represent the population to which they belong, but they could be considered as "randomized samples" and therefore their data can be elaborated sufficiently by the "small samples methodology" giving conclusive result.

The Anatolian Proto-Mediterraneans, owing to the enormous area of residence and many millennia of development, show a certain degree of somatic variability in their skeletal remains, but this is not such as to isolate them from the fundamental typology. It is evident that such differences are of decisive importance. I have therefore calculated and analyzed them from both the morphological and the biometrical¹ aspects, and on the other hand, the degree of the intra-and inter-group variability of the somatic characters. In these small populations isolation has greatly favoured both the individual and intra-group variability. I see, in fact, a direct relation between genetical isolation (which is often also geographical) and demogenetical homogeneity, and, on the other hand, specialization of the envi-

¹ With Student's t-test (which derives from the "small samples theory") we ascertain whether a difference between two means be real or casual. The t-values indicate the degree of probability with which the casual values can produce a difference analogous to that we have found. We assume, by convention, that a difference be "significant" when the value of the said probability reaches the figure of 5/100 or 0.05.

ronment (progressive culture) and characterization of the physical aspect of the population. The size of population has a decisive importance; the smaller it is, the swifter is the reduction of its somatic variability, so that in small populations the genetical homogeneity and the stabilization of the somatology may be reached comparatively very swiftly in a randomized sense. Therefore the physical characters acquire independence from whatever selective advantage they may have. In addition, the generally predominant endogamy maintains low variability or actually causes its decrease.

The intra-group somatic variability is based on the individual differences between the unities which compose the settlement (its population) and which are postulated by the process of natural selection. Therefore the study of its effects upon a certain character must start by fixing the frequency of individuals who manifest a certain degree of divergence in respect to such a character. The mean-value indicates therefore the level of the phenotype or characterizes the phenotype itself. The second step in this analysis is to ascertain the value of the inter-group somatic variability, i.e. the phenotypical affinities of each population (settlement) in respect to all the others¹.

THE BRACHYCEPHALIZATION PROBLEM

The greatest part of the skulls of the Anatolians which form the object of my study are dolichocephalic, but there are also mesocephalic and brachycephalic skulls. The phenomenon of brachycephalization does not appear in the various Regional Types of the Asian Proto-Mediterraneans on the same chronological level, because it is shown very early in the Troad Type (towards the middle of the

¹ The analysis of variance permits us to calculate the level of variability as in the following paradigm :

Source of variability	Sum of of squares	Degrees of freedom	Variance estimate
Within samples, i.e. intra-group variability	a	b	$a/b=w$
Between samples, i.e. inter-group variability	c	d	$c/d=z$

IV millennium), in the Mesopotamian Type (towards 1900 at Kish), in the Anatolian Type (towards 2500 in Alişar Höyük), and much later in the Syro-Palestinian Type (towards 1500 B.C.).

In my opinion brachycephalization consists in an evolutive continual movement subsequent to the longhead-forms of the Palaeolithics and Neolithics and it is essentially the constant flexible settlement of the various cranial unities through the aggregate morpho-architectural forces, which respond to the anatomical and functional factors in reciprocal adaptation and, as such it represents a phylogenetic evolution independent from any racial difference. I have therefore rejected the thesis which, particularly for Asia, has been propounded in many instances, i.e. that the brachycephalics formed a population of their own with own centres of irradiation, and that they had migrated in various directions during the Late Neolithic and Chalcolithic times, and that there are two brachycephalic Races, the Alpine and the Armenoid.

My own views are (1) there is no evidence of brachycephalic populations in the period covered by my study, which might have influenced the local fundamental dolichocephaly; (2) there is no element proving migration of populations from one region to another in the mentioned period; (3) that the Alpine and Armenoid represent morphoarchitectural development of the brachycephalization process, and are no independent genetic unities. They are not at all Races in genetic sense, but only morphological differentiations.

SKELETAL REMAINS

I cite 14 settlements where skeletal remains have been found, and I present for each summary information and anthropometrical data. These 14 populations cover approximately the whole area of Anatolia. I have ranged them following four local groups, as : (a) the settlements of the so-called Troad Anatolia (Baba Köy, Kumtepe, Hanaytepe, Hisarlık); (b) the settlement of Kusura; (c) the settlements of the southern, eastern and partially central regions (Polatlı Höyük, Ahlatlıbel, Yümük Tepe, Şeyh Höyük, Tilki Tepe); (d) the settlements of the so-called Hittite region, between the rivers Kızıl and Kelki (Büyük Gülücek, Osmankayası, Alaca Höyük, Alişar Höyük),.

In the relatively Recent Bronze Age or Hittite Period the custom was to cremate. For this reason the Osman kayası remains, which have been dated approximately 1550 B. C. and have been studied by Schaeuble, are scarce, difficult to handle, and allowed only a few measurements. In early times (Late Neolithic and Chalcolithic Age) the inhumation was general.

SETTLEMENTS AND THEIR SKELETAL REMAINS

(1) Babaköy

This settlement is located on the right bank of the river Simav, towards its southern bend at the level approximately of the small town of Sindirghi, at about 120 miles from Troy. During the excavations of 1936 a single skeleton was found, belonging to the II Stratum Troy, i.e. with an approximate date of 2600 B.C. It was that of an adult male, not old, with a rather massive skull, ellipsoid in form, with oblong orbits and non-prognatous profile. Its stature was calculate as 1632. Angel's measurements of this skull are listed as follows:

M	Value	M	Value	M	Value	M	Value	M	Value
1	183.0	26	123.0	47	118.0?	69	39.0	I 22	91.1
5	105.0?	27	131.0	48	69.0?	71a	38.0	I 24	90.1
8	133.0	28	119.0	49a	24.0?	72	86.0	I 25	82.4
9	95.0	29	112.0	51a	39.0	72(5)	70.0	I 38	93.7
10	120.0	30	118.0	52	33.0	I 1	72.7	I 39	54.8?
17	140.0	31	98.0	54	23.0?	I 2	76.5	I 42b	84.6?
20	121.0	38	1430	55	50.0?	I 3	105.3	I 48	46.0?
23	510.0	40	100.0?	60	59.0?	I 4	66.1	I 54	106.8?
24a	312.0	44	99.0	61	63.0?	I 5	91.0	I 62	79.2
25	376.0	45	126.0?	65	120.0?	I 12	79.2	I 71	94.7
				66	107.0?	I 13	71.4	I 73a	75.4

This local Type may be compared (a) with the Anatolian Type, and (b) with each of the other local Types. For the former the variability degree is negligible, because, according to the Sigma-Criteri-

on¹, all the measurements less two fall within $A \pm 1\sigma$; these are the two heights of the vault (the auricular height and the basibregmatic height) which slightly overstep $A \pm 1\sigma$. The local population, therefore, represents a normal randomized sample of the whole Anatolian population. The calculation of the differences of mean gives an index of inter-group somatic variability of 90.2, which is very close to the theoretical mean of the Anatolians.

(2) Kumtepe

This settlement is located very near to Troy (3 miles) north eastwards of it, on the western bank of the river Menderes (classical Skamander). During the excavations of 1934 four skeletons were found and ascribed: one to Troy Stratum I (ca. 3200 B. C.), two others with date about 2800, and the fourth to about 2500. They were buried in the earth, and found nearly complete, but in very bad condition, with bones in fragment, and no possibility of reconstruction. The skull No 2 (dated ca. 2500) afforded some measurements, a few the skull No 3 (dated ca. 3200), and only the biasteric breadth the skull No 4 (dated ca. 2800).

These skeletons have been studied and measured by Kansu and Angel, and successively by Şenyürek. The sex is very uncertain: Kansu considered all four to be females, but Angel and Şenyürek's opinion is that the calvarium No 2 is male (of about 25 years); certainly all four are adult. Şenyürek repaired skulls No 1 (dated ca. 2800), No 3 and No 4, and obtained some uncertain measurements. His opinion was that Nos 3 and 4 represented the Eurafrikan Type of the Mediterraneans, and that No 2 is a hypsiccephalic Alpine (the same was Kansu's opinion). The calculated statures were: No 2-1605; No 3-1547; No 4-1521. I list on the next page the amalgamated data obtained by the three scholars.

¹ The Sigma-Criterion (σ) or Sigma-Test derives from: (a) the concept that the curve of the values of the characters of homogeneous biological unities is generally "normal" or nearly "normal"; (b) in this case the area under the curve represents "probability"; (c) 99.73 % of this area falls between the values of three times the SD. (or σ) of the arithmetic mean (A) of the series. By convention therefore, it is assumed that a given value or a sample belongs to the series when its value falls within its mean $\pm 3\sigma$, i. e. $A \pm 3\sigma$.

I analyzed this local Type under two aspects: (a) the intra-group somatic variability; (b) the inter-group somatic variability. The value of the former is rather high (7.7) against the Anatolian mean (4.5). This is due to the intrinsic heterogeneousness of the Aegean Coastal population, who showed a very precocious brachycephalization, with consequent influence on some skull traits. For the latter I calculated 67 differences of means, 52 of which are "not-significant". The inter-index is then 77.6. This value is rather lower than the Anatolian mean (83.3), but does not exceed the limits of its field of variation. Checking the various measurements with the Sigma-Test, the result shows that all of them fall within the field of $A \pm 3\sigma$, (five within $A \pm 1\sigma$, one within $A \pm 2\sigma$).

M	Skull No. 2 ♂ value	Three ♀ Skulls A	M	No. 2 ♂ value	Three ♀ A	M	No.2 ♂ value	Three ♀ A
1	179.0	193.0	66	108.0	90.0	I 2	70.4	—
8	145.0?	136.7?	69	34.0	32.0	I 3	93.8	—
9	96.0	99.0	69 (1)	32.0	31.0	I 4	64.8	—
12	—	99.0	69 (3)	13.0	11.5	I 5	80.0	—
13	134.0	—	70	52.0	52.0	I 13	66.2	70.7
17	136.0?	—	71a	26.0	28.0	I 14	—	79.2
20	116.0?	—	79	120.0	123.0	I 63	50.0	53.8
38	144.0	—	79 (1)	60.0	64.0	I 66	40.6	37.1
45	135.0	—	I 1	81.0?	73.9?	I 71	93.1	—
						I 73a	71.1	—

These four skulls represent a period of more than half a millennium. Are there significant differences in this long period? It is difficult to give a positive answer, as the sexing is uncertain and the measurements are unsure. Undoubtedly the four unities are rather dissimilar, as shown by the intra index (7.7). With some caution it may be said that those values are aberrant.

(3) Hanaytepe

This is a settlement located in the proximity of Hissarlik. During the excavations made in ground coeval with Troy III (ca. 2300 B. C.)

fourteen adult skulls were found. Three of them are supposed to be male and eleven female. Some of them allowed only a few measurements (Virchow). The population of this settlement belongs to the Troad Type and therefore shows some heterogeneous in the morphoarchitecture of the skulls. Only three traits have been measured, and therefore the intra-index is not evidential. All the values of measurements fall within the field of $A \pm 1\sigma$, which allows us to consider this archaic population as a normal sample of the Anatolians. The inter-index is rather low: 68.3.

(4) Hisarlık (Troy)

This is the locality where the remains of Troy have been found and excavated. It is at the marshy mouth of the river Menderes (classical Skamander) and its tributaries, towards the Dardanelles. The settlement revealed a long period of human occupation, divided in various strata which, following Angel's studies and including the remains of Kumtepe, can be dated approximately as follows: Stratum I-3200 B.C.; II-2600; III-2300; IV-2200, V-2050; VI-1900. There are other strata successive to the VI; I have not considered these together with the skeletal remains found there, because my study ends at the beginning of the Iron Age.

It is generally assumed that the Trojan chronology is represented by the so-called "Dörpfeld's nine cities of Troy" with a very long period of occupation. Cities I-V represent a period of cultural continuity corresponding to the Aegean Early Bronze Age in the III millennium. City VI accounts for the early and middle part of the II millennium, and city VII corresponds to the whole of the XIII century B.C.; its first sub-division may be identified with the "Homeric Troy". The cities, having been raised one over the other, have left imposing vertical remains, so that Blegen has detected no less than 46 building periods.

It is now well known that, while Schliemann thought to have found "Priam's treasure" these valuable objects belonged to the last period of City II in which presumably an earthquake destroyed the settlement in the III millennium. Blegen dates the beginning of City VI to a little before 1725, and its final destruction by earthquake to 1275. The ninety or so years which followed (City VIIa) would

account for the lifetime of the "Homeric City" which rose upon its ruins.

The skeletal remains of Hisarlık have been studied and measured by Angel who has recorded nine skulls of the prehistoric period, which is covered by my study. In addition he has examined two other coeval skulls existing in Athens and Istanbul. Previously, Virchow and Houzé examined six other skulls considered also by Angel who therefore relied on a total of 17 skulls. Only 12 are considered in my investigation; they come from the following strata: I, dated ca. 3200, one only; II, dated ca. 2600, five; III, dated ca. 2300, three; IV, dated ca. 2200, V, dated ca. 2050, and VI, dated ca. 1900, one each. Not all these twelve skulls come from the Troy excavations; five of them, belonging to the same periods and culture, have been added by Angel to his series. They are: a male found in Boz Höyük near the river Sakarya (classical Sangarius); a male found in Antiparos, isle of the Cyclades; a male found in Yortan near the river Simav at the level of Babaköy; a female found in Hanaytepe very near to Hisarlık; a male found in Thermi, Lesbos island.

These 12 skulls, all in bad condition, show little uniformity and limited somatic homogeneity, particularly as revealed examining the crania, and that was also Angel's judgement. In my opinion the lack of homogeneity is principally due to the precocious brachycephalization of the pre-historic populations of the Aegean coast. Some statures have been calculated, as a male-1571, a second male-1690, a female-1524. The constants I calculated on Angel's data are indicated on the next page (362).

The Hisarlık skulls represent a very long and uninterrupted settlement which may be dated, with some caution, from the Neolithic times up to 1900 B.C., i.e. one and a half millennium more or less. Six different values of the cranial index can be identified, each corresponding to a progressive date, as: 65.5 ca. 3200 B. C.; 76.0 ca. 2600; 71.1 ca. 2300; 81.6 ca. 2200; 88.2 ca. 2050 and ca. 1900, showing a constant evolution to brachycephalization, These values are a function of the increase of the bi-eyronic breadth in most while the maximum length has also contributed in some way (corresponding to the six dates above mentioned): its values are 103.0, 185.3, 191.3, 179.0, 170.0, and 170.0. All the other characters show

M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD	M	N	A	±	SD.
1	7	188.0	2.98	11.7	44	4	96.5	0.65	1.9	I 1	6	74.1	1.84	6.7
5	5	181.3	2.33	7.7	45	2	96.5	—	—	I 2	4	73.9	2.06	6.1
8	3	100.3	—	—	47	4	131.5	0.67	2.0	I 3	6	72.6	1.13	4.1
9	1	106.0	—	—	48	3	123.3	—	—	I 4	3	71.9	—	—
10	7	142.3	1.82	7.1	49a	4	111.5	2.54	7.5	I 5	6	95.3	1.65	6.0
17	5	138.8	3.03	10.0	51a	2	108.0	—	—	I 12	3	96.9	—	—
21	7	95.7	1.13	4.4	52	5	68.2	1.53	5.1	I 13	6	62.9	1.20	4.4
23	4	92.8	0.58	1.7	54	3	63.7	—	—	I 22	4	63.6	1.17	3.5
24a	5	117.0	1.13	3.7	55	4	24.2	1.47	4.4	I 24	6	82.7	1.52	5.6
25	3	116.2	—	—	60	2	23.0	—	—	I 25	4	86.3	2.20	6.6
26	6	134.8	0.88	3.2	61	8	38.6	1.37	5.8	I 38	6	80.4	1.18	4.3
27	3	134.0	—	—	65	2	39.3	—	—	I 39	3	80.3	—	—
28	1	303.0	—	—	66	3	32.8	0.56	2.0	I 48	3	88.1	—	—
29	6	117.0	1.16	4.2	69	6	31.5	3.12	9.3	I 54	1	90.5	—	—
30	4	117.0	1.37	4.1	69(3)	4	23.7	0.25	0.8	I 71	7	62.2	1.48	5.8
31	7	527.3	3.58	14.0	71a	5	52.2	1.01	3.4	I 73a	4	66.8	1.81	5.9
38	4	510.0	4.83	14.3	72	3	23.7	—	—	—	3	86.6	—	—
40	3	316.6	—	—	74	5	47.0	—	—	—	1	86.1	—	—
	1	303.0	—	—	74	3	32.8	0.83	2.4	—	3	88.1	—	—
	5	374.2	7.92	26.2	74	2	66.0	—	—	—	1	91.9	—	—
	1	382.0	—	—	74	2	51.5	—	—	—	3	85.9	—	—
	5	127.8	2.11	7.3	74	4	63.3	0.83	2.4	—	1	85.2	—	—
	1	129.0	—	—	74	3	63.3	—	—	—	4	86.4	2.96	8.8
	5	131.4	5.03	16.6	74	2	120.0	—	—	—	2	91.9	—	—
	1	137.0	—	—	74	1	111.0	—	—	—	5	52.6	1.18	3.9
	5	115.2	2.20	7.6	74	4	94.7	1.52	4.5	—	3	52.0	—	—
	1	115.0	—	—	74	2	90.7	—	—	—	4	85.2	2.05	6.1
	3	113.6	—	—	74	5	32.0	0.84	2.7	—	3	78.6	—	—
	1	111.0	—	—	74	2	27.5	—	—	—	5	45.4	1.12	3.7
	3	119.3	—	—	74	—	—	—	—	—	3	50.7	—	—
	1	124.0	—	—	74	1	14.0	—	—	—	2	117.1	—	—
	3	99.6	—	—	74	2	33.5	—	—	—	2	119.8	—	—
	1	98.0	—	—	74	2	31.0	—	—	—	6	91.7	1.55	4.3
	6	1478	17.56	62.4	74	2	91.0	—	—	—	3	86.6	—	—
	4	1391	24.89	73.9	74	1	86.0	—	—	—	5	69.0	1.38	4.9
	2	96.0	—	—	74	1	64.0	—	—	—	3	75.3	—	—
	1	98.0	—	—	74	1	61.0	—	—	—	3	75.3	—	—

a singular stability, as for instance the basibregmatic height with the following values: 138.0, 136.3, 133.3, 131.0, 133.0 (for the first five dates only).

On analysis of the somatic variability, the two known indices show rather contrasting figures, the "intra" being 5.4 (rather near to the Anatolian Type value 4.5), and the "inter" being 93.5, which is one of the highest in the range of this index. The two indices are in some way independent, and with very different basis, and therefore the contradiction is only apparent. The inter-value shows that the Hisarlık population undoubtedly formed part of the whole Anatolian strain, while the intra-value indicates that it was far from being somatically homogeneous, which is due, as I mentioned before, to the early process of brachycephalization. The fact that all the essential measurements of these skulls fall within the limits of $A \pm 1\sigma$ is a confirmation of my unitarian thesis.

(5) **Kusura**

Kusura is located between the two branches of the river Menderes (Meander), in Southern Anatolia on the line Afyon Karahisar - Hamitabat (classical Isparta) westward of Lake Egridir. During the excavations conducted by Miss Lamb (1935-1938) she determined an archaeological sequence of village settlements dating from the Late Copper Age (ca. 2400) to the Early II millennium B. C. (ca. 1800). The cultural remains had much in common with those on the Anatolian Plateau, but were at the same time linked to the Aegean settlements by the frequent similarities with Trojan materials. Kusura then represents a first step towards cross-dating between the two Anatolian regions. The second step is represented by the investigation on the settlement of Demirci Höyük westward of Eskişehir excavated by Bittel.

In Kusura some skeletal material has been discovered: 31 long bones and 13 skulls, forming some skeletons, of which two male and one female, all adult, ascribed to the Copper Age (ca. 2400 B.C.) and two adult male skeletons belonging to the Recent Bronze or Hittite Period (ca. 1800). The material has been studied by Kansu and Atasayan, who determined also the stature of a male as 1688, and a female as 1603, both of the Recent Bronze. I have calculated the essential constants, which are indicated on the next page.

I have analyzed the difference existing between the two male skulls of the Copper Age and the two similar ones of the Recent Bronze times which are separated by more than half a millennium. The result I obtained shows: (a) a general tendency to brachycephalization, as the corresponding cranial indices are 74.6 and 79.9. But the latter is not the consequence of a larger bi-auricular breadth, but of a more roundish form of the parietal bones with reduction of the maximum length; (b) a slight rise of the auricular height from 114 to 119; (c) a very slight change in the morphoarchitecture of the splanchnocranium, as, for instance, the upper facial index is from 53.0 to

M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.
1	4	182.8	2.46	7.2(a)	51a	4	41.5	0.20	0.6	I 4	4	63.9	1.40	4.1
5	4	100.8	1.15	3.4	52	4	32.3	0.42	1.3	I 5	4	82.7	1.06	3.2
8	4	141.0	1.67	4.9(b)	54	4	24.8	1.00	2.9	I 13	4	66.3	1.04	6.3(e)
9	4	93.5	0.41	1.2(c)	55	4	48.0	0.83	2.4	I 39	2	53.9	—	—
17	4	130.2	2.46	7.2	60	4	52.8	0.97	2.9	I 42b	4	77.8	1.18	3.5
20	4	116.5	1.02	3.0	61	4	63.0	0.67	2.0	I 48	2	47.7	—	—
40	4	98.5	1.94	5.7	I 1	4	77.3	1.35	4.0(d)	I 54	4	119.3	0.82	2.5
45	4	133.5	0.59	1.7	I 2	4	71.1	2.42	7.2	I 71	3	92.1	—	—
48	4	69.8	1.25	3.7	I 3	4	91.8	2.25	6.7	I 73a	3	70.2	—	—

(a) 1 ♀ 177.0; (b) 1 ♀ 128.0; (c) 1 ♀ 91.0; (d) 1 ♀ 72.3; (e) 1 ♀ 71.1.

54.8, the nasal index from 52.2 to 52.4, the upper facial height from 70.0 to 69.5, the bi-zygomatic breadth from 132.0 to 135.0. The intra-group somatic index is practically the same (4.2) as that of the Anatolian Type (4.5). The inter-index, similarly to that shown by Hisarlık series is one of the best in the range of this index (92.5) and indicates that the population of Kusura formed a "casual sample" of the Anatolians. This is confirmed by the fact that the single values of the characters fall within the field of the Regional Type $A \pm 1\sigma$, less one ($A \pm 2\sigma$).

(6) Polatlı Höyük

Polatlı Höyük is located 47 miles south of Ankara, east of the river Sakarya and south of Mt Chilik. During some archaeological excavations some skeletons in bad condition were unearthed. They possibly represent five individuals of which No. 2 (male, about 15

years old, dated III millennium) was represented by some portion of the axial skeleton and skull, No. 5 by three cranial fragments, and No. 4 (male, about 30 years old, dated ca. 1300 B. C.) by a calvarium and mandible. Nos 1 and 3 permitted no measurements. I list here below the measurements which could be obtained:

Skulls				Skulls			Skulls			
M	No. 2	No. 4	A	M	No. 2	No. 4	M	No. 2	No. 4	A
1	192.0?	198.0?	195.0?	69	—	34.0	I 3	—	96.6	96.6
8	139.0?	147.0?	143.0?	71	—	31.5	I 4	59.8?	58.6	59.2?
17	—	142.0?	142.0?	I 1	72.4?	74.2?	I 5	82.7?	78.9	80.8?
20	115.0	116.0	115.5	I 2	—	71.7				

Skulls No. 2 and 4 are separated by approximately 1300 years, but their morphological aspect is the same, the few essential characters which permit the measurement show a remarkable similarity with negligible differences. This confirms the genetic continuity of this settlement. The intra-group somatic index is very low (2.9), but it must be considered with reserve as it is based on four measurements only. The inter-index is indeed very good-87.9- Checking the single values with the Sigma-Criterion against the Anatolian Type Means, three values fall within $A \pm 1\sigma$ and two into $A \pm 2\sigma$.

(7) Ahlatlıbel

This settlement is located at 7-8 miles southwest of Ankara,

It was excavated by Koşay and yielded (1933) 18 skeletons of the Copper Age (about 2400 B. C.). Kansu examined these remains

M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A
1	4	190.0(a)	17	1	141.0	66	2	95.5	79	3	118.7	I 5	4	82.7(f)
7	1	33.0	20	4	117.0(c)	69	2	33.5	I 1	4	74.2(d)	I 13	3	67.3
8	4	141.5(b)	26	2	135.5	69(1)	2	32.5	I 2	1	73.1	I 22	2	87.1
9	3	95.7	29	2	118.0	70	2	55.5	I 3	1	101.4	I 33	1	103.0
13	1	122.0	65	2	118.0	71a	2	32.0	I 4	4	61.4(e)	I 37	1	158.7
16	1	34.0										I 63	2	57.5

(a) ± 0.78 -SD.3.3; (b) ± 1.08 -SD.3.2; (c) ± 1.79 -5.3; (d) ± 0.47 -1.4; (e) ± 0.74 -2.2; (f) ± 1.15 -3.4.

and measured four skulls. In addition he calculated the stature of a male (1652) and a female (1632). I indicate at the foot of the previous page the constants I could calculate:

The intra-index may be only partially calculated, being 3.3 with four characters. The inter-index is 67.2, one of the lowest of the range of these values. The single measurements, however, fall all less one within the limits of $A \pm 3\sigma$ (four within $A \pm 1\sigma$, one within $A \pm 2\sigma$). We assume therefore that the Ahlatlibel population formed a "casual" sample of the Anatolians.

(8) Yümüktepe

This settlement is located on the outskirts of modern Mersin, by the Gulf of Alexandretta in South Anatolia. During the excavations executed by the Neilson Expedition under the direction of Garsang, various skeletal remains of the Copper Age (about 2400 B. C.) have been found. Of these the most important are two calvaria restored (H. 2 and H. 5) deduced to be adult females, and an adult skull (Burial III) - about 30 years old -. These remains have been studied by Şenyürek, who attributed one calvarium to the Mediterranean Type, and the other calvarium and the male skull to the Eurafrikan Type of the Mediterraneans. He calculated the stature of a young individual as 1616. I indicate as follows the essential data of these skulls :

One male

M	Bur. III	M	Values	M	Values	M	Values	M	Values
1	197.0(a)	9	94.0	27	132.0	69(1)	34.0 (c)	I 4	60.7
2	188.0	20	119.5	28	125.0	10	62.0	I 5	91.2
3	191.0	23	520.0	38	1433	71	32.0 (d)	I 13	71.8
8	131.0(b)	24	305.0	66	103.0	I 1	66.5 (e)		

(a) Two ♀ $A=182.0$; (b) Two ♀ $A=127.5$; (c) One ♀ 28.5 ; (d) One ♀ 34.0 ; (e) Two ♀ $A=70.3$.

Both the indices of somatic variability are not good, specially the intra-index (9.9), the "inter" being 78.8. The single values, according to the Sigma-Criterion, are shown to belong to the Anatolian Type as "casual samples", four falling within $A \pm 1\sigma$, and one within $A \pm 2\sigma$.

(9) Şeyh Höyük (Tell eş-Şeyh)

This settlement lies to the south of the Alexandretta Gulf, on the bank of the Orontes River (now Nahr el'Asi). During the excavations conducted by Dönmez, Ögün and Sinclair Hood, under Sir Leonard Woolley's direction in 1948, some skeletal remains were found in a large and deep grave, into which the bodies have been thrown in a disorderly manner; the skeletons were therefore broken and intermixed. The remains are dated approximately to the first half of the IV millennium. Tunakan and Şenyürek have measured some complete skeletons and five crania which they attributed to the Eurafrian Type of the Mediterraneans. Some of these show signs of artificial deformation the first example in Anatolia. Some statures have been calculated: Two males A-1688, B-1626, three females C-1675, D-1538, E-1473. I indicate in the following table the essential means I calculated on the original data :

M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A
1	2	190.5	23	2	522.0	52	2	35.8	65	1	117.0	I 3	2	98.0	I 42b	2	89.3?
	3	189.0?		3	504.3		2	34.3		1	117.0		2	109.3		2	82.1
8	2	138.5	45	2	131.5	54	2	27.0?	66	1	96.5	I 4	2	60.2	I 48	2	48.7
	3	126.7?		3	119.3		3	25.3		2	93.3		3	59.9		3	51.0
9	2	96.5	47	2	119.0?	55	2	55.5	70	2	65.5	I 5	2	92.8	I 54	2	123.9
	3	88.8		3	111.2		3	49.7		3	53.0		3	89.4		3	112.5
17	2	135.5	48	2	72.3	60	2	54.5	71	2	35.3	I 13	2	69.7	I 63	2	53.9
	2	135.0		3	67.7		3	52.7		3	32.5		3	70.3		3	61.3
20	2	114.5	51a	2	40.1	61	2	67.5	I 1	2	72.7	I 38	2	90.5?		2	94.9
	3	113.2			41.8		3	59.3		3	67.0?		3	93.1?	I 71	3	94.2
									I 2	2	71.2	I 39	2	55.0	I 73a	2	73.4
										2	72.8		3	56.7?		3	74.4

These data show a very good somatic homogeneity for the population of Şeyh Höyük, being the mean SD. 4.1 and the "inter-index" 84.3, both indicating that it formed part of the Anatolians. Of the 11 essential characters, ten fall within the limits of $A \pm 1\sigma$ and one into $A \pm 2\sigma$.

(10) Tilkitepe

This is a locality on the eastern bank of Lake Van in Eastern Anatolia. During the archaeological excavations, an adult female

skeleton of the Late Neolithic (ca. 3500 B. C.), and five adult male and six adult female skeletons of the Copper Age (ca. 2400 B. C.) were found. I indicate here below the essential constants I could calculate :

M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.
1	5	186.6	1.51	4.0	52	3	31.0	-	-	I 5	5	80.1	0.01	0.0
	7	179.3	0.33	1.3		-	-	-	-		6	77.8	0.15	0.5
8	5	137.6	0.00	0.0	54	3	23.8	-	-	I 13	5	72.8	0.17	0.5
	7	140.3	1.10	4.3		-	-	-	-		7	67.7	0.69	2.7
9	5	100.2	0.33	1.1	55	3	49.1	-	-	I 39	5	50.6	0.05	0.2
	7	95.0	0.28	1.1		-	-	-	-		-	-	-	-
17	5	130.1	0.25	0.8	60	3	59.0	-	-	I 42b	3	81.1	-	-
	-	-	-	-		-	-	-	-		-	-	-	-
20	5	110.8	0.33	1.1	61	3	66.0	-	-	I 48	3	48.0	-	-
	6	105.8	0.55	2.0		-	-	-	-		-	-	-	-
40	5	92.5	2.07	6.8	I 1	5	73.9	0.39	1.3	I 54	3	111.9	-	-
	-	-	-	-		7	78.2	0.61	2.4		-	-	-	-
45	5	128.4	0.18	0.6	I 2	5	71.1	0.40	1.3	I 71	5	92.8	0.18	0.6
	5	118.0	0.00	0.0		-	-	-	-		5	86.7	0.00	0.0
48	5	65.3	0.00	0.0	I 3	5	94.1	0.15	0.5	I 73a	5	78.0	0.26	0.9
	-	-	-	-		-	-	-	-		5	80.5	0.14	0.5
51a	3	38.3	-	-	I 4	5	59.8	0.01	0.0					
	-	-	-	-		6	59.3	0.21	0.8					

This population shows the highest somatic homogeneity among the Anatolian settlements, since the intra-index is only 1.8. But in contrast the inter-index is 65.8, the lowest of the range. That means that the somatic variability within the small population was practically negligible due to its isolation and strict endogamy, and this explains also why the group was rather different (in index-value) from the other local Types. However the Sigma-Criterion test shows that this population belongs to the Anatolians (all the measurements of the 11 essential characters fall within $A \pm 1\sigma$). It is impossible, though so interesting - to compare the female skull of the Late Neolithic with the group of the Copper Age females, as the former is only a skull fragment.

(11) Büyük Güllücek

This settlement is located in the vilayet of Çorum at about 10 miles east of the river Kızıl at north of Boğazköy. It is the first of

the settlements of the so-called Hittite region that I have considered. During the excavations of 1947 a skeleton was discovered belonging to a male of about 30 years of age, buried directly into the earth. It has been dated to the Copper Age, at the end of the IV or beginning of the III millennium (ca. 3200 B. C.). It has been studied by Şenyürek who considered the individual to be a hypsiccephalic of the Eurafrican Type of the Mediterraneans, and calculated its stature as 163³. I list the measurements as follows :

M	Values	M	Values	M	Values	M	Values	M	Values	M	Values
1	187.5	20	113.5	45	133.0?	69(1)	31.0	I 2	74.1	I 42b	79.5
8	133.0	23	522.0	51a	39.0	70	67.5	I 3	104.5	I 62	79.2
9	104.0	24a	312.0	52	31.0	71	30.0	I 4	60.5	I 63	44.4
17	139.0	38	1417	65	120.0	I 1	70.9	I 5	85.3	I 71	100.0?
								I 13	78.2	I 73a	78.2

The inter-index (91.2) is a very good indication that this population belongs genetically to the Anatolians, and such is confirmed by the Sigma-Criterion test for which four of the measurements fall within $A \pm 1\sigma$, and the other two within $A \pm 2\sigma$.

(12) Osmankayası

This settlement is located a little northeast of the ruins of the ancient capital of the Hittite State, Hattusa, the present Boğazköy. This is the second settlement of the Hittite region that I have considered. It has been explored by decades, but only in 1952 Bittel discovered a number of skeletal remains, some calcinated after ritual cremation and some as grave remains or bones contained in funeral urns. The material, which has been dated 1700-1400 B. C., was in very bad condition.

A very diligent and painstaking examination of the remains has been made in Istanbul by Schaeuble, who inspected: (a) 12 individuals of both sexes and of various ages; (b) the remains of other 36 individuals coming from graves and urns. But he has only been able to consider a skull without its mandible, some calvaria (skulls without the facial bones), some calottes (calvaria without the basal portion), some mandibles and long bones. Owing to the state of the

material Schaeuble's measurements are relatively few, but they are precious the same for identifying the somatic Type of the population of the so-called Hittite region (with Alaca, Alişar and Büyük).

In my calculations of data I used only adult or sub-adult measurements, and the constants are here below indicated :

M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A
1	9	181.0(a)	9	3	95.3	17	-	-	I 2	-	-	I 13	3	66.9
	7	176.4(b)		3	97.0		1	125.0		-	70.2		3	69.0
5	-	-	11	2	119.5	20	4	106.3(2)	I 3	-	-	I 39	-	-
	1	95.0		2	111.0		2	111.0		1	91.9		1	49.2?
8	9	141.3(c)	12	2	102.0	38	-	-	I 4	4	56.7(h)	I 42b	-	-
	6	138.8(d)		2	103.0		1	1350?		1	65.7		1	82.0
						I 1	9	78.3(f)	I 5	4	75.2(i)	I 48	-	-
						6		78.7(g)		2	78.4		1	47.7

(a) PE.2.03—SD.9.0; (b) 1.43—5.6; (c) 0.96—4.3; (d) 1.32—4.8; (e) 3.19—9.5; (f) 1.01—4.5; (g) 1.13—4.1; (h) 3.16—9.4; (i) 2.13—6.9.

The figure of the "intra-index" (6.3) is not wholly indicative as it is based on four characters only. For instance, the similar figures for highly homogeneous local Types are: Alaca 4.9, Polath 3.7, Tilki 3.5, Ablath 2.6, Şeyh 5.8, and Kusura 6.0. The "inter"-index is moderately high (75.3). However the Sigma-Test clearly shows that this local Type falls within the normal curve of the Anatolians, with four measurements into $A \pm 1\sigma$, and one into $A \pm 2\sigma$.

(13) Alaca Höyük

This settlement is located northeastward of Boghazköy, at 45 miles from Chorum (Çorum). It is the third settlement of the region of the so-called Hittite Plateau that I have considered in my study. During the 1936 excavations a female skeleton of about 17-18 years of age (No. 9) was found and has been attributed to the Copper Age (ca. 2400 B.C.). It has been examined and measured by Kansu, Tunakan and Şenyürek. Two infant skeletons (Nos. III and VIII), and a male skeleton of about 17 years (No. II) have also been found. These last remains have been described and measured by Kansu, and restored and measured by Şenyürek who indicated the young men as a Mediterranean with a stature of 1604.

During successive excavations, in 1943, other remains of the Copper Age (ca. 2400 B. C.) were found, and they were some nearly complete skeletons and a skull, all buried in a grave enclosed by stone slabs and partially in funeral jars. These remains have been studied by Şenyürek and Kansu who calculated some statures: one male(?) 1418, a second male(?) 1650. I list here below the constants I calculated :

M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A	M	N	A
1	6	179.5(a)	50	1	24.0	65	3	124.0	I 1	6	79.4(m)	I 42b	3	76.1
	4	171.0(b)					1	140.0		5	78.7(n)		3	83.8
8	6	142.7(c)	51a	3	38.5	66	3	97.8	I 2	1	76.8	I 48	1	43.2
	4	136.7(d)		4	38.3(i)		1	100.0					3	47.8
9	6	96.2(e)	52	2	30.8	69	2	29.8	I 3	1	102.2	I 54	5	121.1(s)
	5	97.7(f)		3	31.0		1	30.0					2	116.2
17	1	142.0	54	2	25.3	69(1)	2	29.3	I 4	4	61.6(o)	I 63	3	53.9
				5	22.5(j)		1	31.0		4	61.4(p)		1	53.3
20	4	112.2(g)	55	1	55.5	69(3)	3	12.2	I 5	5	75.9(q)	I 66	2	41.6
	4	106.0(h)		3	46.0		1	12.0		4	80.9(r)		1	38.7
45	1	121.0	60	5	52.0(k)	70	3	57.5	I 13	2	69.5	I 71		
	3	116.0		2	52.5		1	60.0		1	74.8		3	84.1
48	1	69.5	61	5	63.0(l)	71	3	31.0	I 39	1	57.4	I 73a	1	79.5
	3	63.0		2	61.0		1	32.0		3	54.3		3	84.2

(a) PE.1.72—SD.6.3; (b) 0.45—1.3; (c) 1.16—4.2; (d) 0.96—2.9; (e) 0.75—2.7; (f) 0.54—1.8; (g) 1.75—5.2; (h) 0.67—2.0; (i) 0.84—2.5; (j) 0.26—0.9; (k) 1.23—4.1; (l) 1.07—3.5; (m) 1.11—4.0; (n) 0.92—3.0; (o) 0.82—2.4; (p) 0.34—1.0; (q) 2.71—9.0; (r) 0.16—0.5; (s) 1.15—3.8;

Both "intra" and "inter-"indices are very good, the former being 3.5, the latter 82.6; the same for the Sigma-test: the values for nine characters falls within $A \pm 1\sigma$, for two into $A \pm 2\sigma$. All data show that the Alaca population formed integral part of the Anatolians.

(14) Alişar Höyük

This settlement is located south of the river Çekerek and south-east of Boghazköy, at about 60 miles from modern Amasya. It is the fourth and last settlement of the so-called Hittite Plateau that I consider in my study. In 1927 an expedition of the Oriental Institute

(founded by Rockefeller) of the University of Chicago, under the direction of von der Osten and Schmidt, undertook the excavations at Gâvur Kalesi, a mound known as Alişar Höyük. Seven cultural periods have been identified but only the first ones are of interest in my study, i.e. (a) Late Neolithic, ca. 3500 B.C.; (b) I Period, Copper Age, ca. 2400; (c) II Period, Early Bronze Age, ca. 2400-2000; (d) III Period, Later of Recent Bronze Age, also so-called Hittite Period, ca 2000-1200. During the excavations 53 skeletons and single skulls were found; they represent therefore one of the largest prehistoric series (the largest from Anatolia) and a continuity of skeletal remains covering nearly two and a half millennia.

Krogman has studied morphologically all the material giving sex and age distinctly by Period. His opinion is that in the I Period there are Proto-Mediterraneans; in the II and III there appear skulls with mesocephalic form and what he calls Alpinoid (ca. 2500), although there remains still a large quantity of dolichocephalic skulls. My analysis leads to a considerably different result, also as regards the racial hypothesis. I considered the skulls of the first Periods, as follows: (a) Late Neolithic (ca. 3500) 2♀; (b) I Period (ca. 2400) 7 ♂ and 3 ♀; (c) II Period (ca. 2200) 3 ♂; (d) III Period (ca. 1600) 8 ♂ and 5 ♀; a total of 18 ♂, and 10 ♀.

The Period previous to the Copper Age shows some traces of a Neolithic Population and a simple and primitive culture, and yielded few skeletal remains. The bodies were buried directly in the earth, between stone slabs and there were some bones in funeral jars. The skulls are dolichocephalic, very narrow, with a low calvarium, narrow face, high and narrow nose. So few remains allow no biometrical elaboration of data, which is possible only for the two male series of the I and III Periods. The comparison between these two series of skulls is of the greatest importance in order to eliminate the thesis that the Hittite was a particular population (III Period) extraneous to the Anatolians and forming its own genetic strain. My morphological examination and the analysis of data ascertained: (a) the morpho-architectural evolution of the male skulls after nearly a millennium, (b) the level of the brachycephalization at the beginning of the Iron Age, (c) the continuity *in loco* of the same population. I give here below the values of the constants for the 11 essential characters distinctly by Periods :

Late Neolithic			Copper Age (ca. 2400)				Early Bronze		Recent Bronze or Hittite Period (ca. 1600)			
M	N	A	N	A	±	SD.	N	A	N	A	±	SD.
1	-	-	6	182.1	2.00	7.3	2	180.5	8	812.9	1.86	7.8
	1	179.0	1	177.0	-	-	-	-	3	174.3	-	-
8	-	-	6	135.0	1.25	4.6	2	142.5	8	144.6	1.34	5.6
	1	130.0	1	137.0	-	-	-	-	3	141.0	-	-
20	-	-	6	112.8	0.74	2.7	3	116.0	8	113.4	2.11	8.8
	1	107.0	1	107.0	-	-	-	-	2	106.0	-	-
17	-	-	4	139.4	1.73	5.1	1	136.0	7	125.9	2.00	7.8
	-	-	-	-	-	-	-	-	2	121.5	-	-
48	-	-	6	69.6	1.11	4.0	1	60.0	8	68.6	1.59	6.6
	1	66.0	-	-	-	-	-	-	1	62.0	-	-
45	-	-	6	124.4	1.33	4.8	2	135.5	8	129.8	1.72	7.2
	-	124.0	1	113.0	-	-	-	-	1	125.0	-	-
55	-	-	6	48.8	0.99	3.5	1	49.0	8	52.3	0.84	3.5
	1	46.0	-	-	-	-	-	-	1	48.0	-	-
54	-	-	6	24.9	0.51	1.8	1	26.0	8	26.1	0.41	1.7
	2	22.0	-	-	-	-	-	-	1	24.0	-	-
I 1	-	-	7	74.1	0.75	3.0	3	78.6	8	79.2	0.80	3.7
	2	72.9	3	78.6	-	-	-	-	4	81.1	0.46	1.4
I 39	-	-	6	56.0	0.72	2.6	1	43.8	8	52.9	1.05	4.4
	1	53.2	-	-	-	-	-	-	1	49.6	-	-
I 48	-	-	6	51.3	1.89	6.3	1	53.1	8	50.2	1.07	4.5
	1	47.8	-	-	-	-	-	-	1	50.0	-	-

Mean SD. for male skulls is 4.2 for the Copper Age, and 5.6 for the Hittite Period. I explain this different value by the facts: (a) the brachycephalization which changed, even slightly, the fundamental uniformity; (b) the eventual penetration of foreign elements in the community during the last centuries of the so-called Hittite Period (ca. 2000 - 1200). Obviously the above figures are only indications of the independent homogeneity of the two series or indices of their somatic uniformity. What it is necessary is to ascertain whether these skulls are different in their somatic characteristics. The result of my calculation answers "no" to this question. In fact: (a) comparing the values of the two series against the corresponding values of the Anatolian male Type all the 22 values fall within the field of $A \pm 1\sigma$, with the exception of one $A \pm 2\sigma$; (b) test-

ing the values of both series, one against the other, within the limits of the field of the theoretical mean:¹ I had the following result: all the values but one of the Copper Age skulls are included in the field of the Recent Bronze Period skulls, and the values of these skulls fall within the field of the corresponding means of the Copper Series (with three exceptions); (c) ascertaining with the Student's t-test the level of the actual differences of mean of the two series of skulls. Of 15 differences, 13 are "not significant", i.e. 86.7 %, which is a very good figure. I conclude: (1) that the head has maintained the length form, while the parietal bones are mm 9.6 distant from each other, thus affecting the cranial index; (2) that the morphoarchitecture is practically the same after nearly a millennium; (3) that all the elements above mentioned prove the continuity of the same population *in situ* from the Late Neolithic up to the beginning of the Iron Age including therefore the so-called Hittite Period.

Summarizing, there have been found in this settlement of Alişar the skeletal remains of the early population, i.e. the Late Neolithic, then of Copper Age Man, of the Bronze Age and of the Hittite Period. During more than two millennia these remains show us the slow morphological evolution and the growing tendency to brachycephalization.

It is difficult and controversial to date the skulls more than approximately, but I classed them tentatively unsexed in the following three groups in order to obtain some comparative values during the period of more than two millennia: (a) Late Neolithic and Copper Age, 3500 - 2400; (b) Early Bronze Age, 2300 - 2000; (c) Recent Bronze Period, 1900 - 1300. I calculated some constants for these three groups, and I listed them on next page.

These figures indicate a constant and regular decrease of the somatic uniformity, even if this reduction is fairly small. The maxi-

¹ There is a very useful index of dispersion, "the oscillation field of the theoretical mean". The narrower the field is, the more the two means (theoretical and observed) meet each other or coincide. This field is formed by adding to or subtracting from the value of the arithmetic mean (A) the value of three times its probable error (PE), i. e. $A \pm 3PE$. The theoretical mean has a probability of 95 % to fall within these limits, and conversely, the observed mean has the same probability to fall into an interval of 3PE over or under the theoretical mean. I have called this field, for the sake of brevity, delta (Δ).

mum length practically has not changed during the more than two millennia, while the maximum breadth shows an increase of 9 mm. affecting evidently the cranial index. The auricular height has changed only by half a millimeter, but the other vault height—basibregmatic—shows a decrease of mm. 11.6. Evidently the forces involved in the adjustment process derived from the constant broadening of the head, have certainly affected the basal portion of the occipital bone. The upper height of the face is practically the same, while the maximum breadth—bizygomatic br.—has increased by 6 mm., and the resulting upper facial index is the same or nearly so. A similar aspect reveals also the nasal index and its two component terms.

(a) group 3500 - 2400 12 skulls			(b) group 2300-2000 3 skulls		(c) group 1900-1300 12 skulls		(a)			(b)		(c)	
M	A	SD.	A	SD.	A	SD.	M	A	SD.	A	SD.	A	SD.
1	181.1	6.4	180.5	7.8	180.5	8.0	55	48.4	2.5	49.0	—	51.8	3.6
8	134.6	4.4	142.5	5.0	143.6	5.5	54	24.4	2.5	26.0	—	25.9	1.7
20	111.4	3.6	116.0	4.2	111.9	9.0	I 1	75.1	2.9	78.6	4.0	79.9	3.1
17	136.4	5.1	136.0	—	124.9	7.1	I 39	55.3	2.5	44.0	—	52.8	4.2
48	69.1	3.7	60.0	—	67.9	6.4	I 48	50.9	5.9	53.0	—	50.2	4.4
45	123.0	5.6	135.5	2.2	129.2	6.9							

The SD. means are : (a) group 4.1; (b) group 4.6; (c) group 5.4.

I give in the next table the data and the essential constants of the skulls of Alişar grouped together in a single pool but separated according to sex.

The "intra"-index is 4.8 (that of the Anatolian Type is 4.5) and the "inter"-index is the highest in the range of this index- 94.4. This position among the Anatolians is confirmed by the fact that the measurements of the 11 essential characters fall within $A \pm 1\sigma$.

M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.	M	G	A	±	SD.
1	16	182.3	1.18	7.0	51a	14	39.4	1.05	5.8	I 4	16	62.3	0.61	3.6
	5	175.8	1.33	4.4		3	37.3	—	—		4	60.9	1.58	4.7
5	12	102.7	1.37	7.0	52	15	33.1	0.66	3.8	I 5	16	78.2	0.94	5.5
	1	87.0	—	—		3	33.0	—	—		4	78.4	1.85	5.5
8	16	140.8	1.13	6.7	54	15	25.6	0.31	1.8	I 13	16	68.7	1.06	6.3
	5	138.0	2.02	6.7		2	23.0	—	—		5	69.2	2.31	7.7
9	16	96.7	0.98	5.8	55	15	50.6	0.66	3.8	I 37	12	151.1	1.31	7.3
	5	95.5	2.60	8.7		2	47.0	—	—		2	145.1	—	—
17	10	133.0	1.24	5.7	60	9	50.4	1.13	5.0	I 39	15	53.5	0.75	4.3
	1	127.0	—	—		1	43.0	—	—		2	51.4	—	—
20	16	113.5	1.08	6.4	61	12	60.8	0.84	4.3	I 42b	14	84.3	1.00	5.6
	4	106.5	1.92	5.7		2	61.0	—	—		3	88.4	—	—
40	12	94.8	1.41	7.2	I 1	18	77.1	0.64	4.0	I 48	14	50.0	0.76	4.2
	1	77.0	—	—		9	78.4	0.83	3.7		2	48.9	—	—
45	14	128.3	0.99	5.5	I 2	12	71.3	1.07	5.5	I 54	9	120.6	0.99	4.7
	3	120.6	—	—		2	70.4	—	—		1	141.9	—	—
48	14	67.6	0.90	5.0	I 3	12	92.0	1.61	8.3	I 60	12	88.1	1.39	7.1
	2	64.0	—	—		2	86.1	—	—		1	88.5	—	—
49a	13	24.1	1.52	8.2						I 71	16	91.3	0.65	3.8
	2	21.5	—	—							3	89.7	—	—
										I 73a	16	75.7	0.62	3.7
											3	77.7	—	—

SCHAEUBLE'S DATA

The data on the skeletal remains of the population of Boğazköy (Osmankayası) were given by the German anthropologist Schaeuble, and they are very reliable. These data are important because: (a) they refer to a fairly large series of remains; (b) these remains represent one of the settlements of the Central Plateau where the capital of the Hittite Empire stood; (c) they permit an adequate comparison with coeval or nearly coeval (1900 - 1400 B. C.) series or single skulls of other Anatolian local Types. Among these the series of Recent Bronze Age skulls of Alişar is very important because it is relatively large and the cranial measurements were given by another eminent anthropologist, Krogman.

The period I considered, i. e. that covered by Schaeuble's data, includes six settlements, two of which (Osmankayası and Alişar)

belong to the so-called Hittite Plateau, and the other four (Hisarlık, Kum, Kusura, Polatlı) to various regions of Anatolia, some very far from the Central Plateau. The comparisons (for the sake of brevity I omit the tables of data) pertain to 34 skulls, for which, in addition to other tests I calculated 71 differences of mean, 66 of which (92.8 %) are "not significant". Such a high level of somatic homogeneity shows, even in the II millennium B.C., the lack of any genetic intrusion in the Anatolian Proto-Mediterraneans.

Analysing these mutual comparisons I find that the intergroup index of somatic variability varies in some degree from the lowest -84.21- to the highest -100.00-. Three of them are extremely high (Kum 100.00, Alişar 97.37, Kusura 96.97), three other between the figures of 80.0 and 90.00 (Osmanakayası 86.96, Polatlı 85.71, Hisarlık 84.21).

THE PROBLEM OF THE HITTITE

There is a theory affirming that the Hittite Civilization is the product of the high developed culture of rather a small population extraneous to the genetical Type of the Anatolian Proto-Mediterraneans. Such a theory is very elaborate, as it involves the hypothesis of a very long mass migration of a compact group of tribes from very distant regions up to the Central Plateau, through difficult and tortuous routes. It is an archaeologists and ethnologists' theory supported by cultural elements and pottery comparisons, to which the physical anthropologists give less importance. The many remains of this civilization, particularly the archaeological ones, show a distinctive cultural stage of high level, which compares favourably with the coeval or nearly coeval civilizations of the Mediterranean as the Egyptian, the Minoan, the Sumerian and the Harappan. The function of the ruling caste was very advanced, so were military affairs, political organization, legislation and justice; more backward were religion and literature.

However we must remember that it is a rather recent civilization, as its summit can be dated about 1500 B.C. and the beginning of its development to about 1700. From 1500 this civilization declined more and more and dwindled away at about 1200 B. C. In my opinion it is essentially the result of a slow progression of cultural achievements, a constant developing of elements at higher and higher levels. Therefore it is not necessary to attribute it to another genotype.

The Hittite term is to be taken as representing only a complex of cultural elements (linguistic, religious, social, etc.) and not as a distinctive genetic division of the Anatolian population of the period covered by my study. My thesis is supported by the anthropometric data which show no significant differentiation among the various local Types and no special aspect of the populations of the so-called Hittite region in the Northern Plateau. I cite only the populations which have left skeletal remains, as Büyük, Osmankayası, Alaca, and Alişar. I have already given some essential data of these four populations and shown as they appear randomized samples of the Regional Type. The inter-group index of somatic variability of these four populations is 85.4, a very good figure indeed. I have calculated 387 differences of mean of eleven characters for them: of ten differences 8.5 are "not significant". Then practically they are alike and in agreement with the Anatolian Type. The Sigma-test coincide of course with such a result. Of 33 mean figures, 27 fall within $A \pm 1\sigma$, and 6 within $A \pm 2\sigma$.

DISCUSSION AND ANALYSIS OF THE RESULTS

I considered only adult skulls belonging to the 14 populations as already dealt with, i.e.

	♂	♀	T		♂	♀	T		♂	♀	T
Polatlı Höyük	2	—	2	Büyük Güllücek	1	—	1	Babaköy	1	—	1
Ahlatlıbel	5	—	5	Osmankayası	9	7	16	Kumtepe	1	3	4
Yümüktepe	1	2	3	Alaca Höyük	6	5	11	Hanaytepe	3	11	14
Şeyh Höyük	2	3	5	Alişar Höyük	19	9	28	Hisarlık	7	5	12
Tilkitepe	5	7	12					Kusura	4	1	5

Total 119 (66 ♂, 53 ♀)

These 119 skulls could be assigned to a period from the Late Neolithic up to the beginning of the Iron Age, i.e. approximately from 4000 to 1500 B.C. I attributed them very tentatively as follows: 11 to the Late Neolithic, 53 to the Copper Age, 22 to the Early Bronze Age and 33 to the Recent Bronze (so-called Hittite Period). From these figures we see that more than half (64) of the total are very old, belonging to a period from 4000 to 2400, in which only five

of them are brachycephalic. Then, during the course of time, the biological evolution towards broad heads influenced more and more their morphological structure, with larger percentages of meso- and brachycephalics. Of the total the dolicho- represent 43.4 %, the meso- 36.3 %, and the brachycephalics 20.3 %.

As already mentioned, for each skull series I have indicated the level of their phenotypical uniformity and calculated their intra-group index of somatic variability. Then, taking them as randomized samples of the whole Anatolian Population, I have fixed the indices of their inter-group variability. In the next pages I shall give more details on this analysis. Before it I give here below the inter-sex values of the constants for the eleven essential characters I consider for the total group of skulls of the Anatolian Type.

M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	M	N	A	SD.
1	109	182.8	7.3	17	40	133.6	5.4	55	42	50.0	3.4	I 1	113	76.0	4.4
8	109	136.7	6.1	48	43	67.1	4.0	54	45	24.6	1.8	I 39	42	53.3	3.7
20	74	112.5	5.7	45	50	126.0	4.6					I 48	39	48.7	3.6

SD. mean 4.5

Only for a few skull series was I able to calculate "unreserved" intra-indices (i.e. series which had the values of measurement for all the 11 essential characters) and these are: Tilki-intra-index 1.8, Alaca-3.5, Şeyh-4.1, Kusura-4.2, Alişar 4.8, Hisarlık-5.4. Six other skull series permit only "limited" indices, i.e. series in which some measurements have the relative values; their indices cannot be correctly compared with the other six previously indicated. These are Polatlı-2.9, Ahlatlı-3.3, Hanay-4.7, Osman-6.3, Kum-7.7, Yümük-8.5

But referring to comparisons, how can it be known whether the figures of these intra-indices reveal great or little somatic homogeneity? They must then be compared with some reliable inter-racial series of SDs. We can use those calculated by Hambly (Wilfrid D. Hambly, *Craniometry of Ambrym Island*, Fieldiana Anthropology, vol. 37, No. 2, Chicago, 1946). I have calculated from his data an inter-racial index (inter-sex) taking into account series of skulls of

Egyptians, Old Lachish skulls of Palestine, and Hisar skulls, all coeval or nearly coeval with these Anatolian skulls. The values I obtained for the 11 characters I normally consider are :

M 1-5.5, M. 8-4.6, M 17-5.0, M 48-4.1, M 45-4.7, M 55-2.7, M 54-1.6, I 1-2.7, I 39-4.7, I 48-4.5. Mean value 4.0. There is no value for M 20 or 21 as Hambly has not given the values for the vault height.

According to these figures we can assume as exceptionally uniform the skulls of Tilki and Alaca followed in progression by those of Şeyh and Kusura which all are \leq of the mean-value of my comparison list (4.0). The Alişar skulls are less homogeneous, and even less those of Hisarlık. I can try, also with some reserves, to compare the values of the other six series for which I have only "limited" intra-indices. Comparing only the characters "measured" the indices are: Ahlatlı-2.6, Polatlı-3.7, Hanay-4.7, Osman-5.5, Kum-7.7, Yümük-8.5, the comparative mean-value being 4.0. We can assume, though partially, that Ahlatlı and Polatlı skulls are very homogeneous and that the Osman ones are less uniform, and even less the Yümük skulls.

Is there a reason for such a lack of uniformity? The problem is very difficult or, rather, it has more than one solution. My opinion is as follows: (a) in general the greatest somatic homogeneity is shown by small series of skulls, which normally indicate a small population. The smaller the population is, the more isolated it is; consequently the phenotypic variability is reduced. This, more or less, clears up the figures of Tilki, Ahlatlı, Polatlı, and Şeyh. The geographical position of these settlements corroborates in some way my thesis. Tilki is by Lake Van, at the most eastern side; Ahlatlı and Polatlı are in the Central Plateau, and Şeyh is by the Alexandretta Gulf in the southeastern corner of Anatolia. Alaca, being one of the so-called Hittite settlements on the Central Highland, should have shown the same somatic aspects, i.e. (a) a minor homogeneity; (b) the lesser values of Kum and Hisarlık are due (as they belong to the Troad group) to the precocious rise of the brachycephalization which has influenced the cranial morphoarchitecture; (c) the case of Osmankayaşı has another basis: the skeletal remains, though Schaeuble's examination has been very diligent were in such a bad condition that the measurements were unsatisfactory. On the other hand we

know that the remains were dated to about 1550 B.C. when undoubtedly the original community had received many foreign elements and had lost its intrinsic homogeneity.

As we have seen six settlements (Kum, Baba, Ahlatlı, Büyük, Polatlı, Yümük) which are represented by one or by very few skulls each, do not permit the normal biometrical calculations and consequently no "unreserved" intra-indices. I pooled these skulls together forming a single series which thus permits calculation of the constants. I have indicated them here below :

M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	
1	14	189.0	6.4	17	5	139.6	4.2	55	1	50.0	—	I	1	14	73.1	3.3
8	15	137.3	6.0	48	1	69.0	—	54	1	23.0	—	I	39	1	54.8	—
20	10	116.9	2.1	45	3	131.3	—					I	48	1	46.0	—

The values fall within the limits of the Anatolian Type $\pm 1\sigma$, with one exception (basibregmatic height) falling into $A \pm 2\sigma$. Thus it is confirmed that all these skulls, either individually or in a pool of 16, are to be considered as casual samples of the whole population.

The inter-group variability is based on the differences between each somatic value of a population and the same one in succession of all the other populations of the 14 settlements, and reciprocally. These differences of mean being "not-significant" or "significant" indicate whether the two values of the character considered are "similar". We assume than consequently the identity of the genotype.

I calculated 1271 differences of mean, 83.3 % of which were "not-significant"; such a high figure supports my thesis which assumes the Anatolian population of the Late Neolithic and Chalcolithic times to be a homogeneous Branch of the Asian Proto-Mediterranean. Of course the somatic similarity is represented by a sinusoidal trend because each character shows a different level in each series, as some characters are subjected to a greater variability or rather, they show distinct levels in the 14 populations. The values of some characters are remarkably similar. For instance there are slight differences for the upper facial height and that means that all these 119 skulls show no relevant variation for such measurement.

The same high degree of similarity is shown for the nasal index (95.7) and the upper facial index (95.2), the nose height (90.9) and the breadth of the apertura piriformis (87.5), the maximum breadth (92.2). Some characters show less similarity: auricular height (81.9), cranial index (78.9), basibregmatic height (68.9).

Now I give the values of the constants for the pooled 119 skulls forming the Regional Type of Anatolia, distinct by sex :

M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.	M	N	A	±	SD.
1	62	184.8	0.69	8.0	48	32	68.0	0.52	4.4	I 1	63	76.0	0.37	4.3
	47	180.2	0.64	6.2		11	64.6	0.61	3.0		50	76.1	0.47	4.8
8	62	140.5	0.48	5.5	45	33	129.5	0.54	4.6	I 39	31	53.2	0.45	3.7
	47	131.6	0.71	7.0		17	119.3	0.82	5.0		11	53.8	0.83	4.1
20	51	113.9	0.55	5.8	55	31	50.9	0.44	3.6	I 48	28	48.3	0.52	4.1
	23	109.3	0.80	5.7		11	47.5	0.59	2.9		11	49.7	0.39	1.9
17	33	134.0	0.62	5.2	54	32	25.0	0.23	1.9					
	7	132.0	1.45	5.7		13	23.5	0.32	1.7					
SD. mean ♂ 4.6, ♀ 4.4														

In the previous pages, for each settlement I have indicated the result of the checking of the single measurements by Sigma-test against the corresponding values shown by the Anatolian Type. To summarize I state that all the values for the 11 essential characters of these 119 skulls fall under the frequency curve of the Anatolian Type $\pm 3\sigma$. It is remarkable that more than 85 % of the cases fall within the limits $A \pm 1\sigma$, and therefore they practically can be considered similar to the Type.

I have established a final analysis on the basis of the division of these Anatolian skulls into four groups of Local Types having regard to some ethnogeographical elements. A first group, that I call "Troad" is composed with the settlements established in the Western region of Anatolia (Baba, Kum, Hanay, Hisarlık). Many important elements show that the Troad Region can be identified with a state known to the Hittite scribes as Aššuwa in which the position of Troy as urban centre, whether associated or not, is completely unknown to us. Certainly it was a region extending approximately from the river Meander (present Menderes) in the south to the Hellespont and Sea of Marmore in the north, and limited to the east by the debatable frontiers of Arzawa, which was a large independent

state in Hittite times. This of course is an outline for the period of the Recent Bronze as we have no written evidence for the Copper Age. It seems that from the earliest times the inhabitants of the Troad settlements developed idiosyncrasies and affiliations which segregated them from eastern part of Anatolia. Their cultural orientation was towards the Aegean islands and Aegean Sea and not with the interior of the land. Among them the process of brachycephalization assumed a strong development being, in addition, very early (about the middle of the IV millennium). This influenced, even slightly, the elements of the cranial morphoarchitecture which reveals a lack of uniformity through the rather elevated SD. figures.

The second group I formed is composed with the skulls of the populations of Polatlı, Ahlatlı, Yümük, Şeyh and Tilki. They cover practically all the southern and eastern regions of Anatolia and partially the Central Plateau. These populations appear sparse, rather isolated, very far from one another. These elements influenced their somatic variability, a variability indeed very moderate due to endogamy and segregation. On the other hand, their relative isolation has contributed to differentiate them from the Troad group and from the group of the so-called Hittite Province, in relation to the inter-group indices of somatic variability.

A third Group - up now a single population, Kusura - represents a link between the Troad Region and the populations of the other parts of Anatolia. In fact its SD. mean is very near to the latter, but shows a tendency with its cultural elements to the Troad Region.

The fourth Group I formed is composed with the populations of Büyük, Osman, Alaca, and Alişar. These settlements cover the central part of the Anatolian Plateau, a region between the rivers Kelki and Kızıl, that I have called for the sake of brevity "Hittite Region" as there was located the capital (Hattusa) of the Hittite central government. The most important series of skulls is that of Alişar which represents very vividly the real aspect of the morphology of its population from the Late Neolithic up to the beginning of the Iron Age. On the other hand the series of Osmankayası skulls after Schaeuble's investigation represents the same Type for the only period of the Recent Bronze. I summarize this analysis tentatively with the following data :

	Populat.	Skulls	SD.	"Inter"-index
Troad Region Group	4	31	5.9	82.4
Other Regions Group	5	27	4.1	76.8
Kusura Region Group	1	5	4.2	92.5
Hittite Region Group	4	56	4.9	85.9
Anatolian Regional Type	14	119	4.5	83.3

In order to outline summarily the Anatolian Regional Type I indicate in the following table the most important elements and final figures of my analysis. I assume, with much caution, the following date equivalence for the terms I use in this table :

- (a) Late Neolithic : approximately 4000 - 3000 B. C.
- (b) Copper Age: approximately 3000 - 2350 B. C.
- (c) Early Bronze Age: approximately 2350 - 2000 B. C.
- (d) Recent Bronze Age or so-called Hittite Period: approximately 2000 - 1300 B. C.

That is :

		N	%
Late Neolithic	(5 Şeyh skulls, 2 Alishar, 1 Büyük, 1 Tilki, 1 Hisarlık, 1 Kum).	11	9.32
Copper Age	(11 Alaca skulls, 11 Tilki, 10 Alishar, 5 Ahlatlı, 5 Hisarlık, 3 Yümük, 3 Kusura, 3 Kum, 1 Baba, 1 Polatlı).	53	44.50
Early Bronze	(14 Hanay skulls, 5 Hisarlık, 3 Alishar.)	22	18.48
Recent Bronze	(16 Osmerkayası skulls, 13 Alishar, 2 Kusura, 1 Polatlı, 1 Hisarlık).	33	27.70
		119	100.00

Skull - Series	N	Inter sex mean SD.	♂ mean SD.	♀ mean SD.	Inter- group index somat variab.	Intersex cranial index
Alışar						
Pooled series of skulls (4000 - 1300)	28	4.8	4.9	3.7	94.4	77.4
Late Neolithic skulls (4000 - 3000)	2	0.4	—	0.4	—	72.9
Copper Age skulls (3000 - 2350)	10	4.2	4.2	1.1	—	75.4
Early Bronze skulls (2350 - 2000)	3	4.7	4.7	—	—	78.6
Recent Bronze skulls (2000 - 1300)	13	5.4	5.6	5.8	—	79.9
Osmankayası						
Recent Bronze skulls (2000 - 1300)	16	6.3	6.8	5.1	75.3	78.4
Hanay						
Early Bronze skulls	14	4.7	3.6	4.4	68.3	74.8
Tilki						
Pooled series of skulls (4000-2350)	12	1.8	7.3	2.0	65.8	76.4
Late Neolithic skull	1	—	—	—	—	82.3?
Copper Age skulls	11	1.9	7.2	2.1	—	75.9
Hisarlık						
Pooled series of skulls (4000 - 1300)	12	5.4	4.7	5.6	93.5	76.4
Late Neolithic skull	1	—	—	—	—	65.5
Copper Age skulls	5	4.4	6.4	2.5	—	76.0
Early Bronze skulls	5	5.5	5.6	—	—	76.6
Recent Bronze skull	1	—	—	—	—	88.2
Alaca						
Copper Age skulls	11	3.5	4.5	1.0	82.6	79.1
Şeyh						
Late Neolithic skulls	5	4.1	2.6	3.4	84.3	69.3
Kusura						
Pooled series of skulls (3000 - 1300)	5	4.2	4.1	—	92.5	76.3
Copper Age skulls	3	4.1	4.1	—	—	73.8
Recent Bronze skulls	2	6.7	6.7	—	—	79.9
Ahlath						
Copper Age skulls (3000 - 2350)	5	3.3	3.3	—	67.2	76.2
Kum						
Pooled series of skulls (4000 - 2350)	4	7.7	—	6.9	77.6	76.2
Late Neolithic skull	1	—	—	—	—	81.0?
Copper Age skulls	3	6.9	—	6.9	—	73.9
Yümük						
Copper Age skulls	3	8.5	10.3	10.3	78.8	69.0
Polath						
Pooled series of skulls (3000 - 1300)	2	2.9	3.0	—	87.9	73.3
Copper Age skull	1	—	—	—	—	72.5
Recent Bronze skull	1	—	—	—	—	74.2
Büyük Güllücek						
Late Neolithic skull	1	—	—	—	91.2	70.9
Baba						
Copper Age skull	1	—	—	—	90.3	72.7

ADDENDUM

I could not incorporate in my study the data regarding the skulls indicated here below, because I received a report on them after the final compilation. I list these remains distinctly by settlement, name of the anthropologist who has studied and measured them, and date.

Settlement	Anthropologist's name	Approx. date	Adult skulls	Total
Eydi Tepe	Çiner	3000 - 2000	1 ♀	1
Müskebi	do	II millennium	2 ♂ 1 ♀	3
Altın-tepe	do	8000 - 7000	1 ♂ 1 ♀	2
Acem Höyük	do	2000 - 1750	1 ♀	1
Alaca Höyük	Tunakan	2400	1 ♂ 1 ♀	2
				9

These settlements are rather spread all over Anatolia and the remains belong to the period covered by my study. The values of their essential characters fall within the limits of $\text{Mean} \pm 3\sigma$ of the Anatolian Type, and therefore they form undoubtedly randomized samples of the Anatolian Proto-Mediterraneans.

As it was not possible to calculate the constants for the skulls of each settlement (too few), I pooled them together obtaining a series of 9. I indicate on the next page the biometrical constants for some essential characters I could calculate.

I calculated for eleven essential characters (as normally I did in my study) the intersex values of the constants I listed them on the next page.

All these values fall within the limits of the mean $\pm 1\sigma$ of the Regional Type, with exception of the auricular height ($A \pm 2\sigma$). This fact corroborates once more my thesis on the unitarian homogeneity of the Anatolian Proto-Mediterraneans represented by the skeletal remains I mentioned in my study.

More particularly I observe that the two new skulls of Alaca Höyük when compared with the other eleven of the same settlement

M	N	A	M	N	A	M	N	A
1	4	187.0(a)	48	—	—	I 2	3	76.0
	4	179.0(b)		1	69.0		1	72.3
5	1	127.0	51a	—	—	I 3	2	96.2
	1	100.0		1	36.0		1	96.2
8	3	144.7	52	—	—	I 4	4	65.7(h)
	5	134.8(c)		1	36.0		3	66.0
9	2	104.0	54	—	—	I 5	3	84.9
	2	96.5		1	26.0		3	88.3
10	1	110.0	55	—	—	I 38	—	—
	1	115.0		1	52.0		1	83.2
17	3	140.3	60	—	—	I 39	—	—
	1	128.0		1	50.0		1	55.2
20	4	122.5(d)	61	—	—	I 42b	—	—
	4	116.5(e)		1	56.0		1	92.3
23	2	545.0	66	2	100.0	I 48	—	—
	4	506.5(f)		1	98.0		1	50.0
45	—	—	I 1	3	76.2	I 54	—	—
	1	125.0		4	76.1(g)		1	112.0

(a) σ 10.7; (b) σ 2.1; (c) σ 4.7; (d) σ 5.4; (e) σ 5.8; (f) σ 7.0; (g) σ 2.4; (h) σ 5.1.

(vide 370-371 p.) show a certain degree of variability for some cranial traits, though within the limits of $A \pm 3\sigma$. Of the few essential characters which could be checked, two values fall within the limits of $A \pm 1\sigma$, and two within $A \pm 2\sigma$. Both male and female values of the cranial index are rather close to the mean value of the eleven skulls and fall within the limits of $A \pm 1\sigma$.

M	N	A	SD.	M	N	A	SD.	M	N	A	SD.
1	8	183.0	8.3	17	4	137.3	8.6	54	1	26.0	—
8	8	138.5	7.7	48	1	69.0	—	I 1	7	76.2	5.3
20	8	119.5	6.1	45	1	125.0	—	I 39	1	55.2	—
				55	1	52.0	—	I 48	1	50.0	—

The differences of mean between these nine skulls and the coeval ones mentioned in my study, are nearly all "not significant". For

instance, the values of Tunakan's skulls checked against the coeval Alaca series of five give a value of P 0.30 for the male skull and 0.19 for the female one for the maximum breadth, and respectively 0.45 and 0.87 for the cranial index. The very old date of Çiner's Altun skulls excludes them from my study, and I could only tentatively compare them with the oldest skulls, in number of 2 or than 2, mentioned in my study, i.e. five Şeyh skulls of Late Neolithic and two similar ones from Alişar. Nearly all the differences of mean are "not significant". So, for instance, the values of P are respectively for the male and female skull 0.44 and 0.50 for the maximum length; 0.80 and 0.38 for the maximum breadth; 0.16 and 0.08 for the cranial index; for the only female skull P is 0.32 for the auricular height. I remind "*ad abundantiam*" that I use the probability level of significance at 5 % (P 0.05).

SOME BIBLIOGRAPHY

- ALKIM, V. BAHADIR : 1949. *Les résultats archéologiques des fouilles de Karatepe*. Rev. Hittite et Asian., IX, 1948-1949, Nr. 50.
- ALKIM, V. BAHADIR *vide* BOSSERT and ALKIM.
- ANGEL, J. LAWRENCE : 1939 *The Babaköy skeleton*. Archiv f. Orientforsch., XIII, 1939, 1/2. p. 28.
- ANGEL, J. LAWRENCE : 1951 *Troy: the human remains*. Princeton Univ. Press, Suppl. Monogr. 1, Univ. of Cincinn., 1951.
- ARIK, R. O.: 1937 *Les fouilles d'Alaca Hüyük*. Rapport préliminaire sur les travaux en 1935, Ankara, 1937.
- ATASAYAN, MUINE *vide* KANSU and ATASAYAN.
- BITTEL, KURT : 1934 *Prähistorische Forschung in Kleinasien*. Istanbuler Forsch., VI, 1934.
- BITTEL, KURT : 1937 *Bogazköy. Die Kleinfunde der Grabungen 1906-12*. Deut. Orient. Veröff. Nr. 60, Leipzig, 1937.
- BITTEL, KURT: 1938. *Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy*. Arch. f. Orientforsch., XII, 1938, 1. u.2.
- BITTEL, KURT : *Reports of excavations at Boğazköy*. Mitt. der Deut. Orientgesell. LXX-LXXIII, 1932-39.
- BITTEL, KURT : 1939 *Demirci-Hüyük*. Berlin, 1939.
- BITTEL, KURT : 1950 *Hethiter und Proto-Hattier*. Eine archäologische Betrachtung *Historia*, 7, 1950, p. 267.
- BLEGEN, CARL W. 1937 *New evidence for dating the settlements at Troy*. Brit. School Athens Annual, 1936-37.

- BLEGEN, CARL W. 1939 *Preliminary reports on the University of Cincinnati of the excavations at Troy, 1932-38*. Amer. J. Archaeol., XXXVII - XLIII, 1933-39.
- BLEGEN, CARL W. and others 1953 *Troy. General Introduction; The six Settlements*. V. I-III, Princeton, 1950-53.
- BOSSERT, HELMUTH THEODOR : 1950 *Die Ausgrabungen auf dem Karatepe*. Erster Vorbericht, Ankara, 1950.
- BOSSERT, HELMUTH THEODOR and ALKIM, V. BAHADIR : 1947 *Karatepe. Kadirli and its environments*. First and second preliminary reports, Istanbul, 1946/47.
- BRAIDWOOD, ROBERT J. : 1956 *Reflections on the origin of the village-farming community, the Aegean and the Near East*. Studies H. Goldman, New York, 1956.
- CAPPIERI, MARIO : 1955 *Antropologia delle antiche popolazioni del Vicino e Medio Oriente*. Atti XLV riun. SIPS, II, 1955, p. 60.
- CAPPIERI, MARIO : 1958 *Brachycephalization, as a prehistoric problem*. Proc. XVII intern. congr. Sociol, II, 1958, p. 351.
- CAPPIERI, MARIO : 1957 *I Protomediterranei delle r-gioni dall'Egeo al Bengala*. Riv. Ital. cc. demog. stat., XI, 1957, p. 53.
- CAPPIERI, MARIO : 1958 *I Proto-Mediterranei del Vicino e Medio Oriente*. Scienza e Tecnica, II, 1958, p. 157.
- CAPPIERI, MARIO : 1961 *Die asiatischen Proto-Mediterranen*. Ethno-Archae. Z. II, 1961, p. 95.
- ÇINER, REFAKAT : 1964 *Evdî Tepesi iskelet kalıntıları (English summary)*. Antropoloji, I, 1964, 1, p. 78.
- ÇINER, REFAKAT : 1965 *Altuntepe (Urartu) iskeleleri kalıntıları (English summary)*. Belleten, XXIX, 1965, 114, p. 225.
- ÇINER, REFAKAT : 1966 *Acemhüyük iskeleti (English summary)*. Rev. Fac. Lang. XXIII, 1965, 1-2, p. 1.
- ÇINER, REFAKAT : 1966 *Bodrum-Müskebi iskeleleri (English summary)*. Antropoloji, I, 1964, 2, p. 56.
- CONTENAU, GEORGES : 1948 *La civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni*. Payot, Paris, 1948.
- DÖRPFELD, W. : 1902 *Troja und Ilion*. 2 vol, Athen, 1902.
- EHRHARDT, SOPHIE : 1952 *Morphologie eines Unterkiefers von Bogazköy*. In Bittel-Naumann, Bogazköy-Hattusa, Stuttgart, 1952, p. 155.
- EHRICH, ROBERT W. : 1940 *Preliminary notes on Tarsus crania*. Amer.-J. archaeol., XLIV, 1940, p. 87.
- EWING, J. FRANKLIN : 1950 *Hyperbrachycephaly as influenced by cultural conditions*. Pap. Peab-Mus-XXIII, 1950.
- FEREMBACH, DENISE : 1959 *Le peuplement du Proche-Orient au Chalcolithique et au Bronze ancien*. Israël Explor. J., IX, 1959, No. 4 p. 221.
- FIELD, HENRY : 1956 *Ancient and Modern Man in Southwestern Asia*. Univ. of Miami, 1956.
- GARSTANG, JOHN : 1929 *The Hittite Empire*. Constable, London, 1929.
- GARSTANG, JOHN : 1938 *Explorations in Cilicia*. Liverp. Ann. of Arch. and Anthrop. XXIV, 1936, p. 52; XXV, 1937, p. 12, 71; XXVI, 1938, p. 38, 89.

- GARSTANG, JOHN : 1953 *Prehistoric Mersin ; Yümük Tepe in Southern Turkey*. Clarendon Press, Oxford, 1953.
- GERHARDT, KURT : 1956 *Paläanthropologische Probleme der alten Mediterraneis und Weisafrikas*. Ber. 5. Tag. Deut. Gesell. Anthorp. 1956, S. 84.
- GOLDMAN, HETTY : 1949 *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*. Amer. J. archaeol. XXXIX, 1935, p. 526; XLI, 1937, p. 262; XLII, 1938, p. 30; XLIV, 1940, p. 60; LIII, 1949, p. 46.
- GÖGÜS, SABAHAT *vide* WAECHTER, AND GÖGÜS, AND WILLIAMS.
- GÖKCE, N. *vide* LLOYD AND GÖKCE.
- GURNEY, O.R. : 1952 *The Hittites*. A Pelikan Book, A 259, Penguin Book Ltd, Harmondsworth, 1952.
- HOGARTH, D. G., AND WOOLLEY, C. LEONARD : 1921 *Carchemish*. Report on the excavations at Djerabis on behalf of the British Museum, London, Part I, 1914. Part II, 1921.
- HOUZÉ, E. : 1903 *Les ossements humains d'Yortan Kelembo*. Bull. Soc. Anthrop. Bruxelles, XXI, 1903, p. 106.
- HUTCHINSON, R.W. : *Uruk and Yortan*. Iraq, II, p. 211.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1937 *Etude anthropologique de quelques squelettes d'Alaca Höyük*. L'Anthropologie, 47, 1937, 1-2 p. 35.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1937 *Etude anthropologique de quelques squelettes d'Alaca Höyük*. Antropoloji 1937, p. 3.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1937 *Etude anthropologique sur les ossements de Kumtepe (Troade)*. Belleten, II, 1937, p. 557.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1937 *Etude anthropologique d'ossements d'Arslantepe (Malatya)*. Revue Hittite et Asiatique, 1939, 35.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1939 *Les ossements d'Ahlalibel (âge du cuivre)*. Revue turque d'anthropologie. XV, 1939, p. 22.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1940 *Histoire des sciences anthropologiques en Turquie*. XVIII Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi, 1940. p. 1.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1955 *Sur les civilisations préhistoriques de la Turquie*. Belleten, XIX, 1955, 76, p. 541.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1963 *Recherches sur le peuplement préhistorique dans la région de Marmara et en Thrace turque (1959 - 1962)*. Belleten, XXVII, 1963, 108, p. 657.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ : 1965 *Sur mes récente trouvailles préhistoriques aux alentours d'Istanbul et en Thrace turque*. VIc Congrès internat. des sc. préh. et protohist., Rome, II, 1-4, 1965.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ, et ATASAYAN, MUINE .: 1939 *Contribution anthropologique à l'étude sur l'histoire raciale de l'Anatolie*. Belleten 9, 1939. p. 127.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ, et ATASAYAN, MUINE : 1939 *Nouvelle contribution à l'étude sur l'histoire raciale de l'Anatolie*. Revue turq. d'anthrop, XV, 1939, p. 127.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ, et ATASAYAN, MUINE : 1939 *Recherches sur les squelettes de l'âge du cuivre et de l'époque hittite, découverts dans les fouilles de Kusura aux environs d'Afyon Karahisar*. Rev. turq. d'anthrop, XV, 1939, p. 272.
- KANSU, ŞEVKET AZİZ, et TUNAKAN, SENİHA : 1946 *Sur l'anthropologie de la population des âges chalcolithique, du cuivre et du bronzémis au jour lors des fouilles d'Alacahöyük 1943-45*. Belleten, X, 1946, 40. p. 539.

- KANSU, ŞEVKET AZİZ et TUNAKAN, SENİHA: 1948 *Etude anthropologique des squelettes datant des époques hittite et phrygienne et de l'âge classique provenant des fouilles du Höyük de Karaöğlan (1937-1938)*. Belleten, XII, 1948, 48, p. 759.
- KAPPERS, C.U. ARIENS: 1934 *An introduction to the anthropology of the Near East in ancient and recent times*. N.V. Noord Holl. Uit., Amsterdam, 1934.
- KENYON, KATHLEEN M.: 1934 *Some observations on the beginnings of settlement in the Near East*. J.R.A.I., 89, 1934.
- KÖKTEN, KILIÇ, ve ÖZGÜÇ, TAHSİN, ve ÖZGÜÇ, NİMET: 1945 *Samsun Kazıları*. Belleten, IX, 1945, 35, p. 361.
- KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR: 1936 *Troad. Dört Yerleşme Yeri*, İstanbul, 1936.
- KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR: 1941 *Les fouilles de Pazarlı*. İstanbul, 1938, Ankara, 1941.
- KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR: 1944 *Ausgrabungen von Alaca Höyük*. Ankara, 1944.
- KOŞAY, HÂMİT ZÜBEYR: 1945 *Excavations at Alaja Hüyük*. III. London News, July 21st, 1945, p. 78.
- KOUMARIS, JOHAN: 1934 *Osteometrikai ektheseis: G, Kranion Therms (Mytilinis) EAEP, XI, 1934, p. 6*.
- KROGMAN, WILTON MARION: 1933 *The cranial types in Alishar Höyük: season 1928-1929*. in Report by E.F. Schmidt, vol. V, part II, Chicago, 1933, p. 122.
- KROGMAN, WILTON MARION: 1938 *Cranial types from Alishar Hüyük and their relation to other types, ancient and modern, of Europe and Western Asia*. in The Alishar Hüyük by H.H. von der Osten, Orient. Inst. Publ. Chicago, part III, 1938, p. 213.
- LAMB, WINIFRED: 1936 *Excavations at Thermi in Lesbos*. Cambridge, 1936.
- LAMB, WINIFRED: 1937 *Excavations at Kusura near Afyon Karahisar*. Archaeologia, 86, 1936; p. 1; 87, 1937, p. 21.
- LLOYD, SETON: 1956 *Early Anatolia*. A Pelikan Book A 354, Penguin Books Ltd. Harmondsworth, 1956.
- LLOYD, SETON and GÖKCE, N.: 1951 *Excavations at Polatlı*. Anatolian Studies, 1, 1951, p. 3.
- LUNDMAN, BERTIL: 1955 *Einige kritische Bemerkungen zur Anthropologie Vorderasiens*. Don. natal. Nyberg obl., Uppsala, 1955, p. 205.
- MARTIN, RICHARD *vide* OSTEN and MARTIN and MORRISON.
- MORRISON, JOHN *vide* OSTEN and MARTIN and MORRISON.
- OSTEN, HANS HENNING VON DER: *Exploration in Hittite Asia Minor*. Orient. Inst. Comm. No. 2, 6, 8, Univ. Chic. Press, I, 1927, II, 1929, III, 1930.
- OSTEN, HANS HENNING VON DER: *The Alishar Hüyük, season 1930-32*. Orient. Inst. Publ. Chicago, Part I, 1937, part II, 1937, part III, 1938.
- OSTEN, HANS HENNING VON DER and MARTIN, RICHARD, and MORRISON, JOHN A. 1933 *Discoveries in Anatolia 1930-31*. Chicago College, 1933, No. 14.
- ÖZGÜÇ, TAHSİN and ÖZGÜÇ, NİMET: 1953 *Vorläufiger Bericht über die Grabungen von 1950 in Kültepe*. Belleten, XVII, 1953, p. 109.
- ÖZGÜÇ, TAHSİN and ÖZGÜÇ, NİMET *vide* KÖKTEN and ÖZGÜÇ:
- PEAKE, HAROLD: 1916 *Racial elements concerned in the first siege of Troy*. JRAI, 1916, No. XLVI.
- SAUTER, MARC-RX.: 1945 *Les races brachycéphales du Proche-Orient des origines à nos jours*. Arch. suisse anthropol. gén., XI, 1945, p. 68.

- SCHAEFFER, CLAUDE : 1948 *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*. Oxford, Univ. Press, London, 1948.
- SCHAEUBLE, JOHANN : 1958 *Anthropologische Untersuchung der hethitischen Skelettfunde bei Boğazköy (Anatolien)*. 71. wiss. Veröff. Deut. Orient Gesell. Berlin, 1958, p. 35.
- SCHLIEMANN, HEINRICH : 1875 *Troy and its remains*. London, 1875.
- SCHLIEMANN, HEINRICH : 1880 *Ilios. The city and country of the Trojans*. London, 1880.
- SCHMIDT, ERICH F.: 1931 *Anatolia through the ages; discoveries at the Alishar Mound 1927-29*. Chicago, 1931.
- SCHMIDT, ERICH F.: *Alishar Hüyük : season of 1928-29*. Chicago, 1932-33.
- SCHMIDT, H.: 1902 *Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*. Berlin, 1902.
- SMITH, SIDNEY : 1940 *Alalakh and chronology*. Luzac & Co., London, 1940.
- SCHUCHARDT, C.: 1891 *Schliemann's excavations*. London, 1891.
- SELTZER, C. C.: 1936 *Contributions to the racial anthropology of the Near East*. Peabody Mus. Pap. XIII, 3, 1936.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1941 *A craniological study of the Copper Age and Hittite populations of Anatolia*. Belleten, V, 1941, No. 19, p. 219.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1949 *A note on the skeleton from Kumtepe in the vicinity of Troy*. Rev. fac. lang. Univ. Ankara, VII, 1949, No. 2, p. 295.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1950 *A note on three skulls from Alaca Höyük*. Belleten, XIV, 1950, No. 53, p. 57.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1950 *Study of the skeleton of a chalcolithic age warrior from Büyük Güllücek*. Revue fac. lang. VIII, 1950, No. 3, p. 269.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1951 *A study of the human skulls from Polath Hüyük*. Anatolian studies, 1, 1951, p. 63.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1951 *Fluctuation of the cranial index in Anatolia, from the fourth millennium B. C. to 1200 B. C.* Belleten, XV, 1951, 60, p. 593.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1951 *The longevity of the chalcolithic and Copper age inhabitants of Anatolia*. Belleten, XV, 1951, 60, p. 447.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1951 *A note on the human skeletons in the Alaca Höyük Museum*. Revue fac. lang. IX, 1951, 1-2, p. 43.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1952 *A study of the human skeletons from Kültepe excavated under the auspices of the Turkish Historical Society. Season of 1948*. Belleten, XVI, 1952, p. 323.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1954 *A note on the skulls of Chalcolithic age from Yümüktepe*. Belleten, XVIII, 1954, 69, p. 1.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1956 *A short review of the anthropology of the ancient inhabitants of Anatolia, from the Chalcolithic age to the end of the Hittite empire*. in "Early Anatolia", by S. Lloyd, 1956, p. 205.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : 1957 *The duration of life of the Chalcolithic and Copper age populations of Anatolia*. Revue Anatolia, II, 1957, p. 95.
- ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN and TUNAKAN, SENİHA : *The skeletons from Şeyh Höyük*. Belleten, XV, 1951, 60, p. 431.
- SERGI, GIUSEPPE : 1901 *The Mediterranean Race*. London and New York, 1901-1914.

- TUNAKAN, SENİHA : 1965 *Türk Tarih Kurumu adına, 1964 yılında, Alaca-Höyük'te yapılan kazıda çıkarılan iki eski Bronz çağı iskeletinin incelenmesi*. Belleten, XXIX, 1965, 116, p. 571.
- TUNAKAN, SENİHA *vide* KANSU et TUNAKAN.
- TUNAKAN, SENİHA *vide* ŞENYÜREK and TUNAKAN.
- VALLOIS, HENRI-V. : 1943 *History of Races of Western Asia*. Proc. II Turk. Hist. Congr. Istanbul, 1937, sept. 20-25, IX, 2, Istanbul, 1943.
- VIRCHOW, RUDOLF : 1882 *Altirojanische Graeber und Schaedel*. Abhand. Phys. Klasse Akad. Wiss. Berlin, 1882, Abhand. 1, p. 1.
- WAECHTER, JOHN and GÖGÜS, SABAHAT, and WILLIAMS, M.V. SETON : 1951 *The Sakce Gözü Cave site 1949*. Belleten, XV, 1951.
- WILLIAMS, M. V. SETON *vide* WAECHTER and GÖGÜS and WILLIAMS.
- WOOLLEY, C. LEONARD : 1948 *Excavations at Atchana, Alalakh*. Antiq. J., XIX, 1939; XXIII, 1948.
- WOOLLEY, C. LEONARD : 1952 *Carchemish* : Part III - London, 1952.
- WOOLLEY, C. LEONARD : 1953 *A forgotten Kingdom : Excavations of the mounds, Atchana and al' Mina in the Turkish Hatay*. A Pelican Book, A 261, Penguin Books Ltd Harmondsworth, 1953.
- WOOLLEY, C. LEONARD *vide* HOGARTH and WOOLLEY.
- WORRELL, W. H. : 1927 *A study of Races in the Ancient Near East*. Cambridge 1927

Yazının içindeki başlıca konular :

Yazının genel konusu: *Son Neolitik ve Kalkolitik Çağların Anadoluları.*

Önsöz. – Çalışma tekniği üzerinde Notlar.

Anadolu'lu Akdeniz-Öncesi insanları.

Anadolu'lu bölgesel tip.

Verilerin biyometri bakımından işlenmesi.–Değişkenlikler.

Brakisefal'leşme sorunu.

Yerleşmeler ve iskelet kalıntıları :

1. Babaköy, 2. Kumtepe, 3. Hanaytepe, 4. Hisarlık,
5. Kusura, 6. Polatlı Höyük, 7. Ahlatlıbel, 8. Yümüktepe
9. Şeyh Höyük, 10. Tilkitepe, 11. Büyük Güllücek, 12.
- Osmankayası, 13. Alaca Höyük, 14. Alışar Höyük.

Schaeuble'in verileri.

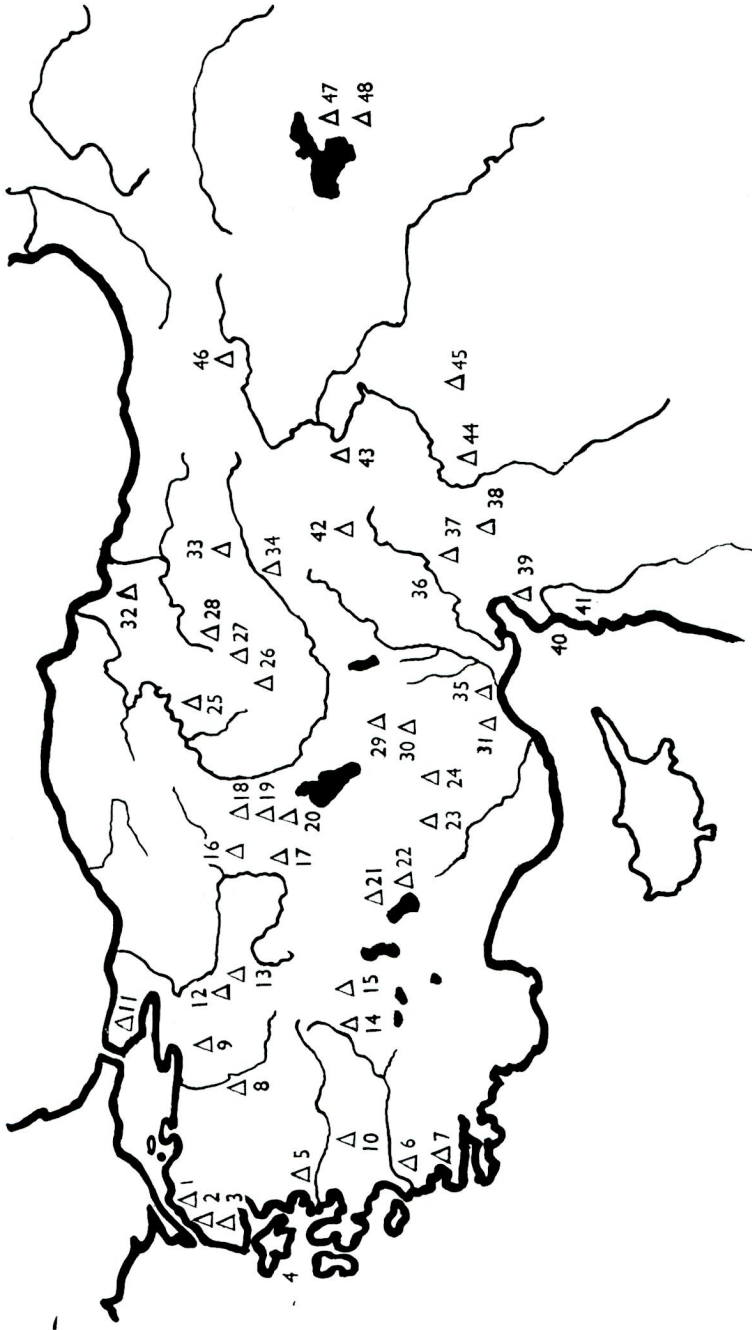
Hittit'ler sorunu.

Tartışma ve sonuçların analizi.

Katkılar.

Diyagram vb.

Geniş bir bibliyografya.

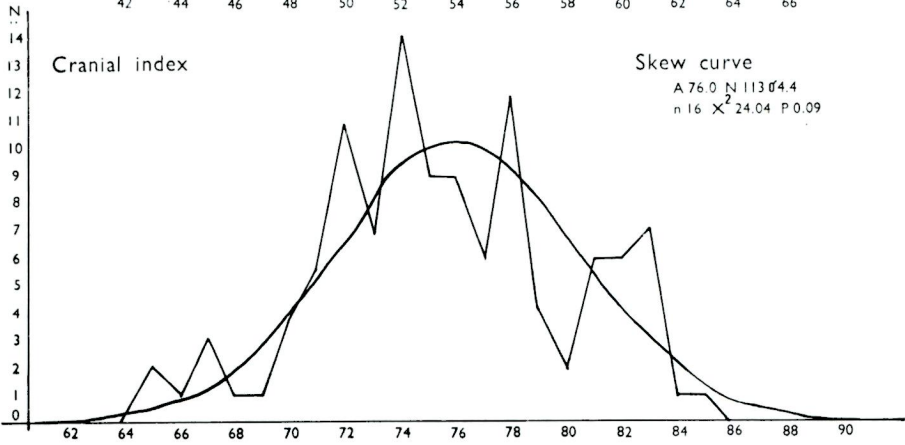
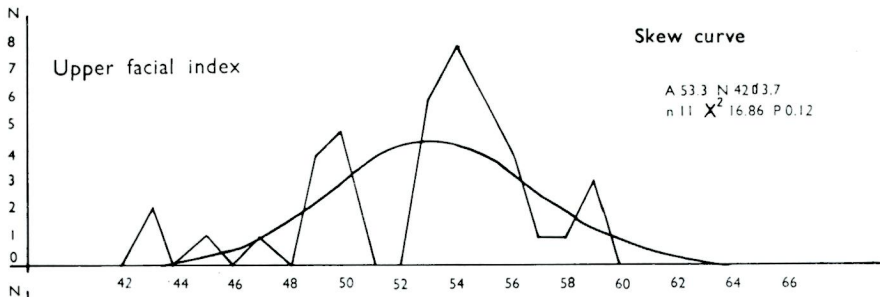
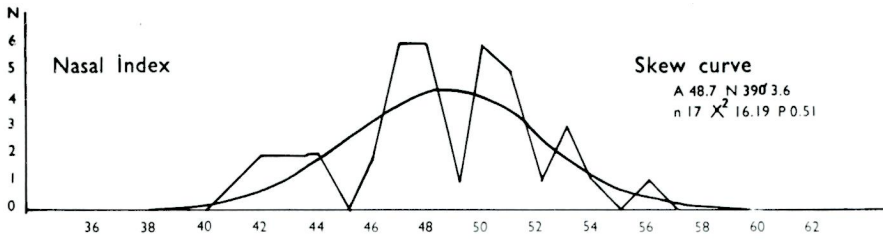

ANATOLIA

Map showing the most important archaeological places of Late - Neolithic, Chalcolithic, and Bronze times.

List of the Settlements of the Late Neolithic and Chalcolithic times considered in my Study and indicated by numbers on this Map :

1 — Kumtepe	25 — Büyük Güllücek
2 — Hisarlık	26 — Bogazköy - Osmankayası
3 — Hanaitepe	27 — Pazarlı
4 — Thermi	28 — Alaca Höyük
5 — Sipylos	29 — Acem Höyük
6 — Miletus	30 — Bor
7 — Müskebi	31 — Yümüktepe
8 — Yortan	32 — Dündartepe
9 — Babaköy	33 — Alishar Höyük
10 — Karabel	34 — Kültepe
11 — Fikirtepe	35 — Tarsus
12 — Boz Höyük	36 — Karatepe
13 — Demirci Höyük	37 — Sincirli
14 — Beyce Sultan	38 — Sakçegözü
15 — Kusura	39 — Tell-al-Judaidah
16 — Etiyokuşu	40 — Atchana-Alalakh
17 — Polatlı Höyük	41 — Şeyh Höyük (Tell eş - Şeyh)
18 — Ahlatlıbel	42 — Kara Höyük
19 — Karaoğlan	43 — Arslantepe
20 — Gâvur Kalesi	44 — Gargamish (Kargamış)
21 — Eflâtun	45 — Sultantepe
22 — Fassiler	46 — Altintepe
23 — Karadağ	47 — Tilkitepe
24 — Ibrizdağ	48 — Toprakkale

XVI. ASRIN İKİNCİ YARISINDA TÜRKİYE'DE FİYAT HAREKETLERİ*

ÖMER BARKAN

Türkiye İktisat ve Maliye Tarihi için büyük bir ehemmiyet arzette olmasına rağmen, bu memleketteki fiyat hareketlerinin sistemli bir şekilde tetkiki şimdiye kadar mümkün olamamıştır. Eşya ve hizmet fiyatlarına ait büyük adetlerle muntazam seriler teşkil eden standart malzemenin el-altında bulunmayışı, metroloji'ye ve para tarihine dair bilgilerimizin henüz çok noksan bulunuşu. . bu durumun belli-başlı sebepleri arasında zikredilebilir.

Gerçekten, elde mevcut mahdut ve dağınık bazı eşya fiyatlarını ilmî bir şekilde mukayese etmek; çok defa mahallin özel piyasa şartları, malın değişik kalitesi, her bölge için ayrı ölçeklerin kullanılmakta olması, mevsim farkları, siyasî ve askerî durum ve nihayet para ayarının bozukluk derecesi gibi türlü tesirleri hesaba katmak mecburiyeti dolayısıyla çok güç olduğu gibi; resmî makamlar tarafından empoze edilmek istenilen *narh fiyatları* ile çarşı ve pazarlarda fiilî olarak tatbik edilmiş olan hakikî fiyatları bilhassa büyük *inflation* devirlerinde, birbirinden ayırmak da mümkün bulunmamaktadır.

Bu şartlar altında, gelişi-güzel derlenmiş olan bazı şüpheli rakamlara dayanarak Türkiye'deki fiyat hareketlerinin hakikî mahiyet ve seyrini takibe ve hattâ benzeri rakamlarla hazırlanacak istatistik tabloları ve grafiklerden hareketle bütün bir devrin iktisadî ve malî konjoktür'ünü tayine ve dolayısıyla siyasî ve içtimaf mühim olayları tefsire çalışmak tehlikeli bir yol haline gelmektedir.

* Türk Tarih Kurumu'nun 1970 yılında 25-29 Eylül tarihleri arasında Ankara'da toplanan VII. kongresine sunulmuş bulunan bir tebliğin genişletilmiş şeklidir.

I

İLK HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

Bu bakımdan, mevcut müşkülleri kısmen de olsa ortadan kaldırmış olmak için, bir taraftan ilgili esnaf teşekküllerinin mümessillerinin de yardımıyla resmî makamlar tarafından tanzim edilmiş olan *narh listeleri* üzerindeki araştırmalarımıza¹ devam ederken, diğer yönden de *daha sistemli bir fiyat tarihinin yazılabilmesi için lüzumlu bazı arşiv malzemesinin bulunması, tertip ve neşri işleriyle* de meşgul olmak mecburiyeti hasıl oldu :

“Edirne Askerî Kassâmına ait Tereke Defterleri²” adlı etüd ile basılmak üzere hazır bir halde bulunan “Bursa Kadılığı Tereke Defterleri” ve Türk Tarih Kurumu basımevinde basılmakta olan “Süleymaniye Cami ve İmâreti inşaatına ait Muhasebe Defterleri” isimli eserler, hep bu *Türkiye için az-çok tutarlı bir fiyat tarihi malzemesini hazırlama* çabasının umumî plânı içinde tasarlanmış bulunmaktadırlar.

Bazı imaretlere ait son zamanlarda neşretmiş olduğumuz^{3,4} veya neşredilmek üzere hazırlamış bulduğumuz “Yıllık Muhasebe Bilânçoları” da, bu sahalardaki çalışmaları çok daha verimli bir yola sokmuşa benzemektedir. Gerçekten, bahis konusu imaretlerin mutfaqları için yapılmış olan mübayaa hesapları, oldukça seviyeli bir aile sofrasında bir senede yapılması zarurî olan her çeşit masrafları (yüzlerce defa büyütülmüş bir şekilde ve hep aynı bölgede ve aynı

¹ Ö. Barkan, “XV. asrın sonunda bazı büyük şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatları”, Tarih Vesikaları dergisi, 5, 7 ve 9’uncu sayılar (59 sayfa). İstanbul 1942. Maarif Matbaası.

² Ö. Barkan, “Belgeler” dergisi, cilt III, 1966 Ankara. Türk Tarih Kurumu yayınlarından. s. 1-479.

“Tereke Defterleri” ismini taşıyan etütler serisi, bilhassa bu vesikaların ölenin mirası arasında bulunan her çeşit malların envanterleri ile fiyatlarını verdikleri için önemli addedilmektedir.

³ Ö. Barkan, “Türkiye şehirlerinin teşekkül ve inkişafı tarihi bakımından, İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş tarzına ait Araştırmalar”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt XXIII, Sayı 1-2, İstanbul 1963. s. 239-398. (Bu etütte Fatih Cami ve İmâreti’ne ait tesislerle Ayasofya camiiinin ve Saray mutfağının 1489/1490 yılları Muhasebe Bilânçoları mevcuttur).

pazarlama şartları altında yapıldıkları için) hakikatlara daha yakın ve istikrarlı kalmış olması lâzımgelen fiyatlar üzerinden vermektedir.

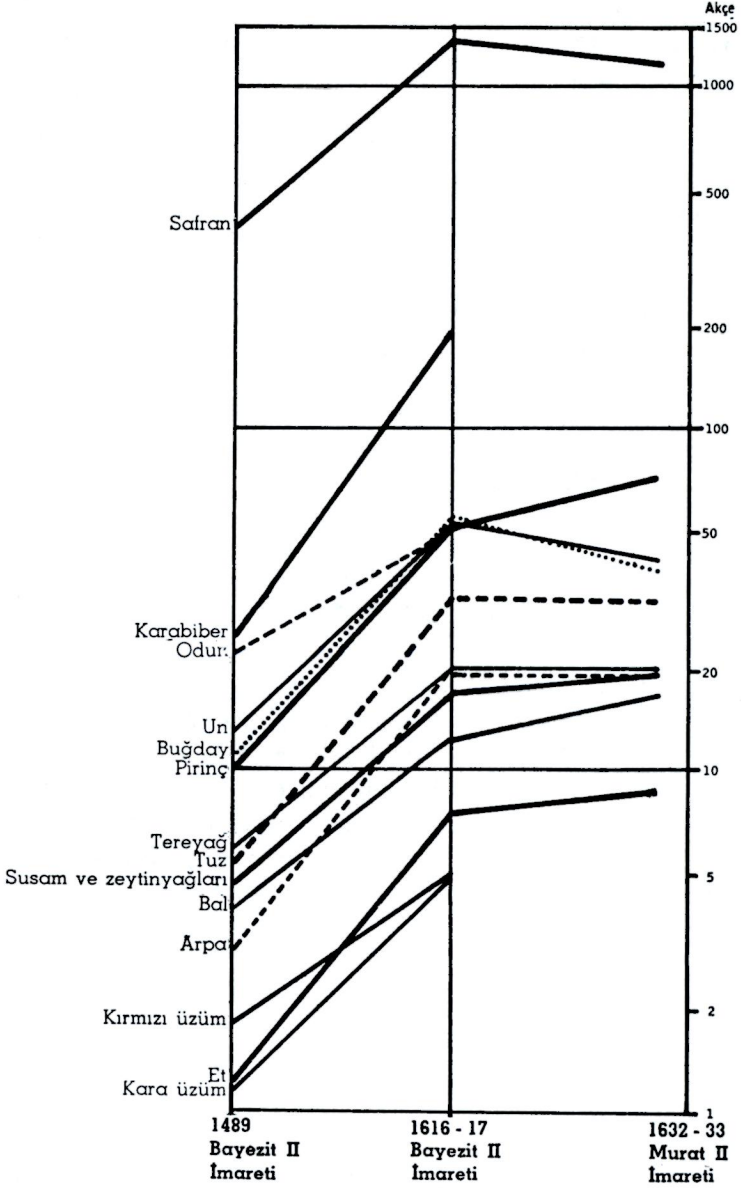
Bu bakımdan, her ne kadar piyasadaki mevsimlik ve ârizî fiyat hareketlerini de geniş ölçüde ve teferruatlı bir şekilde aksettirmekte iseler de, yapılan hesaplarda *yıllık ortalamalar'ın büyük ölçülerdeki rakamlar üzerinden alınmaları dolayısıyla* bu dalgalanmaların tesiri azalmakta olduğundan, imaret muhasebelerinin bilânçolarında kayıtlı bulunan mübayaa fiyatlarını diğer kaynakların verdiklerinden çok daha tutarlı addetmek mümkündür. Bilhassa büyük *inflation* devirlerinde, elindeki ayarı bozuk ve kenarları kesilmiş ufaklık paralarla çarşı ve pazarda kendi başına ihtikâr erbabıyla karşı karşıya kalan ve ârizî tesirlerin harekete geçirdiği günlük fiyat dalgalanmalarının tesiri altında şaşkına dönmüş bulunan halktan kişilerin ödedikleri fiyatlara nazaran imaret *Muhasebe Bilânçoları'ndaki rakamların çok daha istikrarlı ve standart fiyatlar olmak vasfını haiz bulduklarını söylemek* ve bu rakamları daha büyük bir emniyetle kullanmak mümkündür.

Bu suretle elde edilebilecek neticelerin kıymet ve mahiyeti hakkında bir fikir vermiş olmak için birkaç misal zikretmek faydalı olacaktır :

Edirne'deki Sultan Bayezid II. imaretine ait neşrettiğimiz *Yıllık Muhasebe Bilânçoları* üzerinde yaptığımız tetkiklere göre⁴; biri 1489 ve diğeri 1616 yılına ait olmak üzere bu imaretin mutfağında iki ayrı devirde sarfedilmiş olan malzemedan belli-başlılarının mübayaa fiyatlarının akçe olarak yıllık ortalamalarını ve bu iki tarih arasında geçen 127 sene içinde fiyatların artış nisbetlerini aşağıdaki cetvelde ayrı-ayrı tesbit etmiş bulunmaktayız.

⁴ Ö. Barkan, Edirne ve civarındaki bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilânçoları. "Belgeler" dergisi, cilt I, sayı 2, 1964. s. 235-377.

1489 - 1633 tarihleri arasında Edirne'de bazı yiyecek maddelerinin ayrı ayrı fiyatları⁵

⁵ Bayezid II. ve Murat II. nin Edirne'deki imaretlerinin Muhasebe Bilâncolarından çıkarılmış rakamlara göre tertip edilmiş olan bu grafik, Prof. F. Braudel'in

CETVEL No. 1

Sultan Bayezid II. nin Edirne'deki imareti için 1489/1490 ve 1616/1617 yıllarında satın alınmış olan zahirenin akçe olarak ortalama fiyatlarındaki artışlar.

Zahirenin cinsi	Ünitenin cinsi	A (1489)	B (1616)	"A" ya göre "B" endeksi
Pirinç	Kile	10,55	53,46	506
Buğday	"	11,14	55	493
Un	"	13	53,84	415
Arpa	"	3	20	666
Sadeyağ	Okka	5,9	20,1	340
Bal	"	3,9	12,5	320
Zeytin ve susam yağları	"	4,7	17,2	365
Et	"	1,25	7,7	616
Tuz	Kile	5,5	33,5	590
Kırmızı üzüm	Okka	1,8	5	279
Siyah üzüm	"	1,2	5	419
Safran	"	400	1400	350
Karabiber	"	25,5	200	800
Odun	Araba	22	51	236
Altın'ın resmî Kur'u (bir adet)		50	120	240

Yandaki "1" numaralı Cetvelde ve bu cetvelin rakamlarına göre tanzim edilmiş olan grafikte (No. 1) görüldüğü üzere belli-başlı mutfak malzemesinden herbirinin fiyatlarında 1489-1616 seneleri arasında büyük artışlar kaydedilmiştir⁶. Bu artışlar arasında 1489/1490

La Méditerranée et le Monde Méditerranéen. Vol. I. p. 470 (Paris, 1966), isimli eserinde, XVI. asrın ikinci yarısında Avrupa'da hüküm sürmüş olan büyük fiyat artışlarının Türkiye'ye de sirayet etmiş olduğunun bir delili olarak neşredilmiştir. Müellif, bu vesile ile, benzeri araştırmaların Akdeniz bölgesindeki fiyat hareketlerinin genel karakteri hakkında daha sarih ve kat'i bir fikir edinmemize yarayacak seriler halindeki fiyat rakamlarının günün birinde ortaya çıkarabileceği ümidini izhar etmişti. Araştırmalarımızın bugün burada açıkladığımız neticeleri ile bu ümitlerinin (kısmen de olsa) hâlen tahakkuk yolunda olduğunu gösterebilmiş olmaktan büyük bir zevk duymaktayız. Bundan sonraki yayınlarımız, Türkiye Fiyat Tarihi için yapmaktaki olduğumuz hazırlık çalışmalarının ve "denemeler" in çeşitli yönlerini ve Türk arşivlerinin bu alanda mevcut vesika koleksiyonlarının mahiyet ve kıymetini meydana koymaya gayret edecektir.

* Aynı temayülü daha evvel neşrettiğimiz (2), yahut neşredilmek üzere yaptığımız araştırmalarla da ortaya koymuş bulunuyorduk :

Edirne kadılığına ait Tereke Defterleri'ne nazaran, 1540-1555 tarihleri arasında buğdayın kilesinin fiyatı ancak 6-10 akçe olarak değişmiş bulunduğu halde, 1566-1573 yılları içinde 9-20 akçe civarında oynamaya başlamış ve yükseliş 1597-

fiyatlarını 100 farzettığımız takdirde 1616/1617 da pirinç 506'ya, buğday 493'e, et 616'ya, ve karabiber 800'e yükselmiştir. Fakat *bu maddelerden herbirinin yiyecek masrafları umumî yekânı içindeki hissesi* aynı olmadığından, *hayat pahalılığı endeksi'nin* tesbiti bahis mevzuu olunca, münferit bazı maddelere ait büyük artış nispetleri çok defa ehemmiyetini kaybetmektedir.

Gerçekten, muayyen bir devir içinde yiyecek maddeleri fiyatlarının umumî bir yükseliş endeksini bulmak için bu fiyatlardan herbirini hesaplara ancak muayyen nisbetlerde katmak mecburiyeti vardır. Meselâ, bizim yaptığımız hesaplara göre, bahis mevzuu imarette 1489 tarihinde belli-başlı mutfak masraflarının % 40,6 sı ekmeçlik un ve çorbalık buğday, % 13,1'i pirinç, % 11,1'i tereyağı, % 5,2'si bal, % 1,2'si tuz, % 17,6'sı et.. için sarfedilmiş olduğu halde, karabiber masrafı ancak bindebirdir. Bu hesaba göre, karabiber fiyatlarının (yukarda kaydetmiş olduğumuz veçhile) 8 misli artmış olması, yiyecek maddelerinin umumî maliyet masraflarının artış nispeti üzerinde fazla bir tesiri olamayacağı aşîkârdır. Fakat büyük tesire sahip maddelerin miktar ve hisselerini de her devir için ayrı olarak tayin etmek nasıl mümkün olacaktır?

II

YIYECEK MADDELERİ İÇİN KOMPOZE BİR ENDEKS TERTİBİ İMKÂNLARI

Yiyecek maddelerinin hepsine birden kompoze (*Composé* yahut *synthétique*) bir fiyat endeksi hesap etmek hususunda, imaret mutfaklarına yapılmış olan masrafların elimizde bulunan listelerinin son

1607 tarihleri arasında ortalama 40-65 akçeyi bulmuştur. (2 numaralı taban notunda zikredilen eserin 447. sayfasındaki tablo ve umumiyetle Tereke Defterleri'nde rastladığımız hububat fiyatlarının statistik değeri hakkında s. 445-446).

Bursa'da Sultan Orhan İmaretinin neşre hazırladığımız Yıllık Muhasebe Bilâncoları'nda kaydedilmiş olan fiyatlara göre de, buğdayın kilesinin fiyatı 1539-1565 yılları arasında 4-5 akçeden hareketle 7 ve nihayet 8 akçe civarında değişmiş iken, 1617 de 52,5 akçeye kadar yükselmiştir. Bir kile pirincin fiyatı da başlangıçta aynı tarihler arasında 8 ile 11 akçe civarında değişmekte iken 1617'de 37,5'i bulmuştur. Bir okka sadeyağ'ın fiyatı aynı müddetler içinde, 6-8 akçeden 26,8'e, balın okkası ise 5-6 akçeden ortalama 16,7 akçeye yükselmiştir.

derecede yararlı olacağı anlaşılmaktadır. Gerçekten, mutfak masraflarının aile bütçeleri içindeki nispetini hesap edebilmek için, muayyen bir devrede ve muayyen bir içtimaî ve iktisadî durumda bulunan bir ailenin *beslenmek itiyadında olduğu yemeklerin nevi ve çeşnilerini ve her bir yemeğin malzemesinin terekküp tarzını bilmek* lâzım geldiği bilinmektedir.

Bu sebeble, bugün benzeri etütleri hazırlamak için, muhtelif tip ve seviyede ailelerin bütçelerinde yer almış bulunan yiyecek maddelerinin her çeşidinin miktar, nispet ve fiyatlarına ait anketler yapılarak bir takım ortalama rakamlar elde edilmektedir. Tarihî devirler için benzeri anketleri bugün artık bizim tertip etmemize imkân bulunmadığına göre, belli-başlı yemeklerin çeşitleri ve hazırlanış şekilleri ile devrin insanların *beslenme rejimi* hakkında kıymetli bilgileri ihtiva eden imaret mutfaklarına ait hesap defterleri bu hususta müracaat edebileceğimiz mühim bir kaynak olmaktadır. Bu bakımdan, imaret mutfaklarında pişen günlük yemekleri o devirde ortahalli bir ailenin sofrasında bulunması âdet olan yemeklere; imaretin itibarlı misafirleri ile dinî bayram ve merasim günlerinde hazırlananları ise, daha zengin kişilerin yiyebildikleri yemeklere benzeterek bunların içindeki etin, yağın, pirincin, balın, sebzenin, baharâtın miktar ve nispetlerini tayin edebilmekteyiz.

Meselâ, Sultan Bayezid II. nin Edirne'deki imaretinin Yıllık Muhasebe Bilânçolarından faydalanarak bizim 1489/1490 ve 1616/1617 yılları için mukayeseli bir şekilde tertip ettiğimiz yiyecek maddelerinin umumî (composé) endeksleri şu şekilde hesaplanmıştır :

Aynı imaretin mutfağında bütün bir sene zarfında hazırlanmış olan türlü yemeklerin, *aynı hacimde ve aynı miktar ve nispetlerde kullanılacak aynı malzeme ile, fakat bu defa başka bir yıla ait fiyat listeleri üzerinden satın alınan zahire ile hazırlandığını farzettiğimiz takdirde*, elde edilecek mutfak masrafları yekûnunun her iki halde de aynı olamayacağı tabiidir.

Aynı nevi ve miktarlardaki mutfak malzemesinin (zahirenin) aynı pazarlama şartları altında, aynı yerlerden, aynı cins ölçeklerle tedarik edilmiş olmalarına rağmen; aradan geçen zaman zarfında zahire fiyatlarında vukua gelmiş bulunan farklardan ileri gelen bu değişiklik bize, *yiyecek maddeleri umumî fiyatındaki artışın nisbeti*'ni hesaplamak hususunda yardımcı olmaktadır.

Bu usule göre, nasıl hareket etmiş olduğumuzu göstermek için, 1616/17 Hesap Yılı içinde Bayezid II. imaretinde kullanılan muhtelif mutfak malzemesinin miktarları ile, okka, kile.. olarak gösterilmiş olan üniteler başına düşen *ortalama fiyatlar* ile bu fiyatlara göre sene içinde sarfedilmiş olan her cins malzemenin mecmu bedeli olarak ödenen akçenin miktarı ve bu miktarın umumî mutfak masrafları içindeki yüzde nisbeti aşağıya çıkarılmıştır :

CEDVEL NO. 2

	Yıl içinde tüketilen miktar	(Akçe olarak)		Yiyecek masrafları içindeki % nisbeti
		Ünite fiyatı	Yıllık tutarı	
Un	7 225 kile	53,84	388 994	35,2
Buğday	841 kile	55	46 255	4,2
Pirinç	3 161 kile	53,46	168 987	15,3
Sadeyağ	4 809 okka	20,1	96 660	8,7
Bal	3 433 okka	12,5	42 912	3,9
Tuz	551 kile	33,3	18 348	1,6
Et	35 950 okka	7,7	276 815	2,5
Safran	470 dirhem	3,5	1 645	0,15
Karabiber	9,5 okka	200	1 900	0,17
Odon	1 236 araba	51	63 036	5,7
		Yekûn	1 105 552	100

Bu hesaplara göre, 1616/1617 yılı içinde imaret mutfağında hazırlanmış olan yemeklerin belli-başlı malzemeleri, o senenin fiyatlarına göre, 1 105 552 akçeye satın alınmıştır. *Aynı yemekleri, aynı miktar malzeme ile fakat bu defa 1489/1490 yılı fiyatlarıyla satın almış olduğumuzu farzettığımız takdirde* ise, ancak 254 492 akçe ödemek kâfifeyeceği, "1" numaralı cetvelin "A" sütununda gösterilmiş olan fiyatlar listesinden hesap edilebilmektedir. Bu hesaba göre aradan geçen 127 sene zarfında Edirne'de belli-başlı yiyecek maddelerinin, imaret mutfaklarının tertip ve çeşnisindeki bir beslenme rejimine göre, 254 492 akçeden 1 105 552'ye, yani 100 endeksinden 434,4'e yükseldiği anlaşılmaktadır.

Bu sebeple, Edirne'de Bayezid II. imaretinde pişen yemeklerin nevi ve çeşnilerindeki yemekleri sofrasında bulundurmak isteyen bir ailenin 1489 tarihinde 100 akçe sarfetmesi kâfi gelirken, 1616 yılında bu miktar 434,4 akçeye yükselmiştir. Bu pahalılaşmayı, akçenin ihtiva ettiği kıymetli maden miktarı ile de izah etmek mümkün değildir. Çünkü 1489/1490 senesinde tahminen 50'si ile bir altın satın alınabi-

lecek bir değerde olan akçeler, 1616/1617 da ancak 120 sı (azami 130'u) bir altın edecek kadar kıymetlerinden düşmüştür. Yani altının akçe olarak fiyatı 100 endeksinden 240'a çıktığı halde yiyecek maddeleri umumî endeksi 434,4'e yükselmiştir.

Fiyat yükselişlerinin hakikî ehemmiyetini anlamak için yiyecek maddeleri fiyatları yanında sanayi mamulleri fiyatlarının seyrini ve yükselen fiyatlar karşısında maaş ve ücretlerin durumunu tetkik etmek lâzım geleceği bilinmektedir. Çalışmalarımız bu sahalarda da bir hayli ilerlemiş durumdadır. Şimdilik yiyecek maddeleri için umumî (kompoze) bir tek endeks bulmak hususunda araştırma metodlarımızda elde edilen ilerlemeleri kayd ile yetinmek istiyoruz.

Yeni bir deneme

Benzeri hesapları İstanbul'daki Süleymaniye İmaretine ait 1585/1586 tarihli bir Muhasebe Bilânçosu'ndaki zahire miktar ve nispetleri esas kabul ederek yaptığımız takdirde ise⁷, "3" numaralı cetvelde gördüğümüz neticeler hasıl olmakta ve bu suretle XVI. asrın sonlarına doğru Türkiye'de yiyecek maddeleri umumî fiyat endeksindeki büyük yükselişin mevcudiyeti ve boy-ölçüsü daha iyi meydana çıkmaktadır :

Aynı imaretin daha evvelki ve çok daha sonraki tarihlere âit ve her bakımdan tutarlı bilânçoları bulunmadığı için, bu cedveldeki karşılaştırmalar aynı şekilde her ikisi de İstanbul'da bulunan, diğer iki imaretin Muhasebe Bilânçoları arasında yapılmıştır :

Cetvelin I. kısmında, Süleymaniye İmaretinde 1585/1586 hesap yılı içinde sarfedilmiş olan belli-başlı⁸ mutfak malzemesinden herbirinin "kile", "okka", "kantar" ilh. gibi hususî ölçeklerle miktar ve ortalama birim fiyatları⁹ hesaplanmış ve senelik tutarları akçe olarak

⁷ Bu Muhasebe Bilânçosu, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından neşir edilmekte olan Vakıflar Dergisinin 9. cildinde aynen yayımlanacaktır.

⁸ Muhasebe Bilânçoları'nda bazı mevsimlerde yemeklere karıştırılan kabak, koruk, yoğurt, nâne, kimyon, maydanoz, siyah üzüm, pestil, kayısı, incir ve çeşitli turşular.. gibi bazı yiyecek maddeleri de kayıtlı iseler de temsil ettikleri fiyatların ehemmiyetsizliği ve her yerde her zaman mevcut bulunmayışları dolayısıyla hesaplarımızda alınmamışlardır.

⁹ Muhasebe Bilânçoları'nda muhtelif tarihlerde kısa fasıllarla ayrı partiler halinde satın alınmakta olan zahire neveleri için fiyatlar çok defa mevsim, kalite

CEDVEL No. 3

Süleymaniye İmaratinin 1585/1586 Muhasebe Bilançosu'ndaki *senelik tüketim miktar ve nisbetleri esas alınarak suretiyle İstanbul'un üç ayrı imaretinde, ayrı tarihlerdeki ayrı birim fiyatlarına göre hesaplanan mutlak masraflarının yıllık tutarları.*

Sıra No.	Satın alınan erzakin cinsi	Ölçü birimi	I			II			III		
			Süleymaniye İmareti (1585/1586) (İstanbul)	Yıl içinde tüketilen miktar	Yıllık tüketimin tutarı (akçe)	Fatih İmareti (1489/1490) (İstanbul)	Tüketimin yıllık tutarı (akçe)	Bayezit II İmareti (1604/1605) (İstanbul)	Birim fiyatı (akçe)	Tüketimin yıllık tutarı (akçe)	
1	Koyun eti	Okka ¹	3,00	77 615	232 845	1,43	110 989	10	776 150		
2	Buğday	Kile ²	23,38	4 482,50	104 784	13,50	50 513	71,71	321 440		
3	Un	"	25,54	11 521	294 246	18,22	209 912	75	864 075		
4	Pirinç	"	33,00	4 338	143 154	16,93	73 442	60	260 280		
5	Sadeyağ	Kantar ³	525,41	208,40	109 495	264,00	55 017	792	165 052		
6	Bal	"	401,10	292,52	117 330	180,40	52 770	800	234 016		
7	Badem	"	462,20	22,34	10 326	167,20	3 735	1 144	25 556		
8	Kara-erik	"	111,73	17,70	1 978	79,20	1 401	264	4 672		
9	Nişasta	"	173,70	71,50	12 420	128 28	9 029	264	18 876		
10	Kırmızı-üzüm	"	87,99	59,20	4 417	33,00	1 656	264	13 252		
11	Safran	Dirhem ⁴	1,66	7 423	12 322	0,24	1 781	4	29 692		
12	Nohut	Kile	39,00	192	5 760	16,25	3 120	51	9 792		
13	Karabiber	Okka	119,61	66,30	7 934	25,17	1 678	90	5 967		
14	Soğan	"	0,92	3 762	3 461	0,41	1 541	3	11 286		
15	Kımyon	"	8,91	124,50	1 110	4,00	498	14	1 743		
16	Odon	Çeki ⁵	12,12	4 683	56 758	5,00	23 415	33,11	155 054		
17	Tuz	Kile	11,00	390,50	4 295	12,00	4 696	30,00	11 715		
				Yekün :	1 122 635		615 194		2 908 68		
				Endeks :	182,49		100		472,73		

¹ 1285 gram*.

² İstanbul buğday kilesi : 20 okka, yahut 25,7 kilogram (35 litre). Pirinç kilesi : 10 okka.

³ 44 okka, yahut 56,5 kilo.

⁴ 3,212 gram.

⁵ Odun çeki : 180 okka veya 231 kilo.

* Ölçülere âit rakamlar, *Viquet*'in, *Voyage dans la Turquie d'Europe*, Paris 1868 isimli kitabından alınmıştır. p. 258.

gösterilmiştir. Bu masrafların yukarıdan aşağı toplamları ise, o sene imaret mutfağında hazırlanmış olan muayyen miktar ekmek ve yemeklerin hepsinin birden kaç mal edilmiş olduğunu vermektedir ki bu rakam cetvellerimizde *esas kabul ettiğimiz yıl ve imaret için* 1 122 635 akçe tutmuştur.

Cetvelin II. kısmında ise, Süleymaniye İmaretinin I. kısımda tespit edilmiş olan *1585/1586 Muhasebe Bilânçosundaki miktar ve nisbetlerdeki zahirenin* (fiyatların çok daha düşük olduğu) *Fatih imaretinin 1489/1490 yılı Muhasebe Bilânçosundan çıkardığımız ortalama birim fiyatları ile hesaplandığı takdirde kaç mal edilmiş olabileceği* aranmıştır ki bu rakamın da 615 194 akçe olduğu anlaşılmıştır.

Cetvelimizin III. kısmında da, yine *Süleymaniye İmaretinin 1585/1586 Muhasebe Bilânçosunda o sene içinde sarfedilmiş olduğu tespit edilmiş bulunan miktar* (bu sütunun rakamları Cetvelde *italik* olarak dizilmiştir) *ve nispetlerdeki zahirenin* bu defa Bayezid II. nin İstanbul'daki imaretinin 1604/1605 yılı Muhasebe Bilânçosundan çıkardığımız ortalama birim fiyatları ile satın alınmış olduklarını farz ve kabul ettiğimiz takdirde, yıllık mutfak masraflarının kaç akçeye mal olacağı hesaplanmıştır ki bu suretle elde edilmiş olan rakam da 2908618 akçeyi bulmuştur.

Bu şekilde mümkün olduğu kadar aynı bölgelerden, aynı pazarlama şartları altında, aynı kalitelerde olmak üzere, aynı cins ölçeklerle, aynı miktar ve nispetlerde tedârik edilmiş oldukları kabul edilebilecek olan zahirenin maliyet hesaplarında büyük farklar mevcut olduğu ve 1489/1490 yılında 615 194 akçeye mal edilmiş olan malzemeyi 1585/1586 hesap-yılı içinde satın alabilmek için 1 122 635 ve 1604/1605 yılında 2 908 618 akçe ödemek lâzımgeldiği anlaşılmaktadır. Bu hesaba göre, İstanbul imaretlerinin yiyecek maddelerine ait *synthétique* yahut *composé* fiyat endeksinin, 1489/1490 yılında Fatih İmareti için bulunmuş olan 651 194 rakamını 100 farz

veya pazarlama şartları dolayısıyla, oldukça farklı kaydedilmiştir. Bu gibi hallerde satın alınan zahire miktarını muhtelif tarihlerde ödenmiş olan akçe yekûnuna taksim etmek suretiyle bulunan *ortalama fiyatlar* kullanılmıştır. Bütün bir güneş-yılı'nı kapsayan bilânçolarda bu suretle mevsim farklarından gelen fiyat yükselişleri kısmen bertaraf edilebilmektedir.

edecek olur isek, 1585/1586 yılında 182,49 ve 1604/1605 de, 472,79'a yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır.

* * *

Türkiye'de XVI. asrın sonlarına doğru hızlanıp XVII'nci asrın ilk yarısında da bir müddet devam etmiş olan *fiyat artışlarının seyrini daha yakından ve teferruatlı bir şekilde tetkik etmiş olmak için*, İstanbul'daki İmaretlerin Yıllık Muhasebe Bilânçoları üzerindeki tetkiklerimizi genişleterek (yukarıda izah ettiğimiz usullerle) aşağıda "4" numaralı cetveldeki neticeleri elde etmiş bulunmaktayız¹⁰.

¹⁰ Bu cetveldeki rakamlar, 2 ve 3 numaradakiler hariç, İstanbul'da bulunan büyük Sultan İmaretleri'nin Yıllık Muhasebe Bilânçolarından alınmıştır. Aynı imarete dair, oldukça tam sayılabilecek seriler mevcut olmadığından, cetvelimizi muhtelif imaretlere ait rakamlarla teşkil etmek mecburiyetinde kaldık. Bu suretle "1" numaradaki rakamlar Fatih, 4-7 numaradakiler Süleymaniye, 8-16, 18-23 numaradakiler Bayezit II., 17 Selim I. ve 24 numara Sultan Ahmet İmaretine aittir.

2 ve 3 numaradaki rakamlar ise, İstanbul Saraylarının mutfak masraflarına ait Muhasebe Defterleri'nden alınmıştır.

Tetkik ettiğimiz Muhasebe Bilânçoları'nın aynı şekilde kusurlu sayılması mümkün diğer bazı tarafları da şunlardır :

Bu bilânçolardan bazıları bir güneş-yılına tam olarak kapsayan ve dolayısıyla fiyatlar üzerinde yapılabilecek ortalama hesaplarıyla mevsimlik fiyat hareketlerinin tesirlerini kısmen bertaraf etmek mümkün olan bilânçolar değildir. Meselâ, 9, 12, 15 ve 19 numaralı bilânçolar altı ay veya daha kısa bir zamana aittir. 16 numaralı bilânço ise, bir sene sekiz aylıktır.

Diğer taraftan, bir evvelki yıldan ambarlarında kalmış olan stoklardan faydalanarak, sene içinde ancak ufak bir parti halinde satın alınmış malzeme ile yetinilmiş olan bazı hallerde, bu malzemenin fiyatının o senenin ortalama fiyatlarından farklı olması mümkündür. Bazı bilânçolarda, o senenin mübayaâ fiyatları arasında kaydı bulunmayan bazı zahirenin birim fiyatlarının ise, büyük bir ehemmiyet arzeten bazı nâdir hallerde, hakikate yakın olarak tarafımızdan doldurulması icap etmiştir.

Tetkik Konumuz "4" numaralı cetvelin 2'inci sütunundaki "defter numaraları", İstanbul Belediyesi Kitablığı, M. Cevdet yazmaları arasında bulunan "1" numaralı hariç, diğerleri Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü'nde muhafaza edilmekte olan "Maliyeden devredilmiş" defterlere aittir ve imaretlerin Muhasebe Bilânçolarını aldığımız yerleri göstermektedir.

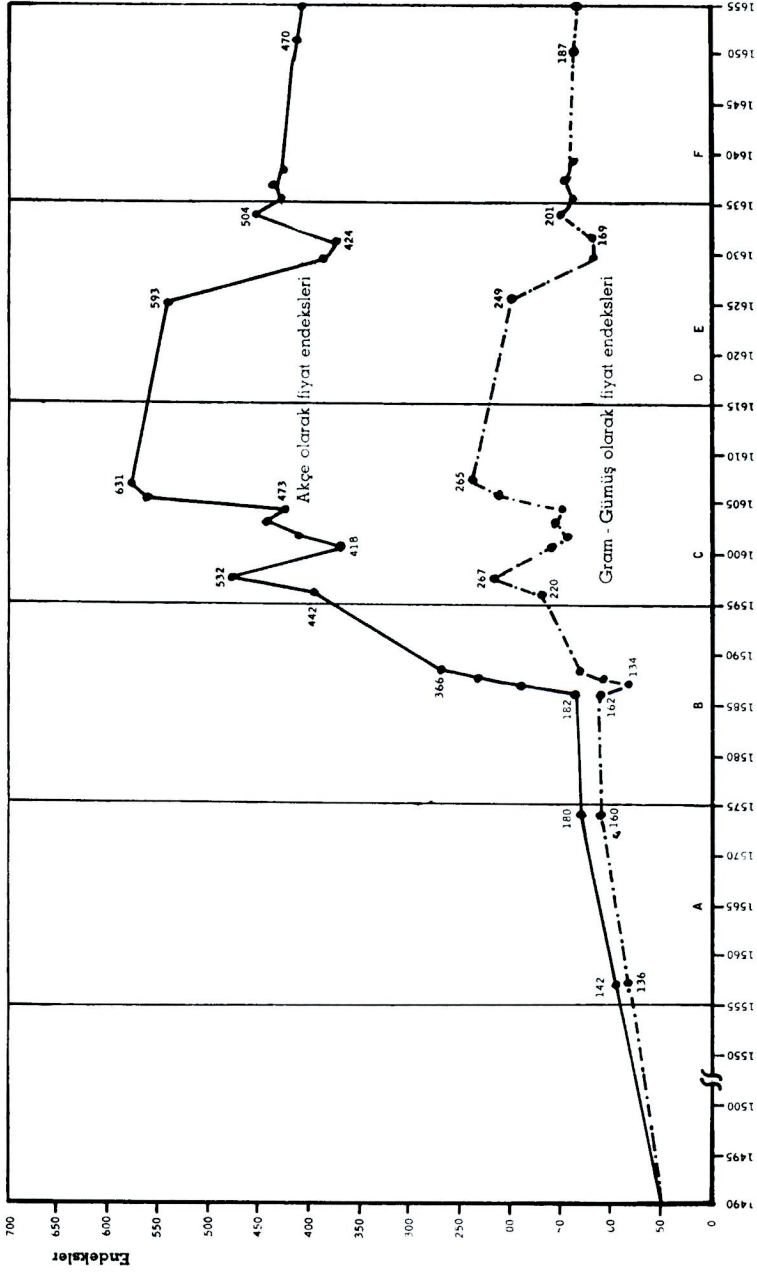
CETVEL NO. 4

İmaret Muhasebelerinin muhtelif tarihlere ait bilançolarından çıkarılmış olan birim fiyatlarına göre ve Süleymaniye İmareti 1585/1586 yılı bilançosundaki miktar ve nisbetler esas alınarak hesaplanmış olan mutfak masraflarını ve bu masraflara göre bulunmuş olan yiyecek maddeleri kompoze fiyat endekslerini:

I) O yıllarda kullanılmış olan akçe adedine ve II) bu akçelerin ihtivâ ettiği gram-gümüş miktarlarına göre hesaplanan endeksleri gösteren cedvel.

Sıra No.	Tarihler	Defter numaraları	I (Akçe olarak)		II (Gram - gümüş olarak)	
			Senelik tükütün tutarı	1489 / 1490 fiyatlarına nazaran endeks	Senelik tükütün tutarı	1489 / 1490 fiyatlarına nazaran endeks
1)	1489/1490	0.91	615 194	100	472 469	100
2)	1555/1556	7098	875 184	142,26	639 759	135,41
3)	1573	6278	1 107 173	179,97	755 092	159,82
4)	1585/1586	1954	1 122 635	182,48	765 862	162,10
5)	1586/1587	1954	1 649 975	268,20	633 590	134,10
6)	1587/1588	5833	1 959 381	318,50	752 402	159,25
7)	1588/1589	5832	2 048 665	365,52	863 487	182,76
8)	1595/1596	5039	2 716 593	441,58	1 043 172	220,80
9)	1596/1597	5039	3 273 274	532,07	1 256 937	266,20
10)	1599/1600	5039	2 572 694	418,20	987 914	209,10
11)	1600/1601	5039	2 831 130	460,20	914 455	193,55
12)	1601	5039	2 966 493	482,20	958 177	202,80
13)	1602/1603	5039	2 908 618	472,79	939 483	198,85
14)	1605	5039	3 788 575	615,83	1 223 709	259
15)	1605/1606	5039	3 879 814	630,66	1 253 179	265,24
16)	1623/1625	5039	3 650 751	593,43	1 179 132	249,57
17)	1628/1629	6019	2 635 718	428,44	806 529	170,70
18)	1629	5813	2 603 421	423,19	796 646	168,61
19)	1632/1633	632	3 103 609	504,50	949 704	201
20)	1634/1635	682	2 957 876	480,80	905 110	191,57
21)	1635/1636	682	2 986 904	486,52	913 992	193,45
22)	1636/1637	682	2 961 130	481,30	906 106	191,78
23)	1648/1649	580	2 892 179	470,12	885 007	187,31
24)	1655/1656	989	2 841 328	461,86	869 446	184,02

“4” numaralı cetvelin rakamlarını ve bu rakamlara dayanılarak hazırlanmış olduğumuz “2” numaralı grafiği manalandırabilmek için bazı açıklamalarda bulunmak gerekmektedir :

GRAFİK No. 2

Muhtelif imaretlerin muhasebe blâncolarına göre 1490-1655 tarihleri arasında İstanbul'da yiyecek maddelerinin kompoze fiyat endeksleri : I) Akçe olarak, II) Akçenin ihtiva ettiği gram-gümüş miktarlarına göre

Cetvelin I. kısmında, İmaret muhasebelerinin *muhtelif tarihli bilânçolarındaki fiyat rakamlarının ortalamalarına nazaran ve Süleymaniye İmaretî'nin* ("4" numaralı cetvelimizin I. bölümünde gördüğümüz veçhile) *1585/1586 yılında sarfedilmiş olan miktar ve nispetler esas tutularak* bu imaretlerden herbirinde belirli yıllarda yapılmış olması lâzım gelen mutfak masraflarının *akçe olarak (nominal) tutarı* kaydedilmiş ve (Fatih İmaretî'nin 1489/1490 yılına ait 615 194 akçelik masraf rakamı 100 farz edilerek) diğer senelere ait masraf yekûnlarının endeksleri hesap edilmiş olup grafiğimizin üstteki düz siyah çizgisi bu endeks rakamlarına göre tayin edilmiştir.

Fiyat hareketlerinin arkasında diğer tesirler yanında bu fiyatları ölçmeye yarayan paranın (akçenin) kıymetli maden değerinin devlet eliyle veya kalpazanlar tarafından maruz bırakılacağı değişikliklerin büyük bir tesiri bulunduğu düşünülerek, *her defasında sarfedilen akçe adedini bu akçelerin ihtiva ettiği saf gram-gümüş miktarına tahvil ederek yiyecek maddeleri fiyatlarının hakikî (réel) ölçülerini mütalâa etmek ihtiyacı* duyulmaktadır. Bu ihtiyaca cetvelimizin II. kısmı cevap vermekte ve "2" numaralı grafiğimizin noktalı alt çizgisi bu rakamlara göre tertip edilmiş bulunmaktadır.

Bu maksatla her defasında o devir için bir akçenin ihtiva ettiği gram-gümüş adedini akçe adedine zarbederek ödenmesi lâzım gelen akçelerin mecmuunun kaç gram gümüş ettiğini hesaplamak ve bu yekûnlardan "1" sıra numarasındaki 472 469 rakamını 100 farze-derek diğerlerinin endekslerini ona göre tertip etmek kâfi gelmektedir.

Bu bakımdan muhtelif tarihlerde *bir akçenin ihtiva ettiği gümüş miktarı* ile ağırlık ve ayarı belirli bir altın paraya nazaran kıymeti ve bu kıymet nispetlerindeki değişiklikler hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır :

A) XVI. asrın ilk yarısında, (1491-1566 tarihleri arasında) yüz dirhem gümüşten en çok 420 akçe kestirilmekte olduğuna göre¹¹,

¹¹ Akçenin muhtelif tarihlerde ihtiva etmiş bulunduğu gümüş miktarı ve altına nazaran değeri hakkındaki rakamlarımız *Doçent Dr. Halil Sahillioğlu'nun* henüz basılmamış olan "Kuruluşundan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Hakkında Bir Deneme 1958" isimli doktora tezinden alınmıştır.

Kendisi bu hesapları, XVII. asrın sonuna kadar Türkiye'de kullanılmış olduğunu ileri sürdüğü 3,072 gram ağırlığındaki *Tebrizî dirhem* esasına göre yapmıştır. Bu tarihten sonra kabul edilmiş olan ve *Rumî* denilen yeni dirhemler ise 3,207 gram

bir akçe 0,731 gram gümüş ihtiva etmekte ve bu akçelerden 1491-1516 tarihleri arasında 52, 1517-1549 yıllarında 55 ve 1550-1566 senelerinde 60 tanesiyle bir Osmanlı altını alınabilmekte idi. Bu hesaba göre bir gram altının kıymeti 1491'de 10,64 ve 1560'da 11,52 gram olarak tesbit edilmiş bulunuyordu.

1566 tarihinde Selim II. nin tahta geçmesinden sonra bu nispetler bozuldu ve yüz dirhem gümüşten 420 akçe yerine 450 akçe kestirilmeye başlandığından akçelerin ihtivâ ettiği gümüş miktarı da 0,731 gramdan 0,682 grama düşürülmüş oldu. Buna rağmen, bir Osmanlı altınının yine 60 akçeye tedavül etmesi istenildi.

Bu sıralarda Osmanlı parası büyük bir buhran içine girmiş bulunuyordu. Kalp-para basanlar ve akçelerin kenarlarını kesenler akçenin içindeki gümüş miktarını durmadan azaltıyor ve bu hal resmî-kur ile fiyatı 60 akçe olarak tesbit edilmiş olan altınların halk arasında 80 veya 100 akçeye kadar alınıp verilmesine sebep oluyordu.

Ayarı bozuk bir paranın yarattığı enflasyon, çarşı ve pazarlardaki eşya ve yiyecek fiyatlarının nisbetsiz ve kararsız bir şekilde yükselmesine, *ihdikâr ve karaborsa kazançlarının teşekkülüne ve cemiyet içinde ekonomik ve politik düzeni tehdit eden büyük bir huzursuzluğun meydana gelmesine sebep olduğundan*, devlet yeni bir ayarlama yaparak akçenin içinde bulunduğu fiilî durumu resmen tanımak zorunda kaldı :

B) 1584-1586 (992 - 994) yılları arasında geliştirilen bir hükümet kararına göre, o zamana kadar *100 dirhem gümüşten 450 adet* olarak kestirilmekte olan ve beheri 0,682 gram ağırlığında gümüşü ihtiva eden akçeler yerine, *100 dirhem gümüşten 800 adet* kestirilerek ağırlıkları 0,384 grama düşürülmüş akçeler konulacaktı.

Aynı karara göre, zamanın 3,517 gramlık Osmanlı altınlarından bir tanesi, kıymet itibariyle bu akçelerden 120'sine karşılık kabul ediliyordu. Bu suretle eskiden mecmuu 40,920 gram gümüş ihtiva

ağırlığında idi. Yine *Sahillioğlu'na göre*, Sultanî denilen bir Osmanlı altını, 1552 tarihlerine doğru 3,572 (Venedik dükası 3,559) gram ağırlığında saf altını ihtiva ediyordu. Bu altın 1552-1560 tarihleri arasında 3,544, 1563'de 3,517 gram geliyordu. 1641 yılında ise 3,490 veya 3,464 grama düşmüştü. (Venedik dükası da 1560-1641 arasında 3,426 gram olmuştu). (Burada A, B, C, D, E, F harfleri ile ayrı ayrı tetkik ettiğimiz mühim merhaleler "2" numaralı grafiğin taban çizgisi üzerinde aynı harflerle işaret edilmiştir).

eden 60 akçe ile alınabilen bir altına yeni kur'da 46,080 gram gümüş ihtiva eden 120 akçe ödemek lâzım gelecekti. Bu operasyonda bir gram altının fiyatı 11,52 gram gümüşten 13,10 gram gümüşe çıkarılarak altına *prim* tanınmış oluyordu.

Bu çapta büyük bir devalüasyon operasyonunun, doğurması muhtemel büyük tehlikeler meydanda idi. Eşya ve yiyecek fiyatları nispetsiz bir şekilde fırlamış, fırsattan faydalanan ihtikâr erbabı karaborsa fiyatlarıyla cebini doldururken halk ve sabit gelirli soyulmuştu. Nitekim, askerın aylığını bu yeni akçelerle ödemeğe kalkışan devlet idaresine karşı İstanbul'da büyük bir isyan hareketi patladı ve bu vaziyete sebep oldukları iddiasıyla yeni sikke kestirilmesine memur edilmiş olan Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ile defterdar öldürüldü¹².

12 Kendi zamanında cereyan etmiş olan bu kanlı vak'a hakkında Selaniki Mustafa'nın Tarihi'nde vermiş olduğu bazı bilgiler türlü bakımlardan dikkat çekmektedir :

"Bir gün sipahi güruhu cemiyetle hurde akçeyi ellerine alup Şeyhülislâm Şeyhî Efendi huzuruna iletüp bu makule akçeyi bize ulûfe deyü virirler, lâkin ehli sük bizden almazlar. Mekûlât ve melbusâta darbî (cebrî) virdüğümüzde aldığımız helal olurmu? deyü sual ettikte "haramdır" deyü cevap virilicek.." iyân etmişlerdi.

İsyancıların Mehmed Paşa'yı, askere hiç böyle bir ulûfe verildiği görülümüş müdür? "sen gelüp mukarrib olub, memlekete akçe saldırub bid'at ihdâs etmeyle sikkemi tashih itsen gerekdir?" diye itham etmiş bulunmaları, kendisinin *sikke tashihî* işine memur edildiği zaman, gereken sermayeyi devlet hazinesinde bulamayınca, varlıklı kişilerden iktidarlarına göre bir vergi tahsil etmeğe kalkışmasının ve bu hususta müsamahasız davranışının o zamana kadar emsâli görülmemiş bir bid'at telakki edilerek başına gelen felaketin belli-başlı bir sebebi olduğunu göstermektedir.

Katli sırasında celladın defterdara "sekiz akçe üstüne madenlerden akçe kestiren senmişin?" diye hitap etmiş bulunası da, devalüasyon esnâsında yüz dirhem gümüşten 800 akçe hesabı üzere akçe kesileceği hakkındaki hükümet kararının bu vak'adan evvel tatbik mevkiine konulmuş olduğunu ıspatlamaktadır.

Bu suretle devalüasyon kararının tatbik haline konması tarihinin tâyini bakımından ehemmiyet kazanmış olan askerın isyan tarihi maalesef münakaşalıdır. Çünkü Selaniki Tarihi'nin basılmış nüshalarında 996 Cemaziyelevvelinin şenbih (Cumartesi) günü olarak kaydedilmiş (s. 252-255) bulunmakta olan bu tarihin yılının, türlü nedenlerle, 997 olması lâzımgelmektedir ki, bu şekliyle vak'anın tarihinin 1589 senesi Nisan ayı başları olarak kabulü mümkündür. (Nuruosmaniye Ktb. 3132 numaralı yazma, ypr. 110) Matbu nüshalardaki 996 tarihinin de daha ziyade Mehmed Paşa'nın sikke tashihî için varlıklı kişilerden sermaye toplama şeklinde bir "bid'at" ihdâs ettiği tarih olması lâzımgelmektedir.

Böyle mühim bir kararın eski ayarı bozuk ve kesik akçeler tedavülde iken tatbik edilmeğe kalkışılmış olması ve *daha evvel yenilerin hazırlanması için devletin lüzumlu sermayeyi tedarikten âciz kalması*, eskilerle değiştirilecek yeni akçelerin kestirilmesi işinin ancak 1589-1590 (998-999) tarihleri arasında tamamlanabilmiş bulunması, *başarı-sızlığın belli-başlı sebeplerinden birisi* gibi gözükmetedir*.

Fakat, akçenin değerini gittikçe daha fazla kaybetmeğe mahkûm oluşunun her halde *diğer daha mühim bazı sebeplerinin* mevcut olması lâzım gelir :

Milletler-arası kıymetli maden ceryanlarının, devamlı harpler dolayısıyla devletin yaptığı büyük harcamaların ve ticarî hareketlerin hacim ve sür'atinde vukua gelen değişiklikler ve sür'atli bir nüfus artışı gibi türlü sebeplerle fiyatların durmadan yükselme temayülünde olması, Osmanlı parasının içine düştüğü buhranların ve bu cereyanlara hâkim olmak hususunda devletin izhar ettiği aczin sebepleri arasında bulunmakta idi¹³. Bu sebeple *onları sadece Osmanlı İmparatorluğuna mahsus özel şartlar veya idarecilerin bilgisizliği ile izah etmek doğru olamayacaktır*.

Nitekim bir müddet sonra akçeyi bu ayarda da muhafaza etmenin imkânsız olduğu anlaşıldı. *Türkiye, Milletler-arası büyük bir enflasyon hareketinin çarhları içine girmiş ve her türlü tedbirlere rağmen, kıpırdadıkça bu batağa daha fazla saplanması mukadder bir hale gelmiştir*.

C) 15 Kasım 1600 tarihli bir narh defterinin mukaddemesinden¹⁴ anladığımızı göre; 1584-1586 seneleri arasında yapılmış olan

*) H. Sahillioğlu, z. k. geç. tez. s. 220 - 222

¹³ Prof. F. Braudel'e göre, bu tarihlerde aynı büyüklükte bir *dévaluation* İran'da da yapılmıştı. (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II, 1966. Vol. I, p. 490). Aynı eserin 480'inci sayfasından alıp "6" numara ile aşağıya aynen aktardığımız grafiğe nazaran, bir çok Avrupa memleketlerinin paralarında bu devirde büyük *dévaluation* hareketlerinin görülmekte olması da, dikkati çekmektedir. (Bu grafik "25,, numaralı taban notunun bulunduğu sayfada izah edilmiştir.)

¹⁴ İstanbul'da Belediye Kitaplığı, M. Cevdet Yazmaları No. B/9. "2" numaralı taban notunda ismi zikredilmiş olan "... Tereke Defterleri.." isimli etüdümüzde bu hususta daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. s. 447.

Bu Narh Defteri'ndeki bazı kayıtlardan anladığımızı göre, ayarı bozuk akçelerin kıymeti o kadar düşmüştü ki resmî fiyatlara göre *120 tanesinin bir altın değerinde olması gerekirken bir altın almak için 180 akçe ödemek lâzım geliyordu*. Diğer eşya fiyatları

büyük ayarlama ve devalüasyon operasyonundan bir müddet sonra sikkenin ayar ve kıymeti tekrar bozulmağa ve bu bozulma ile ilgili olarak da eşya ve yiyecek fiyatları geliş-güzel yükselmeye başlamıştı.

İktisadî hayatın bozulan düzenini iade edebilmek için devlet, piyasadaki ayarı bozuk ve küçültülmüş paraları toplatıp onların yerine *ayarı tashihi ve standardize edilmiş yeni akçeler çıkardı* ve her zaman olduğu gibi *vaktiyle yerinden oynamış olan fiyatları eski ve normal hallerine döndürmek için teferruatlı bir narh cetveli tanzim ettirerek* çarşı ve pazarlarda tatbik edilmek üzere ilân etti.

Yeni kestirilen akçeler, eskiden olduğu gibi, 120'si bir altına muadil olarak kabul ve muamele görecekti. Fakat bu defa da devlet piyasadan toplatacağı ayarı bozuk akçeleri kendi hazinesinden tamamlayıp eski resmî ayarına göre, aynen kestirmeyi göze alamadığı gibi, bu fırsattan faydalanarak içinde bulunduğu malî sıkıntılarını biraz azaltmış olmak için akçeyi bir miktar daha devalüe etmeğe karar vermiş ve *100 dirhem gümüşten 800 yerine 950 akçe kestirmek suretiyle* 1586 devalüasyonundan sonra ağırlığı 0,384 grama indirilmiş olan

da aynı nisbetlerde ve belki de daha fazla yükselmiş. Gerçekten, Flori 180 akçeye alındığı devirdeki fiyatlar, sikke tashihi ile altın 120 akçeye düşürüldüğü zaman bu 1/3 nisbetindeki düşüş, eşya fiyatlarına aynı şekilde aksettirilmemiş, bazı mallarda fiyatlar 2/3 nisbetine kadar düşürülebilmştir. Bu demekti ki, devalüasyon sırasında bir kısım fiyatlar, akçenin kıymet kaybına nazaran, nisbetsiz bir şekilde artmış bulunuyordu.

Nitekim, *sikke tashihi* operasyonundan sonra, narh cetvelini tanzim edenler bazı fiyatlarda aşağıdaki indirmelerin yapılmasının mümkün olacağını tespit ettiler: Bir akçeye 115 dirhem verilmekte olan esmer ekmeğin 200 dirheminin bir akçeye satılması, 80 dirhemi bir akçeye satılabilen has ekmekten de bir akçeye 120 dirhem verilmesi; un'un kilesinin 120 akçeden 80'e, daha az makbul bir un'un kilesinin 75'den 50'ye; pirincin kilesinin 56'dan 39'a, koyun etinin okkasının 10'dan 8'e, tereyağının okkasının 26'dan 19'a, bal'ın okkasının 20'den 13'e indirilmesi mümkündür. Bu indirmelerin ithal-malı bazı lüks eşya neveleri üzerinde ise daha büyük nispetlerde yapılmış olması da ayrıca dikkati çekmektedir :

Meselâ, Firengî a'lâ kadifenin zirai 1200'den 550'ye, Ceneviz kadifesinin zirai 880'den 400'e, "Nev-peydâ" çukaların a'lâsının zirai 300'den 120'ye indirilmesi mümkün görülmekte idi.

Bu narh listesinin tanzim ve ilân tarihinden bir sene sonra tertip edilmiş olan İstanbul'daki Bayezid II. İmaretini (cetvelimizde 12 numara) Muhasebe Bilânçosu'nda da; buğdayın kilesinin ortalama fiyatının 73,14'e, pirincin kilesinin 88'e, tereyağının okkasının 26'ya, bal'ın 16'ya, koyun etinin okkasının 10 akçeye kayıt edildiği hesaplanmıştır.

akçeyi daha fazla küçülterek 0,323 grama düşürmüştür. Bu suretle eskiden 0,384 gramlık akçelerden 120'si, yani 46,80 gram gümüş ile bir altın alınırken, şimdi aynı altın bu defa daha fazla küçültülmüş akçelerin 120'sinin ağırlığı olan 38,76 gram gümüş ile alınabilecekti. Bir müddet evvel bir gram altın 13,10 gram gümüşe karşılık tutulurken, şimdi 11,01 gram gümüş olarak hesaplanıyordu.

D) Bu ıslahattan sonra 1611-1618 yılları arasında altının fiyatının 120-130 akçe arasında kalabilmiş olduğunu biliyoruz¹⁵. Fakat 1618 yılının sonunda, 100 dirhem gümüşten 950 yerine 1000 akçe kestirilerek akçenin ağırlığı 0,306 grama düşürülmüş olmasına rağmen, bu defa da 3,517 gram ağırlığındaki bir altının 120 akçe sayılmasında ısrar edilmiş olduğuna göre, bir altının 38,760 yerine 36,840 gram gümüşe karşılık olacağı kabul edilmiştir.

Sebepleri ne olursa olsun, *kıtalar-arası muazzam bir enflasyon cereyanının akımına kendisini kaptırmış* bulunan Osmanlı İmparatorluğu, devrinin fiyat hareketlerine *ve bu fiyat hareketlerini daha fazla hızlandırmakta olan akçe devalüasyonlarının tesirlerine karşı gelemiyor*, bu vüs'at ve şiddetteki cereyanları zapt ve rapt altına almaktan âciz olarak bir malî buhrandan diğerine sürükleniyordu. Bu sebeple, burada tetkik ettiğimiz *devalüasyon operasyonları muayyen bir malî ve iktisadî politikanın emrinde iyi düşünülmüş, imkân ve şartları itina ile hazırlanmış oldukları için muvaffakiyet şansı bulunan teşebbüsler olmaktan ziyade*, hergün şiddetini arttırarak devam etmekte olan malî buhranların önü sıra, ümitsiz ve etkisiz bir halde sürüklenilmiş olan olaylar ve çok defa bu teşebbüslerin icracısı veya ilhamcısı rolünde gözükken devlet büyüklerinin hayatlarına mal olan kanlı ihtilâllere vesile teşkil ediyor ve devletin içine düştüğü ekonomik ve siyasi buhranların daha fazla artmasının mühim sebeplerinden biri haline gelmiş bulunuyorlardı¹⁶.

E) Nitekim 1619 yılının başında teşebbüs edilmiş olan *sikke tashihi* operasyonunun arkasından ve 1620 yılından itibaren piyasadaki altın fiyatları tekrar yükselmeye başlayarak, 1623'ün ilk aylarında 200 ve 240 akçeye, daha sonra da 275'e ve 310'a ve nihayet 1624'ün

¹⁵ Dr. Halil Sahillioğlu, "XVII'nci asrın ilk yarısında İstanbul'da Tedâvüldeki Sikkelerin Rayici". Belgeler Dergisi C. I, Ankara 1964. S. 2, s. 223-228.

¹⁶ Ahmed Refik, Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât, Türk Tarih Encümeni Mecmuası. No. 6, 7, 8 ve 10. İstanbul 1330-1340.

başlarında da 400'e yaklaşmasıyla devletin yeni bir müdahalesine zaruret hasıl oldu.

Bu münasebetle girişilmiş olan *sikke tashihi* teşebbüsünün mahiyeti ile ilgili olarak Bursa'da tanzim edilmiş olan bir Narh Defteri mevcuttur¹⁷. Bu deftere göre, 21 Kasım 1624 tarihinde İstanbul'dan gelmiş olan bir emirde Bursa'da o sırada kestirilmekte olan "10 tanesi bir dirhem gelir halis ve ayarı sahih akçelerin" tedavüle, eşya fiyatlarında yeni râyice göre hazırlanacak bir ayarlama ile birlikte, çıkarılması ve bu yeni akçelerin 120'sinin bir altın ve 80'ininin bir Riyal (İspanyol kuruşu) olarak tedâvül ettirilmesi emredilmektedir.

Benzeri tedbirlerin İstanbul'da da alınarak yeni sikke rayiçlerinin 24 Kasım 1624'te ilân edildiği anlaşılmaktadır.

Bir-iki yıl kadar müşkülâtle muhafaza edilen bu rayiçler, altın fiyatlarının tekrar yükselmeye başlayarak evvelâ 130'a sonra 1036-1039 (1626-1629)'da 180'e, 1040-1041'de 200'e, 1042-1044'de 220'ye, 1045-1046'da 240'a ve nihayet 1048-1050 (1638-1640) arasında 250'ye çıkmış olması neticesi, yeni bir sikke tashihine lüzum görülmüştür.

F) 1 Ocak 1641 (17 Ramazan 1050) tarihinde ilân edilmiş olan bu sikke tashihinde de 100 dirhem gümüşten yine 1000 akçe kestirilmiş ve 0,307 gram ağırlığında olan akçelerden 120 adedinin o devirde 3,490, yahut 3,464 gram ağırlığında olan bir Osmanlı altınına muvabil alınıp verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸.

¹⁷ Bursa Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde bulunan B/44 numaralı Kadı Sicili, yp. 90-91.

Bu narh listesinde Bursa için yemeklik iyi bir buğdayın kilesinin fiyatının 55, diğerlerinin 40 akçe; arpanın 20, Mısır pirincinin 50, yerli pirincin 40; tereyağının okkasının 20, zeytinyağının 16, balın 12, koyun etinin 8 akçe ve karabiberin 2,5 dirheminin bir akçeye olarak tesbit edildiği görülmüştür.

¹⁸ Bu *sikke tashihi* ile ilgili olarak da elimizde bu tarihte İstanbul'da her çeşit eşya ve yiyecek maddeleri fiyatlarını yeni para rayiçlerine göre tanzim etmiş olan bir Narh Defteri mevcuttur. (Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kitaplığı No. 1934).

Bu defterdeki fiyatların, para rayiçleri aynı kaldığı halde 11 ve 12 numaralı notlarda kaydedilmiş olan 1600 tarihli Narh Defteri'ndekinden biraz daha yüksek tutulduğu dikkati çekmektedir. Meselâ: Ekmeğin 200 yerine 150 dirhemi bir akçeye; koyun etinin okkası 8 yerine 9 akçeye, tereyağının 19 yerine 24 akçeye, balın 11-13 akçeyedir. Bu hal, yiyecek fiyatlarının durmadan yükselmek zaruretinde olduğunu resmî makamların da kabul etmiş bulduklarını gösterir.

III

XVI. ASRIN İKİNCİ YARISINDA AVRUPA'DA VE
DOLAYISIYLA TÜRKİYE'DE VUKUA GELEN
FİYAT HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ

Grafiğimizde açıkça görüldüğü veçhile, gerek İmparatorluğun fi'lî hesap parası olan akçelerin *nominal* kıymet ölçüleriyle, gerekse akçenin ihtiva ettiği halis gram-gümüş miktarlarında zamanla vukua gelen değişmelere göre (*réal* olarak) hesaplanmaları halinde, *Türkiye'de yiyecek maddelerinin kompoze endekslerinin* 1585 yılından itibaren sür'atle yükselerek 1606'da en yüksek bir seviyeye vardığını ve ondan sonra bir miktar düşmekle beraber, XVII. asrın ortalarına kadar belirli bir yüksekliği muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

1490 fiyatlarını 100 kabul ettiğimiz takdirde, 1585 yılına kadar (yüz seneye yakın bir müddet zarfında) *nominal* akçe adedi olarak ancak 182 ve gram-gümüş miktarıyla hesaplanan daha *reel* ölçülere göre 162 endeks'ine kadar yükselmiş olan yiyecek maddeleri fiyatlarının 1585-1606 tarihleri arasındaki yirmi yıl içinde akçe adedi hesabıyla 631'e, gram-gümüş itibarıyla da 265'e ulaşmış bulunması, bahis konusu fiyat hareketlerinde *akçenin bu müddet içinde büyük ölçüde devalüe edilmiş olmasının rolü ne olursa olsun, bu tarihler arasında Türkiye'nin milletler-arası büyük bir enflasyon akımının çarhları arasına düşmüş olduğunu* ve tarihte emsaline az tesadüf edilen "ihtilâlcî" bir fiyat yükselişinin doğurması tabii olan buhranlara maruz bırakılmış bulunduğunu göstermektedir¹⁹.

Sözü edilen milletler-arası büyük enflasyon akımının, XVI. asrın ikinci yarısında Batı Avrupa memleketlerinde meydana gelen ve iktisat tarihçileri tarafından "ihtilâlcî" olarak sıfatlandırılıp sebep ve neticeleri ile vüs'atı etraflı bir şekilde tetkik edilmiş bulunan fiyat hareketleri olduğu ve *Türkiye'deki fiyat yükselişlerinin de böyle umumî dünya tarihinin daha geniş bir plânı içinde tetkikinin yerinde olacağı* aşikârdır:

¹⁹ Gram-gümüş esası üzerine yapılmış olan hesapların nisbeten düşük olmasının, fiyat artışı olayının zamanında pek büyük olmuş bulunan etkilerinin küçümse-
necek bir mahiyet taşımadığı da söylenebilir. Çünkü, *vergi borçlarının toplanma-
sında ve maaşların ödenmesinde nominal olarak akçe adedi ve altının resmî kur ölçülerinin
kullanılmakta olması keyfiyeti*, devlet bütçelerinin malî imkânlarının ve halk kitlele-
rinin geçim sıkıntılarının derecelerini tayinde *nominal* rakamlar, gram-gümüş esası
üzerinden yapılacak hesaplardan ziyade bizi realiteye yaklaştırmış olmaktadır.

Umumiyetle bilindiği üzere, Batı-Avrupa memleketlerini dünya hâkimiyetine namzet kılan tarihî gelişmelerin başlangıcı, XV. asrın ikinci yarısında görülen zihnî ve iktisadî inkılaplardır. Bazı Atlântik sahili gemici milletlerin Afrika'nın Batı kıyıları boyunca devam eden ve Büyük keşiflere kadar 70-80 sene her yıl daha ilerilere doğru uzanarak süregelmiş bulunan yayılma faaliyeti, bu sahillerden temin edilen altın tozu, fildişi, esir.. gibi kıymetli metaların tesiriyle hummalı bir şekil almış, büyük denizlere açılma yolunda gemicilere teknik ve ilmî terakkiler sağlamış, bu maksatla sermaye birikimleri meydana getirmiş ve bu sahada yeni teşebbüslere geçme meylini kamçulamıştı. Bilhassa, Akdeniz memleketlerinin ekonomik hayatının yüksek oktanlı benzini olan Afrika altınının bu suretle deniz yollarıyla, kaynaklarına çok daha yakın yerlerden bol miktarda ve elverişli şartlarla ele geçirilerek doğrudan doğruya Batı Avrupa memleketlerine aktarılmaya başlanması, bu memleketlerin ekonomik hayatının Akdeniz ticareti aleyhine canlanmasına sebep olmuştu. Bu gelişmeler sonunda, bir taraftan Amerika'nın keşfi (1492) diğer taraftan Afrika'nın güneyinden dolaşıp Hindistan'a giden deniz yolunun bulunması (1498), mümkün olmuştu.

Avrupa'da Müstemele Ticaretinin ve Modern Kapitalizm'in İnkişafı

Afrika'nın güneyinden dolaşan deniz yolunun ve Amerika'nın keşfinin bir kısım Avrupa memleketleri yararına sağladığı yeni imkânlar, o zamana kadar duruma hâkim olmuş bulunan *cihan iktisadî ve siyasî müvazenesini bozmuş* ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunu da iktisadî ve siyasî türlü buhranlara sürüklemişti.

Bu inkişafın başında türlü sahalarda Eski Dünya teknik ve medeniyetinin mirascısı bulunan Avrupalıların Batı Afrika'da ve Amerika'da *büsbütün ayrı şartlar altında gelişen medeniyetlerle temasa girerek* bu üstünlüklerini geniş ölçülerde sömürmeleridir. Meselâ, ateşli silâhlar ve zırhlarla mücehhez olarak at sırtında döğüşen Avrupalılar, Eski Dünya medeniyetinin bu keşiflerini tanımayan Kızıl-derilileri veya Afrikalı zencileri kolaylıkla esarete sürükleyebildiler ve bu memleketlerde asırlar boyunca biriktirilmiş altın ve gümüş stoklarını ellerine geçirdiler.

Kısa bir müddet devam eden bu yağmacılık devrinden sonra, yeni metotlarla ve esir emeğiyle madenlerin işletilmesi devri geldi.

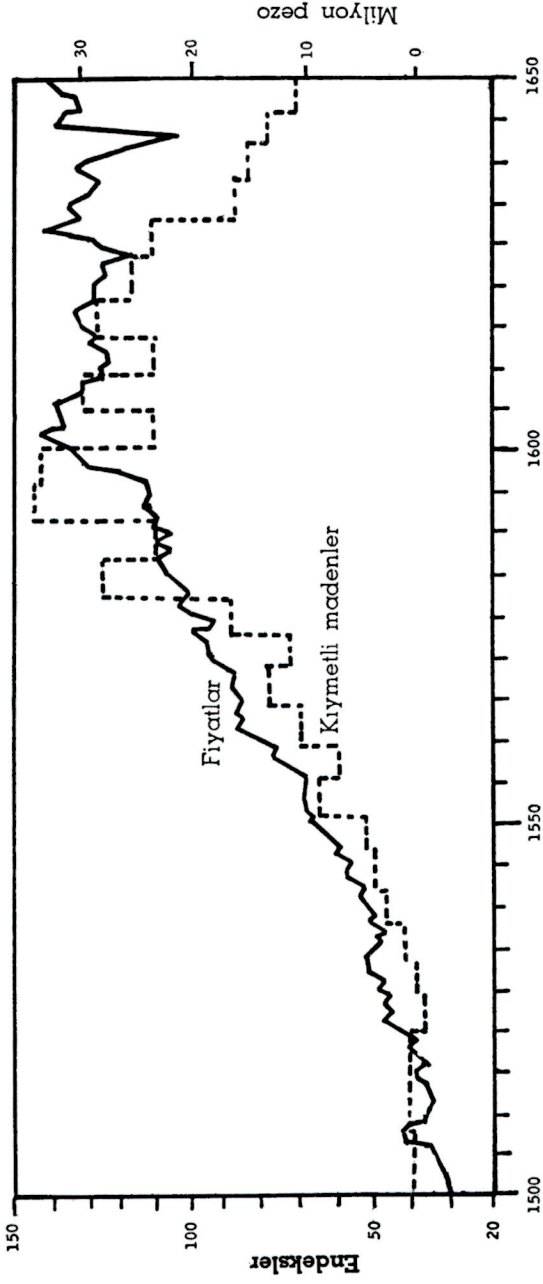
Yapılan bazı hesaplara göre, 1521-1660 seneleri arasında İspanya'ya ithal edildiği resmen kayıtlı bulunan kıymetli madenlerin miktarı 18 000 ton gümüş ve 200 ton altını geçiyordu²⁰. Hakikî miktarın ise bu resmî kayıtların iki misli olabileceği tahmin edilmektedir. Bu miktarlar, 1492 tarihinde Avrupa'da mevcut kıymetli maden stokunun türlü tefsirlere göre 3 ve hattâ 5 misli artması demektir. Avrupa iktisadî bünyesine zerk edilen kıymetli mâden stoklarının birdenbire bu nispette artışı, bu memleketlerde hummalı bir ticarî faaliyetin başlamasına, krallıkların harp gücünün artmasına ve siyasî gerginliklerin fazlaşmasına sebep oldu.

Tabii, deniz-aşırı memleketlerle tesis edilen münasebetlerin Avrupa memleketleri için sağladığı kazançlar kıymetli maden istihsal ve sevkiyatından da ibaret kalmadı. Bu madenlerin *temin ettiği sağlam paralarla milletler-arası ticaret son derecede inkişaf ettiğinden, uzak pazarlar için çalışan istihsal kolları, esnaf cemiyetlerinin* kayıtları dışında yeni metotlar bulmağa ve *kapitalist* bir mahiyet almağa sevk edildi. Gemi inşa tekniğinde, deniz nakliyatçılığında yenilikler, harp silâhlarında ve usullerinde büyük değişiklikler oldu. Bir taraftan yeni keşfedilen memleketlerin yerli halkının en basit ihtiyaçlarını Eski Dünya memleketlerinin rekabet kabul etmez ileri tekniği ile Batı Avrupa ülkelerinde hazırlanan sanayi mamullerini arttırıyor; diğer taraftan fatih ve hâkim bir sınıf olarak müstemlekelere hicret etmiş olanların Avrupada

²⁰ *Herbert Heaton*, Histoire Economique de l'Europe. Vol. I. 1950 Paris. p. 208-213 (ve "3" numaralı grafik).

Pierre Chaunu, (L'Amérique et les Amériques. Paris 1964 P. 93-96) Amerika'dan Avrupa'ya gönderilmiş olan kıymetli maden miktarını tetkik ederken, *E. J. Hamilton*'ın, 1503-1660 yılları arasında, resmî kayıtlara göre, İspanya'ya gelmiş olan kıymetli madenleri 181 ton 333 kg. altın ve 16 886 ton 815 kg. gümüş olarak tesbit ettiği gibi, kaçak olarak sevk edilmiş olanlarla bu miktarın 300 ton altın ve 25000 ton gümüş olarak hesaplanabileceğini yazmaktadır. (Aynı müellif, ayrıca 1650-1800 tarihleri arasında Brezilya'dan çıkarılan 1000 ton kadar altın ile, 1570 den sonra Pasifik üzerinden Uzak Şark'a giden veya Amerika'da alıkonulmuş olması lâzım-gelen gümüşlerle birlikte Amerika'dan, 1500-1800 tarihleri arasında, karma kıymeti gümüş olarak 85-90 bin ton tahmin edilebilecek olan kıymetli maden istihsal edildiği ve bu miktarın aynı müddet zarfında bütün dünyada elde edilmiş olan kıymetli madenlerin % 80-85'ini teşkil ettiğini kaydetmektedir).

Krş. *E. J. Hamilton*, En période de révolution économique : La monnaie en Castille. (1501-1650). Annales d'Histoire Économique et Sociale, t. IV, 1932, pp. 140-149, 242- 256; Aynı yazar, American Treasure and the Price Revolution in Spain, Cambridge (Mass.) 1934.

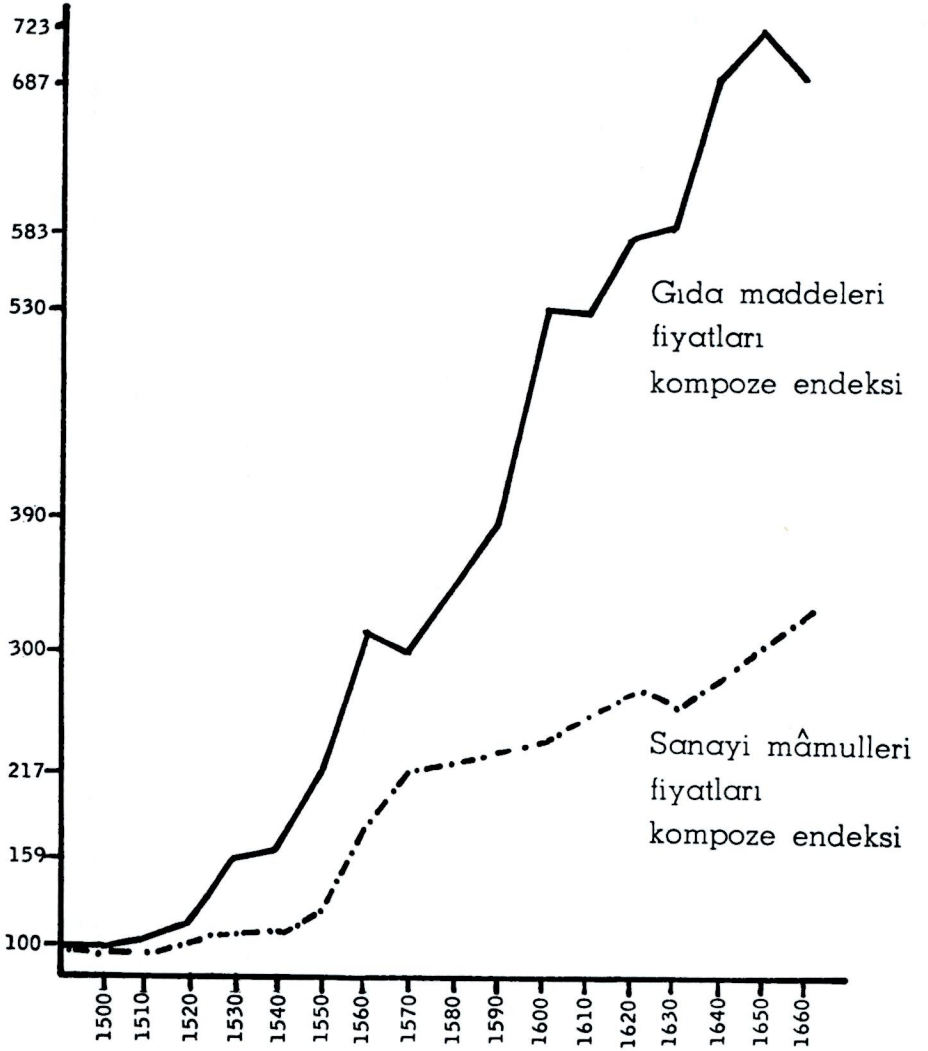

GRAFİK No. : 3

1500-1650 yılları arasında İspanya'ya ithal edilmiş olan kıymetli madenlerin miktarları ve fiyatları
(Healton'dan ²⁰)

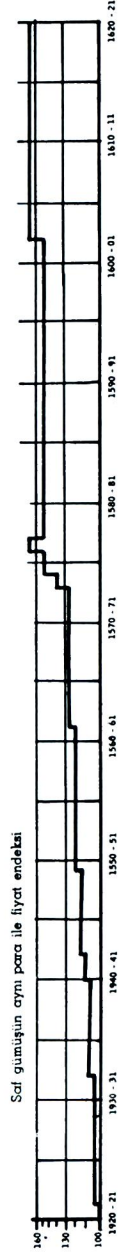
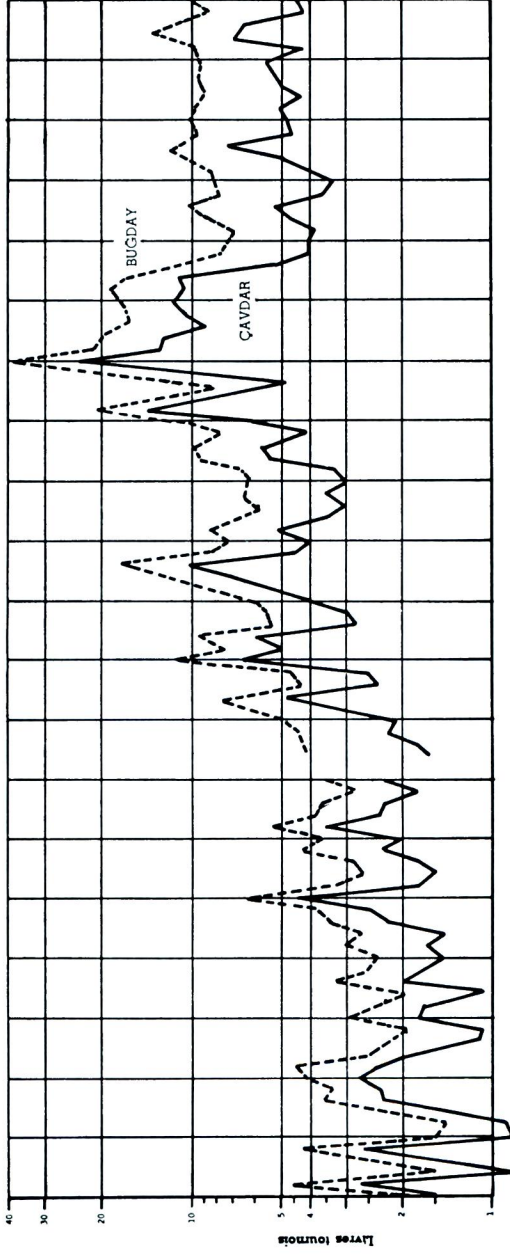
GRAFİK No.: 4

1500-1650 yılları arasında İngiltere'de fiyatlar (Mauro'dan)

GRAFİK NO. : 5

1520-1620 yılları arasında Paris hallerinde satılmış olan buğday ve çavdar fiyatları (Baulan ve Meuvret'te göre)

alışık oldukları veya özledikleri her türlü konfor ve lüks imkânlarını temin etmek için teşkilâtlanmış olan sanayi kolları ve ticaret evleri geliştirmekte devam ediyordu. Ayrıca, müstemlekelerde Avrupalıların kurdukları yeni çiftliklerde çalıştırılan esirlerin istihsal ettiği pamuk, tütün, kakao, şeker kamışı, gibi maddeler de Avrupalılar için malî kaynakların verimini arttırmağa sebep oluyor ve *kıymetli maden bolluğunun bu suretle yeni bir motor gücüyle işletmeğe başlattığı muazzam bir emme-basma tulumba*, her gün daha uzaklara mal sevkedip gelir toplamağa kudreti yetecek bir kapitalist organisation, ticarî faaliyetlerin hacminde ve metotlarında büyük değişikliklere yol açmış bulunuyordu.

* * *

Bu suretle, bir taraftan altın ve gümüş bolluğu diğer taraftan bir çok memleketlerde paranın ayarının kasten veya bazı zaruretlerle bozulması gibi tedbirler neticesi, Avrupa'da 16. asrın ikinci yarısında fiyatlarda *ihtilâlcî* diyebileceğimiz bir yükseliş kaydedildi. Amerikalı iktisat tarihçisi *E. J. Hamilton*'un yaptığı hesaplara göre, 1600 tarihinde İspanya'daki eşya fiyatları 1500 senesindekinin üç misline çıkmıştı ve dikkate şayan olan, bu devirdeki fiyat yükselişlerini İspanya'ya ithal edilen kıymetli maden miktarıyla mukayeseli olarak gösteren grafikteki (No: 3) fiyat çizgisinin kıymetli maden çizgisi ile tam bir paralellik halinde seyretmesidir.

Muhtelif memleketlerde çeşitli eşya ve hizmet neveleri için farklı nispetlerde olmalarına ve hesapların zirafî mahsullerden yalnız birine veya tümüne ait *kompoze bir fiyat* esası üzerine yapılmış bulunmasına; fiyat endekslerinde sanayi mamulleriyle zirafî mahsullerin birlikte işlenmiş olup olmamalarına ve kullanılan para birimlerinin gram-gümüş veya altın esasına irca edilip edilmemesine göre farklı rakamlar ve değişik grafik çizgileri ile ifade edilmekte olmalarına rağmen²¹, 16. asrın son 25 yılı içindeki fiyatların, bu asrın ilk 25 yılı fiyatlarına nazaran, ortalama 3-4 misli artmış olduğu kabul edilebilir.

²¹ Nitekim "4" numaralı grafikte görülebileceği gibi İngiltere'deki fiyatlar yiyecek maddeleri ile sınaî mamuller için ayrı ayrı hesap edildiği zaman çok hususî şekiller almış bulunmaktadır. "5" numaralı grafik de buğday ve çavdar fiyatlarının Paris zahire pazarlarında XVI. asrın ikinci yarısında kaydettiği yükselişin seyrine vüs'atını göstermektedir. (Her üç grafik *Frédéric Mauro*'nun *Le XVIe siècle Européen*. Paris 1966. isimli kitabından alınmıştır. p. 215, 220 ve 223).

Batı Avrupa memleketlerinden başlayıp, oradan İtalya'ya ve bütün Orta ve Doğu Avrupa memleketlerine geçmiş olan bu fiyat yükselişlerinin bir müddet sonra, ayrı bir din ve kültür sahası olarak tamamen kendi içine kapalı ayrı bir âlem teşkil ettiği zannedilen, Osmanlı İmparatorluğuna da kolaylıkla ve aynı tempo ile sirayet etmiş olması ve bu memleketin geleneksel sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde yıkıcı tesirler yapmış bulunması, üzerinde durulmaya değer bir mevzu teşkil etmektedir.

IV.

XVI. ASRIN İKİNCİ YARISINDAKİ FİYAT YÜKSELİŞLERİNİN TÜRKİYE'NİN MALİ DURUMU ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Bu derece şiddetli bir fiyat yükselişinin Avrupa memleketlerinde sebep olduğu içtimaî ve siyasî buhranlar bütün ayrıntılarıyla etüd edilmiştir. Bizim için burada incelenmesi gerekli olan mesele, *bazı Avrupa memleketlerinde ticaret ve istihsal usulleriyle, kıymetli maden stoklarındaki büyük gelişmeler sonucu ihtilâlcî diyebileceğimiz bir şekil almış olan fiyat yükselişlerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tesirleri meselesi olacaktır* ²².

Bu tesirlerin en mühimi, şüphesiz, fiyatların çok düşük kaldığı Türkiye'den, başta buğday olmak üzere, her türlü gıda maddeleriyle deri, yün, pamuk, ipek, balmumu, şap ve canlı hayvan gibi ham maddelerin, bu maddelerin fiyatlarının büyük bir artış kaydettiği *Atlantik iktisat bölgesi'*ne doğru emilmeğe başlaması ve Türkiyenin, bir kısım Avrupa memleketleri için cazip bir ham madde pazarı haline girmesidir ki, bu hal, aşağıdaki neticeleri doğurmuştur :

²² Bahis konusu fiyat hareketlerinin Türkiye'deki ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki tesirleri, *Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti'*nin 1963 yılında İstanbul'da Çınar Otelinde tertiplemiş olduğu seminerde tarafımızdan etraflı bir şekilde tetkik edilmiş ve tebliğimiz Türkçe ve İngilizce olarak neşredilmişti. Aynı tebliğin İstanbul'da aylık bir dergi tarafından da daha geniş bir okuyucu zümresi için yayınlanmıştı. Bugün burada, bu mevzuun bütün ayrıntılarıyla ve çok daha geniş bir plân içinde incelenmesini başka bir etüdümüze bırakarak, ortaya çıkan diğer bazı problemleri ana çizgileriyle, kısaca vaz ve tahlil edeceğiz.

A — Türkiye’de yerli sanat şubeleri için bir ham madde buhranı başladı. Esnaf kâfi derecede işleyecek ham madde bulamıyor ve mevcut ham maddelerin kontrolü ve dağıtımı büyük ihtilâflara yol açıyordu. Büyük şehirlerdeki halkın işe zorlukları da daha fazla arttı ve neticede Devletin bütün tedbirleri almış olmasına rağmen, fiyatlar durmadan yükselmeğe devam etti.

Diğer taraftan, *Atlantik İktisat Bölgesi*’ne dahil memleketlerle olan ticarî münasebetlerimizin artmasıyla Türkiye’de meydana çıktığına şahid olduğumuz *iktisadî darlığı ve malî sarsıntıları yaratan âmiller arasında yalnız zahire ve ham madde buhranını saymak doğru olmayacaktır. Yeni iktisadî münasebetler nizamı içinde dış ticaret muvazenemizde ve Batı memleketleri ile olan ticaretin bünye ve metotlarında vukua gelen esaslı değişmelerin de yerli sanayiın içinden çıkılmaz buhranlara sürüklenmesinde ve malî kaynaklarımızın kurumasında hissesi büyük olmuştur.*

Gerçekten bu devirde dış ticaretimizin mahiyeti bir hayli değişmiştir. O zamana kadar yalnız mahdut bir zümrenin lüks ihtiyaçlarına cevap veren, hacmi ve mahiyeti itibariyle de yerli sanayie rakip olacak bir ehemmiyet arz etmeyen mamul eşya ithali, bu defa *müstemele ticareti için kapitalist metotlarla büyük çapta organize edilmiş olmanın temin ettiği yeni teknik ve ticarî terakkilerle tehlikeli bir rakib* haline gelmişti. Yeni şekilleriyle ithal malları, geniş halk kitlelerinin ihtiyacına cevap verecek (harc-ı âlem) ucuz, göz-alıcı yeni moda (nev-peydâ) kumaşlarla Avrupa’da yine bu devirde büyük terakkiler kaydetmiş olan madenî eşya ve silâh.. gibi gün geçtikçe daha fazla ihtiyacımız olacak mallar idi.

Aynı surette, yeni ticarî münasebetler muvazenesinde eskiden belli-başlı ihraç metalarımız arasında bulunan sof kumaşlar, kadife ve ipekliler; halı, şap, boya, bakır-kabı ile deri-eşyanın sürümleri de gittikçe daralmakta idi. Eskiden sattıkları bazı lüks eşya ve maddelere mukabil bizden aynı şekilde *bahada ağır kıymetli eşya satın alan Avrupalılar, bu defa yalnız ucuz fiyatla ham madde topluyorlar ve kendi sanayi mamullerini, istihsal metodlarının, ticarî organizasyon ve nakliyat servislerinin üstünlüğü sayesinde bize satarak, Türk yerli sanayi zararına iş-hacimlerini ve ticarî kârlarını her gün daha fazla arttırıyordu. Bu suretle, o zamana kadar yalnız Doğu memleketlerine karşı açık veren dış-ticaret muvazenemizin bu defa Avrupa ile gelişen münasebet-*

lerinde daha tehlikeli bir şekilde pasif olarak kapanmağa başlamış olması da *Türk parasının ve devlet maliyesinin içine düştüğü buhranların sebeplerinden biri haline girmeğe başlıyordu.*

Gerçekten, eskiden Bursa'dan kadife ve ipekli kumaş satın alan Avrupalılar, bu defa ipek ipliği almakla yetiniyorlardı. Bir müddet sonra ise yalnız ipek almağa başlayacaklar ve hattâ daha hesaplı buldukları yerlerde ipek böceğini de kendileri besleyecek şekilde tertip alacaklardı. Aynı şekilde eskiden Ankara'dan satın alınan sof kumaşlar yerine şimdi sof ipliği olarak dış pazarlarda bizim soflarımızla rekabet eden kumaşlar dokumağa çalışıyorlardı²³.

²³ *Dalsar*, Bursa'da İpekçilik; İktisat Fakültesi yayınlarından. İstanbul 1960. s. 291-313.

Prof. Mustafa Akdağ, "Kuruluş ve inkişaf devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" Belleten, Sayı 51 ve 55, 1949-1950.

Bu devirde Türkiye'nin dış-ticaret münasebetlerinde büyük bir değişiklik olduğunu gösteren âlâmetlerden diğeri birisi de, İspanyol riyallerinin Türk piyasasını istilâsı yanında, bu ticaretin Venedik, Cenova veya Floransa gibi Akdeniz şehirlerinin temsilcilerinden ziyade İngiliz, Hollandalı ve Fransız gibi yeni doğan *Atlantik İktisat Bölgesi* tüccar ve gemicilerinin elinde bulunması idi.

Devlet adamları ile bazı tarihçiler memlekette fazla altın ve gümüşün toplanmasını te'min ve dışarıya kıymetli maden ihracının men'edilmesi gibi tedbirlerin lüzum ve ehemmiyeti üzerinde durmak suretiyle iktisadî doktrin ve sistem olarak *merkantilizm'e* yaklaşan bir tutuma sahip olmuşlar ise de, memleket sanayiinin ham maddelerinin dışarıya satılması ile aynı şekilde bu sanayii tehdit eden diğeri akımlar ve *memlekete daha fazla kıymetli maden çekmek için en tesirli bir yol olarak sanayileşmenin lüzumu* hakkında sarîh bir fikirleri bulunduğunu gösteren deliller bırakmamışlardır.

Tarihçi *Naima* (cilt IV, s. 286) "Âhar devletin ikliminde hasıl olan metâ ve eşyaya padişahların rağbet etmesinin" (bu sırada samur kürk modasının) giderek bu malların revaç bulmasına ve neticede memleketin hazinelerinin âhar memlekete gitmesine sebep olacağını belirtiyor ve yabancı memleketlerden *metâ getirip satanların aldıkları para ile İslâm memleketlerinden kendilerine lâzım olan eşyayı almağa mecbur edilmeleri* lüzumu üzerinde duruyor.

Fakat, satın alınacak eşyanın neler olabileceğini tayin ve tahdide lüzum görmüyor. Hattâ, Avrupa memleketleri tüccarının çuha ve kumaş getirip Türkiye'den mamul eşya yerine yapağı, tiftik, mazı, şap ve sair "satılması yasak" (memû'ül-bey') maddeler alıp gitmesini zararlı görmüyor. Üstelik İzmir, Payas, Sayda ve İskenderiye iskelelerine gemiler dolusu arslanlı altın (?) boşaltarak Ankara, Halep, Sayda ve Trablus gibi ticarî merkezleri bol paraya kavuşturmalarını faydalı görüyor. Buna karşılık Moskova diyarından gelen kürklerle Hind metallerine verilen paranın, bu memleketler tüccarının Osmanlı ülkesinden bir şey satın almağa ihtiyaçları olmadığı için, memleket dışına çıkmakta olduğunu, "gümrük veriyorlar, bu suretle devlete gelir sağlanıyor" diye bu tüccara fırsat vermemek lâzım geldiğini öne sürüyor.

B — İspanya'ya gelen Amerikan gümüşlerinin oradan büyük bir sür'atle diğer Avrupa memleketlerine ve Türkiye'ye yayılmış²⁴ olduğunu gösteren alâmetlerden en mühimi, riyal (real) ismini taşıyan İspanyol kuruluşlarının ve bunlar arasında bilhassa "tam" veya "kâmil" unvaniyle anılan ve sekizi-birarada olanlarının kısa bir zamanda *halk arasında ve devlet maliye bürolarında büyük bir itibar kazanarak piyasaya hâkim olmasıdır. Ticarî mukavelelerde ve borç-senetlerinde tercihan zikredilen, devlet hazinelerinin envanterlerinde ve ölenlerin "tereke"si arasında bol miktarda rastlanan İspanyol Riyalleri'nin Türkiye'deki bu itibarlı mevki o kadar büyük olmuştur ki bir müddet sonra sahteleri çıkarılıp Türkiye'de sürülmeğe başlamış olmasına rağmen, halkın rağbeti uzun müddet devam etmiştir. Basılma tekniği ve ayar mükemmelliği dolayısıyla, vezin ve ayarı durmadan bozulmakta olan akçeye karşı, sağlam ve kullanışlı bir para rolünü oynayan İspanyol Riyalleri'nin aynen kullanıldığı devirler boyunca Türkiye'de bu ayar ve itibarda bir gümüş para basmak mümkün olamamış, eski istihsal metotları ile çalışmaları veya zamanla tükenmiş bulunmaları dola-*

²⁴ Prof. F. Braudel (p. 443) İspanyol kuruluşlarının Akdeniz memleketlerini *istilâ ettiğini*, Türkiye'ye her taraftan sekizi-birarada İspanyol riyallerinin yağdığını yazıyor ve bilhassa 1580'den itibaren *gümüşlerin yayılma* merkezinin İspanya'dan ziyade iktisaden çok iyi organize edilmiş olan ve *Doğu memleketleri* ile sıkı ticaret münasebetleri muhafaza eden zengin İtalyan şehirlerinin bankerleri olması dikkati çekiyordu. Onlar Şark'a gümüş gönderip İspanya krallarının Hollanda'da devam ettirdikleri harp masrafları için ihtiyacı olan altını temin ediyor ve bu rollerinden dolayı büyük kârlar elde ediyorlardı. Gümüşün Doğuya doğru gittikçe kıymetinin artması ve Batı Avrupa memleketlerinde bu devirlerde muhtelif tarihlere ve yerlere göre altının 1/12 - 1/15'i nisbetinde kıymetli sayılan gümüşün Doğuya doğru değeri derece derece artarak İran, Hindistan, Filipinler ve nihayet Çin'e 1/4 e kadar yükselmesi, *gümüşün bu tariht muhaceret yolu*'nu bu devirde büsbütün kıymetlendirmiş bulunuyordu.

Bu yolları kontrol eder durumda olan Türkiye'nin para politikası türlü sebeplerle yenilmez müşküllerle karşı karşıya idi. Doğu memleketlerine doğru olan bu gümüş akımına, türlü yasaklarına rağmen, mani olamıyor ve memlekete gelen kıymetli madenlerin bir kısmı bu yollardan kaçarak para darlığını ve kıymetli maden açlığını devam ettiriyordu. Tüccarlar, Doğu'ya gittikçe altına nazaran kıymetinin artacağından emin oldukları için, Türkiyedeki İspanyol riyallerinin Kur'unu 7-8 akçe arttırıp topluyorlardı. Bu kaçışa mani olmak için devlet de kuruluşların akçe olarak kıymetini arttırmak mecburiyetinde kalıyordu. Bu defa, altın veya kuruluş almak için eskisinden fazla akçe ödemek mecburiyetinde olan halk ve sarraflar akçelerin kenarından keserek zararlarını önlemeğe çalışmakta ve bu suretle zincirleme olarak para işleri kanunî nizamından dışarı çıkmış oluyordu.

yısıyla randımanlı bir şekilde işletilmesi mümkün olmayan *kıymetli maden ocakları gibi, büyük bir kısmı Türkiye darphaneleri de uzun müddet terkedilmiş bulunuyordu.*

Bir memleket için kendi parasını tamamiyle kendisi basamaz bir hale gelmek, sikke kesme işinin kendisine vereceği kontrol imkânlarından ve malî kaynaklardan mahrum kalmak, verdiği kapitulasyonlarla yabancı devlet paralarını (nükud-ı meskûkesini) Türk parasına tahvil etmek mecburiyeti olmaksızın serbestçe sokmak hakkını tanımak, kendisini milletlerarası fiyat ve kıymetli maden hareketlerinin kaderine terketmek ve bu bakımdan çok müşkül durumların meydana çıkmasına sebep olmak demektir.

Fiyat Yükselişlerinde Diğer Etkenler

Şüphesiz, Batı Avrupa memleketlerinde vuku bulan iktisadî gelişmeleri ve bu gelişmelerle birlikte meydana çıkmış olan fiyat yükselişlerini münhasıran Afrika ve Amerika'dan müsait tarihî şartlarla elde edilen büyük altın ve gümüş stoklarına bağlamak ve fiyat teşekkülleri ile enflasyon olaylarının izahında sadece *Paranın Kantitatif Teorisi'*ni ön plâna almak doğru değildir. Esâsen bu hususta tedavüldeki madenî para hacmi kadar, bu paranın tedavül sür'atini, harc edilmiş saha ve şekillerini, *thésaurisé* edilmiş miktarları ve nihayet kredi mektupları ve ticarî senetler halindeki vâdeli veya vâdesiz ödeme vasıtalarının yaratabileceği imkânları da hesaba katmak lâzım geldiği bilinmektedir.

Bu devre hâkim fiyat hareketlerinin sebepleri arasında aşağıdaki etkenleri de daima gözönünde bulundurmak icap etmektedir :

1 — Evvelâ, unutmamak lâzım gelir ki Amerika'daki altın ve gümüş madenlerinin işletmeciliğine ve sevkiyatına ait iktisadî mekanizma, kendiliğinden ve otomatik bir halde işleyip XVI. yüzyılın iktisadî konjonktür'ünü başlıbaşına tayin etmek kudretine bizatihî sahip değildi. Bütün bir kıt'anın kıymetli maden cevherini böylesine kusturacak (sıkıp suyunu çıkartacak) güçte bir emme ve basma tulumba, aslında *Batı Avrupası memleketlerinin kapitalist teşkilât ve malî güçleri tarafından uzaktan idare edilmektedir.* Nitekim, Avrupa memleketlerinde de para ekonomisinin inkişafı ve ticarî muamelelerin hacminin daha fazla para halinde *kıymetli maden kullanmayı bir zaruret haline sokmuş olması, daha XV. asırda Orta Avrupa'daki gümüş mâdenlerinin geniş ölçüde işletilmesinde ve altın'a açılan yolların durmadan ısrarla aran-*

masında büyük bir rol oynamıştır. Fiyatların türlü sebeplerle umumiyetle yükselme temayülünde bulunması, tedavüldeki para hacminin aynı nispetlerde arttırılması zaruretini de doğurmuş olması lâzım gelir.

2 — Diğer taraftan, ziraî mahsullerle endüstri metallerinin piyasada mevcut satın alma gücünü karşılayamaz bir duruma düşmesi ile meydana çıkan enflasyon ve fiyat yükselişi halleri, bu olayın arkasında “talep hacmi”ni durmadan şişirerek, *bilhassa kapitalizm-öncesi ekonomilerde ve zamanlarına göre ekonomik gelişmeleri gecikmiş, “geri kalmış” memleketlerde, aradaki açığı bir türlü kapatılamaz bir hale koyup hakikî darlık buhranları yaratacak olan bir nüfus artışı ile de izah edilebilir.* Nitekim, XVI. asrın ikinci yarısında Batı Avrupa memleketlerinde görülen fiyat artışları, bu memleketlerde aynı devirde kaydedilmiş olan büyük bir nüfus artışı ile aynı zamana rastlamaktadır²⁵.

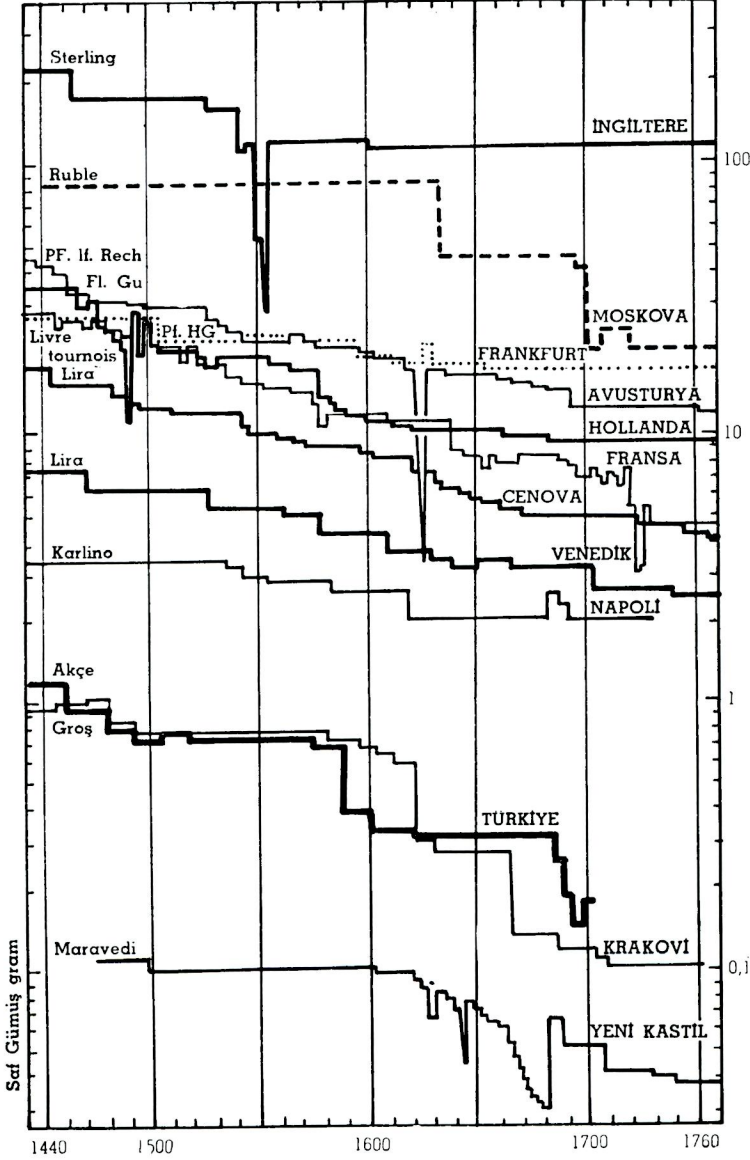
3 — Aynı şekilde, fiyat artışlarının hakikî izahları araştırılırken, bu artışları hesaplamak için *kullanılan para ölçüsünün kıymetli maden değerindeki değişimleri gözönünde bulundurmada icap etmektedir.*

Bu bakımdan, XVI. asrın ikinci yarısında Avrupa memleketlerinde ve Türkiye’de gördüğümüz paranın kıymeti maden değerini (vezin ve ayarını) düşürmek (devalüasyon yapmak) operasyonlarının ehemmiyeti büyüktür. *Prof. Braudel’in yukarda zikri geçen eserinden (p. 480) aynen naklettiğimiz “6” numaralı grafik bu hususta üzerinde durulmaya değer görülmektedir :*

²⁵ *F. Braudel*, zikredilen eser, Vol. I, p. 361-383. 1520-1535 ve 1570-1580 tarihleri arasında yapılmış olan iki *Nüfus ve Vergi Tahriri*’ne göre, bu devirde diğer Akdeniz memleketlerinde olduğu gibi, Türkiye’de de Anadolu vilâyetlerinde ortalama % 55,9 ve bir kısım Rumeli sancaklarında da % 71 nispetinde bir nüfus artışı kaydedilmiş bulunmaktadır. Ayrıca, aynı tarihler arasında Türkiye’nin (İstanbul, Halep ve Şam hariç) en büyük 12 şehrinde % 90 bir artış ortalaması hesap edilmiştir. *Bu nüfus artışlarıyla Türkiye’de bilhassa 1584-1586 büyük devalüasyonundan sonra başlayan süratli fiyat yükselişleri arasında doğrudan doğruya ve orantılı bir münasebet bulunduğunu iddia etmek her ne kadar güç ise de; bahis konusu nüfus artışlarını devre hâkim fiyat hareketlerinin sebep olduğu buhranları daha tesirli ve tehlikeli bir hale sokan etkenler arasında mütalâa etmek mümkündür.* Bk. *Ömer Barkan* : “Essai sur les données statistiques des registres de recensements dans l’Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, i, 1957; EI² s. v. Defter-ı Khākānî; “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East*. London, Oxford University Press, New York Toronto 1970, s. 163-171.

GRAFİK No. : 6

1440-1760 yılları arasında muhtelif Avrupa memleketleri paralarında devalüasyonun seyri (F. Braudel'e göre)

Bu grafiğe göre, 1440-1760 tarihleri arasında, grafikteki sırasıyla yukardan aşağı İngiltere, Moskova, Frankfurt, Avusturya, Hollanda, Cenova, Venedik, Napoli, Türkiye, Polonya ve İspanya'nın kanunî (carî) hesap paraları, muhtelif devirlerde, türlü maksatlarla, muhtelif derecelerde *devalüe* edilmiştir ve bu paraların kıymetten düşüşünün seyri, bilhassa 1550-1650 yılları arasında, dikkati çekecek bir şekilde hızlanmış bulunmaktadır.

Ticarî faaliyetlerin hacminde ve metodlarında bu devirde meydana gelen büyük değişikliklerin bir kısım Batı Avrupa memleketlerine sağladığı kazançlar ve Amerika'dan büyük ölçüde ithal edilen altın ve gümüşün Avrupa'nın kıymetli maden stoklarını ziyadesiyle zenginleştirdiği bir devirde Fransa, Venedik, Cenova veya İspanya . . gibi en zengin memleketlerin paralarının bu şekilde büyük ölçüde *devalüe* edilmesi ilk bakışta *garip* (paradoksal) gözükmekte ise de, devre hâkim bazı olaylar, bu garabeti kısmen izah edebilmektedir :

Gerçekten, genel olarak fiyatlarla birlikte harp ve idare masrafları da ziyadesiyle artmış olan "modern" devletlerin kendileri için *ilâve bir gelir kaynağı elde etmek ve bütçe açıklarını kapatmak için* sık sık devalüasyon'lara baş vurdukları anlaşılıyor. Bu takdirde Osmanlı İmparatorluğunda da çok defa görüldüğü gibi, paranın vezin ve ayarının düşürülmesi (tağşişi) şeklindeki operasyonlar, Hazinedeki para miktarını sun'î olarak artırarak harp masraflarını ve merkez ordusunun aylıklarını karşılamak gayesiyle yapılmış olmaktadır. Bu suretle *piyasadaki para miktarının ânt olarak ve büyük ölçüde çoğaltılması ise, malûm yollardan enflasyonu hızlandıracağı için,* yeni fiyat artışlarından (piyasadaki en büyük alıcı ve tüketici olan) devletin yine bizzat kendisi müteessir olarak bütçe açıkları durmadan daha fazla büyüyebilir veya malî durumunu düzeltmek için devletin ağırlaştırmak mecburiyetinde kaldığı yeni vergilerle istihsal gücü azalan mükelleflerden gelir toplaması her gün daha fazla güçleşmiş olacağından, bu yollar, devlet maliyesi için büyük buhranların sebebi olmuştur.

Devletin paranın vezin ve ayarı ile oynaması ve bilhassa altın ve gümüş arasındaki kıymet nispetlerini sık sık ayarlama teşebbüsleri, bazan (ve bilhassa tetkik ettiğimiz devrelerde) *muayyen bir iktisat ve para politikasının hizmetinde müessir bir vasıta* olarak da kullanılmıştır:

Carî hesap paralarının altına nazaran kur'unu düşürmek suretiyle yabancı memleket tüccarlar ve bankerlerinin bu kur farkından

(arbitrage) faydalanmak için ellerine geçirebildikleri altını fazla gümüş para ile değiştirildiği memleketlerde bozdurmak ve bu suretle aynı memleketin ucuza satın alınabilecek olan mallarına müşteri olmak durumundan faydalanmalarını temin gibi iktisadî ve malî bir politikayı benimseyen devletler bu devirde çok olmuştur. Bu takdirde ise bahis mevzuu memleketlerin artacak olan mal talebini kolaylıkla karşılayabilecek bir iktisadî bünyeye sahip olması lâzım gelir. Aksi halde, fazla revaç dolayısıyla yükselecek olan fiyatların daha evvel kasıtlı olarak yapılmış olan malî operasyonu tesirsiz bir hale sokması mukadderdir. Bazı memleketlerin de kendi altın ve gümüş stoklarını muhafaza için, rakiplerinin bu iktisadî harp ve istilâ silâhlarına karşı yeni bazı malî politika tedbirleriyle mukabele etmeye mecbur kaldıkları sık sık görülmekte ve bu suretle devletler arasındaki iktisadî rekabet harbi sinsî bir şekilde sürüp gitmektedir.

*İşte XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa memleketlerinde ve bu arada Türkiye'de görülen fiyat artışlarının bir kısmının, bu suretle fiyatların ölçüsü olan para birimlerinin kıymetli maden değerindeki düşüşlerle izahı mümkündür** ve "2" numaralı grafiğimizde alttaki noktalı çizgi de, akçedeki

* "Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Muvazenesizlik Meselesi" isimli eserinde, (İktisat Fakültesi yayınları, No. 56, İstanbul 1951) kapitalizm-öncesi devirlere hâs buhranların tipik örnekleri olarak XVI. ve XVII. asırlar Türkiye-si'nin mâruz bulunduğu iktisadî muvazenesizlik ve işe buhranlarını tetkik etmiş olan Prof. Sabri F. Ülgener, bu hususta istihsal kuvvet ve teşkilâtının takatsizliği kadar para ayarının sık sık bozulmasının ihtikâr erbabına temin ettiği fırsatlarla meydana çıkan ve bâzen ölçsüz bir şekilde gelişmekte olan bir fiyat yükselişi'nin ehemmiyeti üzerinde durmakta ve imparatorluğun durmadan artan ordu, Saray ve emsali masraflarının tazyiki altında son çare olarak meskûkât ayarını bozan ve böylece "daha kâğıt para rejimine ayak basılmadan evvel enflasyonun ilk örneklerini veren" zararlı müdahalelerden misaller vermektedir (s. 55-60).

Bu asra hâkim "ihtilâlcî" fiyat yükselişlerinin ve akçe devalüasyonlarının şahidi durumunda bulunmuş olan bazı Osmanlı tarihçileri de, zamanlarının işe darlıkları ve fiyat hareketleri üzerinde paranın kıymetli maden değerindeki azalmaların başlıbaşına ve otomatik şekilde tesiri olduğuna inanmış gözükmektedirler. Meselâ Selânik'te, bu devirde içine düşülmüş olan enflasyon akımını şu sözlerle tavsif ve izah etmektedir :

"Guruş kadimden 40 akçeye iken 80 akçeye alınıp verilir oldu ve altın 60 akçeden 120 akçeye çıkıp ve buna göre cümle narhlar tüccar beyinde iki bahâya itibar olunup ve me'külât ve melbusât dahi bu ecilden ziyadeye çıkmakla, farazâ herkes ulûfe on altın alırken beş altın almağa başlamağın.." (s. 252).

Âlî de Künkü'l-ahbar'da : "Te'âmül-i nâs ki narh ve es'âr'da te'âdül ile Filori 120'ye çıktığı gibi her nesnenin bahası mütezaif (iki misli) oldu : Vakıyyesi beşer'e

benzeri değer düşüşlerinin muhtemel tesirlerini ölçmek maksadıyla tertip edilmiştir :

Dikkat edilecek olursa, akçenin ihtiva ettiği gram-gümüş miktarıyla yapılmış olan hesaplamalarda *kıymetli maden miktarındaki azalmaların tesiri, fiyat yükselişlerini tamamiyle izah edecek bir vüs'at ve nitelikte değildir*. Bu sebeple, *nominal* olarak akçe adedi ile yapılan fiyat hesaplarındaki yükseliş endeksleri, 1586-1640 tarihleri arasında, 100 den sonra 182, 336, 532, 631, 593, 504, olarak yükselmiş bulunduğu halde, gram-gümüş adedine irca edilerek tayin edilmiş olan fiyat endeksleri 162, 220, 267, 259, 265 ve 249 rakamları arasında *düşük bir seviyede* kalmışlardır. Bu sebeple, hiç olmazsa, grafikte üstteki düz siyah çizgi ile alttaki noktalı çizgi arasındaki büyük boşluk, yalnız para ayarlarının düşürülmesi sebebiyle izah edilemeyecek büyük bir fiyat yükselişine atfedilebilmektedir.

* * *

Burada, "Paradoxes" isimli broşürü ile (1566), devrin insanını şaşkına döndüren "ihtilâlcî" fiyat yükselişlerinin hakikî olmayıp, fiyatları ifade için kullanılan hesap paralarının kıymetli maden miktarlarında meydana getirilen düşüşün veya altınla gümüş kıymetleri arasındaki nispetlerin kasıtlı olarak bozulmasının doğurduğu *aldatıcı bir görünüş* olduğunu iddia eden *Malestroit*'in fikirlerini hatırlamak mümkün değildir.

Jean Bodin'in bu teze karşı 1568 yılında verdiği "cevaplar" ise, realiteye daha uygun düşmek ve onu tamamlamış olmak dolayısıyla daha büyük bir şöret yapmıştır. (*J. Bodin, La vie chère au XVIIe siècle. La réponse de Jean Bodin à M. de Malestroit. Paris 1932*).

Gerçekten, bu devirdeki *fiyat artışlarıyla paranın reel kıymetindeki düşüşler arasında aşikâr bir nisbetsizlik mevcut olduğu ve bu nisbet farkının sebebini de diğer etkenlerle izah etmek lâzım geleceği*, bugünkü şekliyle arşiv malzemesi üzerinde istatistik metodları ile yapılmakta olan tarih araştırmalarıyla (bu münakaşaların yapıldığı devrin ampirik müşahadelerinden daha büyük bir katiyetle) ortaya çıkarılmış bulunmaktadır.

satılan me'külât onar'a verilmek ol vehlede vuku buldu. Giderek artması ehl-i sük'ın himmet ve insafına ta'lik olundu' (Üniversite Kütüphanesi No. 591, yp. 423) diyerek, fiyat artışları ile devalüasyon nisbetleri arasında kantitatif münasebetler bulunabileceği teorisine örnekler vermiştir.

Esasen, J. Bodin de zamanının fiyat yükselişlerinin ve bu yükselişlerin doğurduğu buhranların mühim bir sebebi olarak ileri sürdüğü *Amerika'dan gelen kıymetli maden akımı* yanında, diğer etkenleri de bahis konusu ederek tezini kuvvetlendirmiş bulunmakta idi. Bu sırada üzerinde durduğu bazı konular Türkiye'deki olayları izah etmek için de önem taşımaktadır: Meselâ, fiyatların genellikle büyük bir rahatlıkla ve kendi kanunlarıyla otomatik bir şekilde teşekkül etmemekte olduğu hatırlatılarak, Tüccar ve Esnaf Birlikleri'nin veya bazı içtimaî zümrelerin kendi güç ve imtiyazlarına dayanarak piyasaya empoze ettikleri monopol şartları veya devlet müdahaleleri bahis konusu edilmiş, ithal malı bazı lüks eşyanın israfli bir şekilde kullanılmaya başlanması şeklinde toplum psikolojisi ile ilgili gelişmeler ve nihayet Fransa'da olduğu gibi; çok yüksek bir seviyeye erişmiş olan dış piyasa talebini karşılamak için ihracat sanayiinin iç piyasada yarattığı darlıklar kaydedilmiştir.

J. Bodin'in *para üzerindeki spekülasyonun yaratacağı ölçsüz fiyat yükselişlerini önlemek için*, altın ve gümüş arasındaki kıymet nisbetlerini devamlı olarak muhafaza eden ve ayarı sık sık değiştirilmeyen *sağlam bir para* sistemini muhafaza etmenin lüzumu üzerinde durması da, halkın elindeki paraya karşı itimatsızlığı önlemek suretiyle *bir kısım fiyat yükselişlerinin çok çeşitli sebepleri üzerinde durmakta olduğunu göstermektedir.*

C — Devlet Maliyesindeki Bozukluklar :

XVI. asrın ikinci yarısında Osmanlı imparatorluğunun Orta ve Doğu Avrupa'da, Akdeniz'de ve Hind Okyanusunda çarpıştığı askerî kuvvetler, Afrika altını, Amerikan gümüşü ve kapitalist bir müstemleke ticareti ile zenginleşmiş ülkelerin veya bu ülkelerin malî ve iktisadî gücünü ve teknik ilerlemelerini paylaşmış bulunan devletlerin kuvvetleri idi. Bu bakımdan onları tehlikesiz bir hale sokacak zaferler kazanmak her gün biraz daha zor ve yıpratıcı harplerle mümkün oluyordu. İranda gelişmekte olan siyasi iktidarın da tehlikeli düşman tavırlar takındığı ve yeni dünya şartlarının ortaya koyduğu bu sıkışık ve buhranlı devirde meydana çıkmış olan imkânlardan faydalanmak için Osmanlı İmparatorluğu zararına bir takım tedbirler almağa ve anlaşmalar yapmağa çalıştığı gözden kaçmıyordu. Bu sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu hudutları

boyunca kabarmakta olan düşman kuvvetlerini daha fazla tehlikeli bir şekil almalarına meydan vermeden ezmek için daha fazla harp etmeğe ve bu harpleri kazanabilmek için de gelir kaynaklarını zorlamağa kendisini mecbur hissediyordu. Bu sebeple, İmparatorluğun 16. asrın sonlarına doğru yapmağa mecbur kaldığı *harpler uzun sürmüş ve son derece yıpratıcı olmuştur*. Bu devirde büyük zaferler ve arazi ilhakları henüz devam etmekle beraber, elde edilen kazançların devletin malî gücüne (bu harpler dolayısıyla yapılan ve daha sonra da muhafazaları için yapılması icap edecek olan fedakârlıklarla mütenasip) yeni kaynaklar ilâve ettiği söylenemez.

Esasen, Osmanlı fütuhâtı *optimum* bir seviyeyi bulduktan sonra bu hudutları aşmak veya kazanılanı muhafaza için yahut da harbi düşman memleketlerinde kabul etmek maksadıyla yapılmış olan *harpler, malî bakımdan "rantabl" birer teşebbüs olarak, merkezî devlet bütçelerinin "gelirleri" faslında devamlı bir artma temin edememiş idi*. Çünkü, bu memleketlerin bütün gelirlerini düşmanın buralardan geçen istilâ yollarını tıkamış olmak için hudut boylarında yapılması gereken kal'a inşaatına ve bu kal'alara konacak muhafızların maaşlarına tahsis etmek icap ediyordu.

Nitekim, Macaristanla Avusturya'dan alınan bölgelerin varidatı aynı sebeplerle, ötedenberi merkezî devlet bütçesine intikal edemeden (İstanbul'dan yapılması lâzım gelen diğer külliyetli yardımların da ilâvesiyle) daima mahallinde sarfedilmekte idi. Aynı sebeplerle, 16 ncı asrın sonlarına doğru İran'dan zaptedilen memleketlerin muhafazası masrafları da bu bölgelerin kendi gelirlerini yuttuktan başka (gerek harplerin devamı müddetince ve gerek harpten sonra) Diyarbakır, Erzurum, Halep.. gibi bir kısım komşu vilâyetlerin aslında devlet merkezine gönderilmesi lâzım gelen gelir fazlalarının da uzun müddet buralara sarfedilmesini icap ettirmişti.

Bu devirde yapılan harplerin devlet bütçesine yüklediği masrafların gittikçe daha ağır bir şekil almasının ikinci bir sebebi de "modern" çağın harp silâhlarına ve strateji'sine getirdiği yenilikler idi. Yeni doğan iktisadî şartlarla canlanan bir kısım Avrupa monarşilerinde ateşli silâhlarla mücehhez aylıklı meslek orduları ehemmiyet kazanmış; harp sanayii gelişmiş, harplerin finansmanında yeni usul ve kaynaklar bulunmuştu. Bilhassa deniz kuvvetleri, deniz-aşırı keşifler ve ticaretin tesiri altında ateş kuvveti, teknik ve tecrübe bakımından büyük terakkiler sağlamış idi.

Bu gelişmelerden faydalanan düşmanları ile boy ölçüşebilmek için Osmanlılar da harp teçhizatını, orduların tereküp tarzını ve harp usullerini değiştirmeye mecbur oldular. Bu yenilikler karşısında Osmanlı ordusunun geleneksel kuvvetini teşkil eden timarlı sipahiler, *Ortaçağ tipi bir teşkilât olarak "modern" zamanların harpleri için elverişsiz görülmeğe* başladı. Ateşli silâhlarla mücahhez talimli meslek ordusunun (İstanbul'daki Kapıkulu Ocakları'nın) asker miktarını ve tahsisatını durmadan arttırmak icap etti.

Gerçekten, timarlı sipahiler geleneksel "dirlik" (fief) sisteminin kendilerine sağladığı tahsili güç ve kifayetsiz gelir kaynakları ile bu kaynaklardan çok uzaklara sürülmüş olan hudud boylarında zorlu düşmanlarla yapılan yıpratıcı harplerde *malî durum bakımından tükenmiş oldukları gibi*, silâh kuvveti itibariyle de tesirsiz kaldıkları görülerek, türlü vesilelerle tasfiyeye tabi tutuldular ve dirliklerinin gelirleri, padişahın merkez ordusunun gittikçe artan masraflarını karşılamak üzere merkezî devlet bütçesine aktarıldı. *Timarlı sipahiliğin bu suretle yavaş yavaş tasfiyeye mahkûm olması veya yeni şartlar karşısında mahiyet ve ehemmiyetini kaybetmeğe başlaması, Osmanlı İmparatorluğunun klâsik idare ve toprak rejiminin temellerinin büsbütün sarsılarak yeni doğan iktisadî kuvvet ve cereyanların eline müdafaasız ve teşkilâtsiz terk edilmesi* demektir.

Ateşli silâhların sebep olduğu yeni masraflarla yüksek fiyatlar üzerinden yapılan yeni harp malzemesi mübayaaları, *ulûfeli merkez ordusunun zaptedilmez bir ihtilâl kuvveti haline gelerek zorla kabul ettirdiği yeni baremlere göre ödenmek mecburiyetinde kalınan yüksek maaşlar ve cülûs bahşişleri*, devlet bütçesinin muvazenesini bozdu. Bütçe zaruretleriyle para ayarının bozulması ise, *yeni bir enflasyon âmili halinde iktisadî ve malî buhranların şiddetini büsbütün arttıran devlet inşaatı temellerinden sarsmağa başlayan siyasî veya askerî bir takım isyanlar için zemini hazırladı*. Gerçekten fiyatlar devamlı bir yükselme temayülü gösterdiği için, satınalma gücü düşük kalan bir para ile ödenen ücret ve maaşlar kifayet etmemeğe başlamış, *bilhassa dar gelirli maaş sahibi askerî zümreler arasındaki huzursuzluğu arttıran içtimâ ve siyasî dâvalar için havayı müsait bir hale koymıştı*.

“Bütçe”lere akseden şekliyle XVI. asrın sonlarına doğru İmparatorluğun malî durumu.

Devletlerin bütçeleri onların politik ve askerî gücü ile alâkalı bulunduğu gibi, büyük fiyat dalgalanmalarının hem sebebi olarak, hem de neticelerini rakamlarla en hassas bir şekilde aksettirmiş bulunmak itibarıyla ehemmiyet arz eden belgelerdir.

Millî gelirin büyük bir kısmını vergi olarak toplayan ve kendi sosyal yapısının hususiyetlerine göre onu gelir ve maaş halinde dağıtan veya masraf olarak harcayan bir emme-basma tulumba olarak devletler iktisadî konjonktürlerin teşekkülünde şüphesiz ki etkili olmaktadır. Orduları ve sarayları için kitle halinde yaptıkları mübayaa-ları ile piyasalarda fiyat teşekküllerinde tesirli oldukları muhakkaktır. Devletin bilhassa harp esnasında, sıkıştırıcı ve âcil şartlar altında *çok miktarda ve yüksek fiyatlarla mal ve zahire satın almak mecburiyetinde kalması*, (devrin istihsal kapasitesi ve nakil imkânları mahdud olan zayıf ekonomik yapısı içinde) fiyatların anormal bir şekilde pompalanmasına sebep olmakta ve normal zamanlar avdet ettikten sonra da bu suretle meydana çıkan muvazenesizliği düzeltip eski fiyatlara dönüş kolay olmamaktadır. Tetkik ettiğimiz devrede ise “modern” harplerin masraflarında büyük artmalar olmuş, harp sanayiinde ve gemi inşaatında müdahaleci bir iktisat siyaseti ve hattâ doğrudan doğruya bir nevi *devlet kapitalizmi* ortaya çıkmıştır.

Devletin büyük fiyat hareketleriyle olan ilgisi ve fiyatlarla birinci derecede alâkalı bir tüketici olması, devlet tarafından yaptırılmakta olan âbidevî büyük inşaat dolayısıyla da dikkati çekmektedir. Bilhassa XVI. asrın ikinci yarısında Türkiye’de birbiri arkasından seri halinde birçok cami, imaret, suyolu, han, hamam, kervansaray. . gibi binalar yapılmış; köprüler, kaleler yeniden inşa veya tamir edilmiştir. Bu gibi dev-inşaat hareketlerinin memlekette mevcut iş-hacmini arttıracığı ve inşaat malzemesi fiyatlarıyla için gündeliklerini yüksek bir seviyede tutacağı söylenebilir.

* * *

XVI. asrın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü milletler-arası büyük fiyat hareketlerinin ve ticarî cereyanların bu imparatorluğun geleneksel sosyal ve ekonomik yapısını temellerinden sarsabilecek güçte idi. Bu tesirlerin devlet maliyesi bakımından doğurabileceği neticelerin mahiyetini anlayabilmek

için, devletin malî güç ve durumunu aksettirmesi lâzım gelen “bütçe” lerinin kısaca tetkiki faydalı olacaktır. Tabiatıyla, buradaki “bütçe” tabirini modern devlet bütçelerine nazaran mahiyet ve şekil bakım-larından farklı bir mânâ taşıdığını unutmamak lâzım gelir. Tetkik konumuz olan “bütçe”ler, her malî yıl sonunda hesapların *kat'iyet* kazanması için, Sultanın tasdikine arzedilmesi âdet olan Devletin Umumî Muhasebe Bilânçoları mahiyetinde “icmaller”dir. Zama-nımıza kadar muhafaza edilmiş olanları pek az olduğu gibi, çok defa bir-birinden farklı usullere göre tertip edilmiş olmaları yüzünden de her türlü ilmî tecessüslerimizi tatmine müsait bir şekilde seriler halinde mütalâaya ve teferruatlı bir karşılaştırmaya müsait değil-lerdir²⁶.

Tetkik konumuz 4 bütçede merkezî devlet idaresinin yıllık gelir ve giderleri aşağıdaki 2 cetvelde görülebileceği veçhile, şu şekillerde hulâsa edilmektedir :

	CETVEL No. 5			
	A	B	C	D
	1527/1528	1567/1568	1581/1582	1669/1670
Gelir (akçe olarak)	221 582 402	229 034 916	279 649 967	592 528 960
” (altın ”) ²⁷	(4 028 771)	(3 817 248)	(4 660 832)	(4 937 741)
Masraf (akçe)	150 228 282	221 532 423	277 578 755	637 206 348
Fark (akçe) ²⁸	+71 354 114	+7 502 493	+2 071 967	-44 677 388

²⁶ Aşağıdaki bilgileri bu “bütçe”lerden oldukça tutarlı bulduğumuz ve içinden üçünü de neşretmiş bulunduğumuz dört Osmanlı bütçesini esas tutarak vermek-teyiz. İstanbul Üniversitesi “İktisat Fakültesi Mecmuası”nda “Osmanlı İmpa-ratorluğu bütçelerine ait notlar” başlığı altında lüzumlu açıklamalarla aynen neşretmiş olduğumuz bütçelerin ait oldukları malî yıllar ve neşredilmiş oldukları mecmuaların cilt numaraları ve tarihleri şunlardır :

- A) 1527 / 1528 yılı bütçesi, cilt XV 1955
- B) 1567 / 1568 ” ” , cilt XIX 1960
- C) 1581 / 1582 ” ” , yakında neşredilecek
- D) 1669 / 1670 ” ” , cilt XVII 1961

²⁷ Bütçelerde akçe olarak (nominal bir şekilde) kayıtlı senelik gelir rakam-ları, ifade ettikleri *real* bir kıymet ölçüsünü bulabilmek için, tarafımızdan ayrıca altına tahvil edilmiştir. Altınların rayici ise, zamanlarının resmî-kur'una göre, “A” bütçesi için 55, “B” ve “C” bütçeleri için 60 ve “D” bütçesi için ise 120 akçe üzerinden hesap edilmiştir.

Yukarıda 14 ve 15 numaralı taban notlarının bulunduğu yerlerde, gösterildiği veçhile, akçenin kıymetini devamlı ve sür'atli olarak kaybetmekte olduğu enflasyon devirlerinde, *bu resmî-kurların yanında vakit vakit altın için farklı serbest piyasa kurları teşekkül etmekte ve bu ikilik yeni bir ayarlama yapılınca kadar dar-gelirli maaş sahiplerini ve devlet maliye idaresini türlü güçlülere sokmakta idi. Meselâ, para*

Bu suretle belirtilmiş olan gelir rakamlarının hakikî kıymet ve mahiyetini anlamak için Osmanlı "bütçe"lerinin hususiyetlerinden birini daha hatırlatmak lâzım gelir: Gerçekten, "senelik gelir" bölümünde kaydedilmiş olan rakamlar, İmparatorluğun o tarihlerde mevcut vergi geliri kaynaklarının hepsi değildir. Meselâ, bu hususta çok tutarlı açıklamaları ihtiva eden ve yukarda "26" numaralı notta "A" rümuzu ile gösterilmiş bulunan 1527/1528 Malî Yılı bütçesine nazaran (vakıf ve mülklerin geliri de dahil) memleketin umumî

piyasasının böyle buhranlı bir devresine rastlamış olan "D" rümuzlu 1669/1670 yılı bütçesi için kullanmış olduğumuz 1 altın = 120 akçe resmî kur'u yerine çarşı ve pazarda altının 225 ve hattâ 250 akçe üzerindeki muamele gördüğü tespit edilmiş bulunduğuna göre, bu cetvelde ve onu takip eden "6" numaralı şekilde, bütçedeki akçe miktarını aynı rayiç üzerinden altına tahvil edecek olursak altın adedini gösteren rakamların yarı yarıya düşmesi gibi hakikaten düşündürücü rakamlar elde etmiş olmaktadır.

Diğer taraftan, bilhassa "D" bütçesi devresinde bir çok timarların lâğvedilerek gelirlerinin Kapı-kulu Ocakları mensuplarının maaşlarına karşılık Merkezî Devlet Bütçesine alınması ile gelir rakamlarının daha fazla artmış olması lâzım gelir.

²⁸ "5" numaralı cetvelimizde dikkati çeken hususlardan birisi de açık vererek kapanmış olan tek bütçenin 1669/1670 (D) bütçesi olmasıdır. Şüphesiz "C" ve "D" bütçeleri arasındaki devrede (1567 - 1581) malî bakımdan çok karışık şartlar altında büyük açıklar vererek, hattâ bazı dönemlerde türlü sebeplerle gelecek yılın gelirini de tahsil edip tüketmiş olan Yıllık Muhasebeler mevcut bulunmuştur. Nitekim, 1652-1653 (H. 1063) malî yılında, devlet bütçelerindeki açıkların sebep ve çarelerini araştırmakla görevli bir danışma komisyonunda çalışmış ve bu vesile ile son on yıla ait muhasebe bilânçolarını tetkik etme fırsatını bulmuş olan *Kâtip Çelebi, Düstur al-amel ft ıslah al-halal* isimli eserinde bu açıklardan bahsetmiştir. Fakat bu rakamların sıhhatini ve açığın mahiyet ve sebebini kontrol etmek bizim için mümkün olmadığından, onlar üzerinde durulmamıştır. Esasen, Osmanlı bütçelerinin çok ampirik mahiyeti, bu rakamlara lüzumundan fazla ehemmiyet vermemesi icap ettirmektedir. Çünkü, bu nevi yıllık Muhasebe Blânçolarında *herhangi bir açık, türlü aktarmalar ve tertip şekilleriyle veya bizim bilmediğimiz yollarla kapatılmış olabilir.*

Diğer taraftan, bu devrin devlet bütçelerinde benzeri açıkların ve malî sıkıntılarının bulunuşu her memlekette görülmüştür. Modern harplerin son derece yüksek masrafları, İspanya gibi bu devirde arkasında Amerika'nın gümüşleri ve Avrupa bankerlerinin inkişaf etmiş kredi kaynak ve teşkilâtı mevcut bulunan bir devlet bile, birçok defa, borçlarını ödeyemez hale düşmüştür. Bu sebeple, bu imkânlardan mahrum bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği malî buhranlara, bütçe sıkıntılarında şaşmamak lâzım gelir. Onun, daha büyük ve uzak cephelerde ve daha uzun zamanlar içinde modern harplerin bu yıkıcı masraflarına dayandığı göz önünde tutulmalıdır.

vergi geliri o sene için 537 006 akçe olarak tesbit edilmiş bulunduğu halde, bu gelirin ancak % 51'i (yâni 276 977 724 akçesi) Padişah Hasları namı altında Merkezî Devlet İdaresine ait bulunmakta idi. Geriye kalan gelirden % 37'si irili-ufaklı 37 512 timar sahibinin elinde bulunmakta ve bu şahıslar tarafından *kendi nam ve hesaplarına tahsil ve sarf edilmekte idi*. Umumî gelirin % 12'si olarak tahmin ettiğimiz emlâk ve evkafın geliri de, bazılarının idarî-malî geniş muhtâriyeti bulunan vakıfların idarecileri tarafından aynı şekilde ve doğrudan-doğruya bu tesislerin nam ve hesabına tahsil edilmektedir.

Diğer taraftan, memleket gelirinin Merkezî Devlet İdaresine ait olan % 51'inin de hepsi devlet bütçesine ithal edilmemektedir. Meselâ, aynı bütçede Padişah Hasları'nın gelirinden 35 395 322 akçe, Mısır, Halep, Şam ve Diyarbekir eyaletlerinde Beğler-beğilerinin emrindeki devlet büroları ile o bölgelerin aylıklı askerî kıtalarına ve bu eyaletlerdeki bazı kal'aların muhafızlarına mahallinde sarfedildiğinden, merkeze gönderilememektedir.

Aynı şekilde, uzayıp giden harp hallerinde ortaya çıkan fevkalâde masrafları karşılamak için olduğu gibi, hudut boylarına yakın eyaletlerin çok defa bütün gelirleri mahallinde sarfedilmekte veya cephe kumandanlarının emrine verilmekte olduklarından, umumiyetle devlet bütçelerinin gelir ve masraf hesapları arasında yer almamaktadır. Bazı imtiyazlı eyaletlerin veya tabi devletlerin *haraç* vergileri de doğrudan-doğruya sultanların İç-hazinesine ait olduğundan, merkezî devlet bütçelerine ithal edilememektedir. Bir kısım bütçelerde Mısır vergisinin bile kaydedilmiş bulunmaması bu bakımlardan izaha muhtaç bir mesele teşkil etmektedir²⁹.

²⁹ Osmanlı "bütçe"leri namı altında ele alınan merkezî devlet idaresinin bazı Yıllık Muhasebe Cedvellerinin, fi'li durumu muhakeme etmek hususunda, dikkatle kullanılması lazımgeleceği aşikârdır. Bu bakımdan İç Hazine'den temin edilmesi mümkün yardımlar yanında benzeri yardımlar dolayısıyla bu hazineye karşı hasıl olan borçlanma durumlarını veya bu gibi zaruretle devlet normal gelir kaynaklarından bir kısmının doğrudan doğruya İç Hazine'ye tahsisi zaruretlere ve harp masraflarını karşılamak üzere eyalet bütçelerinden serdârların emirlerine havale edilen meblağların zamanla merkezî devlet hazinesinde yaratacağı boşlukları ve bunlara karşılık *salgun* şeklinde veya müsaderelerle halktan temin edilen fevkalâde gelirlerin miktar ve sarfı şekillerini her zaman katiyetle tâyin etmek güç olmaktadır.

Bilhassa tahta yeni bir padişahın geçmesiyle dağılması gereken Cülûs Bah-

“D” rümuzu ile göstermekte olduğumuz 1669-1670 bütçesinde kayıtlı gelir miktarı da bu bakımdan tetkik edilecek olursa (yukarıdaki bütçe için olduğu kadar sarıh ve sağlam hesaplara dayandırılmamakla beraber) bu tarihlerde 2 milyar 400 milyon akçe civarında olduğu tahmin edilen umumî memleket gelirinin (daha evvel kaydettiğimiz 592 528 960 akçe ile) ancak 1/4 ine yakın bir kısmının hesaplarını ihtiva etmektedir.

Aynı sebeplerle, yeni fetihlerle memleket büyüdükçe Merkezî Devlet İdaresi'nin kullanabileceği gelir kaynaklarının aynı nisbette artacağı ve devletin eline yeni malî kaynaklar geçeceği fikrinin de asılsızlığı ortaya çıkmaktadır.

* * *

Bütçelerimizin masraf fasıllarına gelince; bu fasılların en mühim kısmını askerî ihtiyaçları karşılamak için yapılan harcamalar teşkil ettiği ve bu arada Sultanın Kapı-kulu Ocakları denilen Hassa ordusu efradının maaşlarının gittikçe daha büyük nispetlerde ağır bir yük teşkil etmiş bulunduğu malûmdur. Bu hususı daha iyi aydınlatmış olmak için, bu ordunun en mühim iki bölümünü teşkil etmekte olan Yeniçerilerle Kapı-kulu Sipahilerinin muhtelif bütçe yıllarındaki sıra ile :

1) mevcut adetleri, 2) maaşlarının senelik tutarını, 3) bu tutarların yıllık bütçe harcamaları yekûnu içindeki % nispetlerini

şıkları'nın ve maaşlara yapılması gereken *terakkî* zamlarının muazzam yekûnu, bilhassa bu gibi değişikliklerin sık vukua gelmesi hallerinde, devlet maliyesini temelden sarsmış bulunması ihtimallerini hesaba katmak lazımgelmektedir.

Selanikî Tarihi'nden (Nur-ı Osmaniye Yazması, yp. 208) naklettiğimiz aşağıdaki misâller, benzerî konular üzerinde dikkat çekici bulunmaktadır :

III. Murad'ın 1595 (1003) yılında ölümünü müteakip, yerine geçen Mehmed III. cülûs Bahşîşi için İç Hazine'den herbirinde onar bin filori bulunan 130 kise altun (1 300 000 altun) çıkarttı. Bu paranın içinden 55 kisesi Yeniçeri tairesine dağıtılmak üzere hemen Ağa Kapusu'na gönderildi. Yeni padişah, ayrıca Saray, mutfak, Has Ahur ve tersâne mühümmâtı olarak parası ödenmeden satın alınmış malzemenin borçları için de İç Hazine'den 500 yük (50 milyon) akçe çıkarıp vermek ihtiyacını duydu. Devletin halktan kişilere bu derecede borçlu kalmasının doğru olmayacağını takdir eden yeni padişah, bir malî reform tedbiri olarak da şöyle bir beyanda bulunmuş idi : “Memâlik-i Mahrusenin mahsulâtı mesarife niçün kifayet etmez? Minba'ad *diyar-ı Mısriyye hazinesinden gayri Enderun'a hazine alınmasun, Taşra Hazinede zapt olunsun*”.

ve aynı senelerde bunlardan her birine isabet eden ortalama maaşın: 4) akçe olarak ve 5) altına çevrilerek tutarını aşağıya çıkarmış bulunuyoruz. Listedeki rakamlardan üstte olanı (Y. ler) Yeniçerilere ve alttakiler (S. ler) ise Kapı-kulu Sipahilerine aittir ³⁰.

CETVEL No. 6

	A	B	C	D
	(1527/1528)	(1567/1568)	(1582/1583)	(1669/1670)
1) Adetleri { Yeniçeri	7 886	12 798	18 905	53 449
{ Sipahi	5 088	8 739	8 366	14 070
2) Maaşların senelik tutarı Y.	15 423 426	34 264 772	39 008 019	133 968 556
(akçe) S.	30 957 300	59 460 182	49 799 767	69 456 552
3) Bu tutarın yıllık harca- Y. %	10,26	15,42	14,15	21,02
malara nisbeti S. %	20,60	26,84	18,06	10,90
4) Bir kişinin senede orta- Y.	1 955	26,77 ³¹	20,63	24,87
lama eline geçen akçe S.	6 084	6 804	5 952	4 936
5) Bir kişinin senede orta- Y.	35,50	44,62	34,38	20,73
lama eline geçen altın ³² S.	110,62	113,40	99,21	41,14

³⁰ Yeniçeri ve Altı Bölük Sipahilerinden ayrı olarak Kapı-kulu Ocakları içinde 8-10 bin kişilik mevcutlarıyla Acemi Oğlanları (Yeniçeriliğe geçmeden evvel bağçe, nakliyat veya inşaat işlerinde çalıştırılmak üzere *amele taburları* halinde teşkilâtlandırılmış olan gençler), maaşları, gündeliklerinin azlığı dolayısıyla, devlet bütçelerinden yapılmış olan masrafların ancak % 1,98-3,07 kısmını teşkil etmekte idi. Bu dört bütçede mevcutları sırasıyla 1377, 1689, 1645 ve 2445 olarak değişmiş olan Topçu ve Cebecilerin senelik maaşları tutarı da bütçelerin masraflar bölümünde % 1,983,07 nispetinde bir yer işgal etmektedir.

³¹ 1567/1568 bütçesinde nefer başına düşen ortalama senelik maaş miktarındaki şişkinlik bir sene kadar evvel vuku bulmuş olan cülûs (yeni bir padişahın tahta geçmesi) dolayısıyla askerinin maaşlarına günde 3-5 akçe hesabıyla büyük bir zammın yapılmış bulunması ile izah edilebilir. Nefer sayısının artmasıyla maaşlar yekûnunun kabarması da, yeni Sultan Selim II. nin daha evvel saltanat namzetliği için Anadolu'da kardeşleriyle yaptığı savaşlarda kendisine yardımcı olmuş bulunan Kapu'su halkı'ndan 5000 kadarını Manisa'dan beraberinde İstanbul'a getirip Ocaklara yazdırmış olması ile izah edilmektedir. Bunlardan büyük bir kısmının (İstanbul'daki Kapı-kulları arasında uyanmış olan büyük bir hoşnutsuzluğu ber- taraf etmiş olmak için daha sonra kendilerine Anadolu'da timar vermek şartıyla Ocaklardaki kayıtları silinmiş ise de) bütçede sebep oldukları şişkinlik bir müddet devam etmiştir.

³² Bu rakamlar, ortalama senelik maaşların altın olarak ve resmî-kur üzerinden hesaplanarak verildiği takdirde alâkalıların eline geçecek altın miktarını göstermektedir. Altının resmî-kur'u ile serbest piyasa rayiçleri arasında büyük farklar hasıl

Sultanın Hassa ordusunun iki büyük gurubuna ait olmak üzere yukarıya çıkardığımız tablonun verdiği bilgilere göre; bu ordunun mevcudu XVI. asrın sonlarına doğru sür'atle yükselerek 1528-1670 tarihleri arasında Yeniçerilerin adedinin yaklaşık olarak 7 misli, Sipahilerinki ise 3 misli artmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu guruplara tahsis edilmiş olan yıllık maaş ödemelerinin tutarları da akçe olarak hemen-hemen aynı yükseliş temposunu muhafaza etmiş ise de, zamanla akçenin kıymetli maden değerinden büyük ölçüdeki kayıplarını aksettiren altın fiyatları ile mukayese edilince maaşların gittikçe azalmakta olduğu göze çarpmaktadır. Bilhassa 1584-1586 büyük devalüasyon operasyonundan sonra bu kayıp büyük nispetlerde artmağa başlamıştır. Meselâ "D" bütçesinde Yeniçerilerin yıllıklarında "C" bütçesine nazaran akçe olarak $1/4$ derecesinde nominal bir artış kaydedilmiş olduğu halde, bu miktar akçe, (225, hattâ 250 akçe üzerinden altının alıcısı bulunan serbest piyasa rayicine nazaran) çok düşük bulunan resmî-kur (120 akçe) üzerinden hesap edildiği takdirde dahi, yeniçerilerin "C" bütçesinde ortalama 34,38 altın olan yıllıkları "D" bütçesinde 20,73 altına düşmüştür. Bu tarihlerde altının piyasa rayici olan 225 (yahut 250) akçeye göre hesap edildiği takdirde ise, ortalama yıllık maaşın 11,05 altına ve hattâ daha aşağıya düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Sipahilerin ortalama yıllıkları da 99,21 altından 41,14 altına ve hattâ resmî-kur'a göre değil de serbest piyasa rayicine göre hesap edildiği takdirde 21,93 altına ve daha aşağılara düşmüş olacaktır.

olduğu devirlerde maaşları ödemedede kullanılacak para nev'inin tayini hususunun çok büyük bir problem teşkil edeceği aşikârdır.

Bir taraftan devlet, vergi borcu olarak halktan resmî-kur hesabıyla toplayabilmek için çok zahmet çektiği altınları veya gümüş yabancı kuruluşları mühim ödemeler için saklayıp, mecbur olmadıkça piyasaya nazaran düşük bir resmî-kur üzerinden elden çıkarmak istemeyecektir. Diğer taraftan, altına nazaran kıymetini kaybetmiş bozuk ayarlı ve ağırlığı noksan akçelerle ödenecek maaşın piyasadaki satın-alma gücü çok düşük olduğundan, alâkalılar tamamıyla bu akçelerle yapılacak ödemeleri kabul etmeyeceklerdir. Bu sebeple, maaşlarının mümkün olduğu kadar büyük bir kısmını altın olarak ödetebilmek için uzun pazarlıklara girişilecek ve meselâ "D" bütçesi devresinde olduğu gibi, maaşlarının bir kısmı için resmî-kur'dan 120 akçe hesabıyla aldıkları altınları piyasada 225 ve hattâ 250 akçeye bozdurarak maaşlarının altına nazaran piyasa değeri çok düşük akçe olarak aldıkları kısımlarının zararlarını telâfi etmeğe çalışacaklardır.

Maaşların altın para olarak değerinde görülen bu düşüşe, bir de (umumî fiyat yükselişleri karşısında) altının satın-alma gücünde vukua gelen azalmayı katacak olursak, maaş sahipleri için hayat pahalılığının ne kadar artmış olacağı kolay anlaşılmaktadır. Osmanlı ordusunun en gözde ve seçkin askerlerinin altın hesabıyla ve hakikî fiyat yükselişleri dolayısıyla gelirlerinde bu nisbette bir düşüşün meydana gelmiş bulunması neticesi bu askerî zümrelerin geçimlerini temin için ayniyat halindeki devlet yardımlarını artırmak, onlar için ek-kazanç sahalarını açık tutmak mecburiyeti hasıl olmuş ve bu suretle askerî disiplinin büsbütün bozulmasına yol açılmıştır.

Benzeri bir müşahadeyi yukarda "4" numaralı taban notunda zikrettiğimiz etüdümüzde de yapmış ve Edirne'deki Bayezid II İmaretinin 1489 yılı Muhasebe Bilânçosuna nazaran imarette çalışan vazifelilerin eline senede ortalama 27 altın geçmekte iken, 1616 yılında bu miktarın 12,8 altına düştüğünü, bu miktar altının da aynı vezin ve ayarda olmakla beraber yiyecek maddeleri fiyatlarındaki yüzde 434,4 yükseliş nisbeti karşısında 1489 yılındaki altınların satın-alma gücünün ancak yarısına yakın bir kısmını temsil eden altınlar olduğunu meydana koymuştuk. Aylıklarının satın-alma gücünün bu derece azalmış olmasına rağmen, imaret kadrolarında boş bir yer bularak "kapılanmak" için yapılan müracaatların çokluğu karşısında zamanla hizmet hacmi çok azalmış olan müessesede kullanılan memur ve hizmetlilerin adedinin ziyadesiyle artmış olmasının bu devrede Türkiye'de işsizliğin fazlalığını gösteren bir misal olarak kaydetmiştik (s. 256-258).

Devlet bütçelerinin bünye ve imkânlarının tahliline devam edecek olursak bu bütçelerde padişahın Hassa ordusu mensuplarının maaşları yanında bu Ocakların et ve ekmek tazminatları, elbiselik kumaş, silâh ve cepbane masraflarının ve bilhassa donanma masraflarıyla bazı kalelerin muhafız askerlerinin ücretlerinin de büyük bir mevkii işgal ettiği görülmektedir.

"D" Bütçesinde benzeri askerî masraflar, aşağıdaki miktarlarla, bu bütçede 637 206 348 akçe tutan umumî masraflar yekûnunun (398 393 602 akçe ile) % 62,5'ünü teşkil etmektedir :

	<u>akçe</u>
Kapı-kullarının mevacibi (maaşları)	226 106 740
Et, ekmek ve elbiselik kumaş masrafları	45 223 498
Tersane işçilerine ve bazı donanma kumandanlarına	41 291 808
Tersâne ve tophane için malzeme, barut ve peksimet bahaları	23 766 976
Bazı kalelerin muhafızlarının ücretleri	62 003 602
<i>Askerî masraflar yekûnu</i>	<u>398 392 602</u>

Bu suretle "D" bütçesinin umumî plânı şu şekli almaktadır :

	<u>akçe</u>	<u>%</u>
1) <i>Askerî masraflar</i>	398 392 602	62,5
2) Saray masrafları	189 208 403	29,5
3) Divana tâbi büroların mensuplarına	5 032 512	0,7
4) Diğer masraflar	44 572 831	7,5
Yekûn	<u>637 206 348</u>	<u>100</u>

I. Yukardaki listede görüldüğü gibi, imparatorluk bütçelerine aksetmiş olduğu şekliyle merkezî devlet idaresinin elinde bulundurduğu gelir kaynaklarından en büyük kısmı (% 62 gibi yüksek bir nispetle) merkez ordusunun maaşlarıyla diğer askerî masraflara ait bulunmaktadır.

II. Askerî masraflardan sonra, % 29,5 nispetle saray masrafları gelmektedir. Saray masrafları içinde dikkati çeken mühim bir fasıl padişahın şahsına tahsis edilmiş olan paralardır :

"Mısır hazinesi" nâmı altında yarım milyon altını müteceviz bir gelir ile "A" bütçesinden 3,47, "B" bütçesinden 4,58, "C" bütçesinden 6,67 ve "D" bütçesinden 4,5 milyon akçe doğrudan doğruya padişahın şahsına ödenmiştir. Ayrıca sultanın "bahşış" veya "sadaka" namı altında dağıttığı paralarla, merasim elbiseleri (hıl'at), düğün ve seyahat masrafları da yine devlet bütçesinden ödenmektedir.

Bu fasılda Saray mutfaklarının masrafları da büyük ehemmiyet arz etmektedir. "4" bütçede sırasıyla bu masraflar gerek yiyecek maddeleri fiyatlarının büyük nispetlerde artması ve gerek Saray halkının çoğalması dolayısıyla 2,50 - 5,50 - 13,43 ve 52,50 milyon

akçe olarak artmış ve "A" bütçesine nazaran "D" bütçesinde 20 misline varmıştır. Saray mutfaklarında çalışan aşçı ve yamakların adedi de, iş hacmi ile mütenasip olarak, bu müddet zarfında 277,844 ve 1372 olarak artmıştır.

Saray masrafları arasında Has Ahırların masrafları da mühim bir mevki işgal etmektedir. Ot, arpa, koşum âletleri ve araba satın almak ve yapılmış olan bazı masraflar için bu bütçelerde sırasıyla 5,6 - 6,73 - 5,51 ve 21 milyon akçe kayıtlıdır. Bu ahurlarda çalışanların adedi de 2830, 4341 ve 3633 olarak değişmiştir ve bunlara ödenen maaşların yıllıkları da 5, 6, 7 ve 8 milyon akçe civarında olmuştur.

Bu masraflarda görülen artışın sebepleri arasında saray hizmetlerinin hacim itibarıyla artması, *eşya ve yiyecek fiyatlarındaki artışlar kadar* lüks'e ve merasime fazla yer verilmeğe başlanmış bulunmasının da tesiri büyük olmuştur. Saray kapıcıları mevcutlarının, dört bütçede sırasıyla 319, 467, 716 ve 1856 olarak artmış olmasını da bu hususta bir delil olarak zikredebiliriz.

Sarayın muhtelif atelyelerinde çalışmakta olan ustaların adetleri de muhtelif tarihlerde 886, 1505 ve 949 olarak değişmiştir.

"D" bütçesine nazaran, "dış hazine" de (devlet hazinesinde) 18 hazinedar ile 67 yardımcı (şakird) çalışmaktadır.

Padişahın hususî hazinesinde (iç hazinede) de 3 kâtip ile 16 yardımcı mevcuttur. Divan kâtiplerinin adedi 37, Saray doktorlarınınki 15 dir.

Yukardaki icmalde bütçelerin "diğer masraflar" namı altında toplamış olduğumuz IV. bölümdeki masraflar arasında müstakil vakıf tesisleri bulunmayan bazı Sultan camilerinin vazifelerinin maaşları ile, her sene Hac merasimi münasebetiyle gönderilmesi âdet olan hediyeler, Tatar hanlariyle, Çerkez emîrlerinin yıllıkları, sefirlere ve maiyetleri halklarına yapılan masraflar mevcuttur.

KEMAL ATATÜRK'ÜN YAKINLARI (1932-1938)

WALTER F. WEIKER

Çeviren : MURAT GENCER

Siyaset tamamiyle insan ilişkileri demektir. Bunun sonucu olarak da, bir ülkede önde gelen siyasî liderlerin yakını olmak, bir şahsın siyasî nüfuz kazanmasını büyük ölçüde kolaylaştırabilmektedir. Liderlere yakın bulunmanın siyasî nüfuz sağlayan yegâne faktör olduğunu söylemek muhakkak ki gerçekten çok uzaklaşmak olacaktır, ama Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında yürürlükte bulunan sistem gibi bir sistem içinde, temel kudreti elinde bulunduran şahısla yakın ilişkiler içinde olmanın büyük önem taşıdığı da inkâr edilemez. Bu makalede, 1931 yılının Kasım ayı ile 1938 yılı Kasım ayına rastlayan ölümü arasında Atatürk'e yapılan ziyaretlere dair kısmî olarak tutulan kayıtlar (Resmî mahiyetteki bu randevuların Atatürk'ün teşrifatçıları tarafından tutulan listesi daha önce yayınlanmıştır¹) incelenecek ve bu temasların taşıdığı anlamın ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Bu noktada, elde mevcut bilgilerin birkaç yönden yetersiz kaldığına dikkati çekmekte fayda vardır. Bunlardan birincisi Atatürk'ün hemen her gece memleketin ileri gelen kişilerine yemekler verdiğinin ve bu yemeklerde hayatî önem taşıyan pek çok meselenin görüşüldüğünün bilinmesine karşılık² sözü geçen kayıtların sadece resmî

¹ Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955. Bu makale için gerekli araştırmaların bir kısmı Research Council of Rutgers-The State University'den sağlanan bir yardım sayesinde mümkün olabilmıştır. Kitapta yer alan kayıtların tasnif işi Rosalie Cannons tarafından başarı ile yapılmıştır.

² Bu eksiklik görüldüğü kadar önemli olmayabilir: Prof. Âfet İnan Nöbet Defterlerini tutan teşrifatçılardan en az bir tanesinin, Atatürk'ün akşam yemeğine çağrılmasını istediği şahısların isimlerini bu defterlere kaydetmek alışkanlığında olduğunu hatırlamaktadır. Davet edilen şahısların akşam yemeklerine katılıp katılmadıkları ayrı bir konudur ama, sözü geçen notların Atatürk'ün kimlerle temas etmeyi istediğini ortaya koymak bakımından - ki bu makalenin yazılış amacı da budur - elimizde çok önemli bir kaynak teşkil edeceği de şüphesizdir.

olarak yapılan ziyaretleri yansıtmıştır. İkinci kusur, kayıtlarda ziyaretlerin uzunluğu, görüşülen konular, ziyaretlerin protokol gereği olarak yapıp yapılmadığı, v.s. gibi hususlarda aydınlatıcı bilginin bulunmamasıdır. Üçüncü eksiklik olarak ise, yukarıda sayılan ayrıntılı bilgilerin elimizde bulunması halinde dahi, "tesir" faktörünü ölçebilmemize imkân olmaması gösterilebilir. Bütün bunlara rağmen, kesin olmayan bazı sonuçlara varmanın ve hem daha önce yayınlanmış bilgilere yardımcı olacak, hem de ileride yapılacak araştırmalara ışık tutacak bazı genel çizgileri ortaya koymanın gene de mümkün olabileceğine inanıyorum.

ATATÜRK'ÜN HAYAT TARZI

Hayatının son 6,5 yılında Atatürk, Ankara ve İstanbul dışında pek az zaman geçirmiştir. Bu süre boyunca her yıl İstanbul'da en az dört ay kalmış (94 gün kaldığı 1934 yılı hariç), 1937 yılının ise yarısından fazlasını (Şubat'ın büyük bir kısmı, Mayıs ve Haziran'ın yarısı, Temmuz'un büyük bir kısmı, Ağustos ve Eylül'ün de tamamı olmak üzere toplam 188 gün) bu şehirde geçirmiştir. Aynı süre boyunca Atatürk'ün Ankara ve İstanbul dışına yaptığı bir günden uzun seyahatların sayısı sadece dokuzdur. (15 Ocak - 7 Şubat 1933 tarihleri arasında Ege, Akdeniz ve Çukurova gezisi, 1 - 7 Şubat 1934 tarihleri arasında Yozgat, Kayseri ve Konya illerine yaptığı gezi, 7 - 16 Nisan 1934 tarihleri arasında İzmir ve Çanakkale illerine yaptığı gezi, 20 - 26 Haziran 1934 tarihleri arasında İran Şahıyla birlikte Ege gezisi, 17 - 25 Şubat 1935 tarihleri arasındaki Antalya ve İzmir gezisi, 8 - 12 Haziran 1937 tarihleri arasında Karadeniz sahillerine yaptığı gezi, 8 - 13 Ekim 1937 tarihleri arasındaki Aydın bölgesi gezisi ve 12 - 20 Kasım 1937 tarihleri arasındaki Malatya-Diyarbakır-Afyon-Eskişehir gezisi. 1936 yılında Atatürk hiçbir geziye çıkmamıştır). Bu dönemdeki gezi sayısının 1932'den önceki yıllara göre az veya fazla olduğunu kesinlikle tespit etmek imkânını bulamadım.

Nöbet Defteri, çok yaygın bir gerçeği, yani Atatürk'ün gece yaşamayı seven ve genellikle şafaktan sonra yatıp öğleden sonra geç vakit kalkan bir insan olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle bir proje üzerinde çalıştığı zamanlar iki gün veya daha fazla süreler için uykusuz kalabilmiştir. Ziyaret etmeyi en çok sevdiği yer ise Ankara yakınlarında bulunan ve kendisine ait olan örnek çiftliktir.

Çeşitli dönemlerde Atatürk'ün bu çiftliğe hemen hergün gittiği ve yemek yediği görülmektedir. Bunun yanısıra Ankara şehri civarında sık sık otomobil gezilerine çıkmayı ve otomobilini durdurup halkın arasına girmeyi çok sevdiği de anlaşılmaktadır. Ancak, bu geziler sırasında dostlarının evlerine uğramasına pek seyrek olarak rastlanmaktadır. Araştırmamıza esas olan 6,5 yıl boyunca evi Atatürk tarafından 4 kereden fazla ziyaret edilen yegâne şahıs Kılıç Ali'dir. Bununla beraber Atatürk'ün, Başbakan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı köşküne çok yakın olan resmî ikametgâhına sık sık uğradığı da bilinmektedir. 6,5 yıllık süre boyunca Atatürk'ün çeşitli kişilerin evlerine yaptığı ziyaretlerin toplamı, İsmet İnönü ve Kılıç Ali'ninkiler de dahil olmak üzere, sadece 100'ü bulmaktadır. Gene Nöbet Defteri'nin incelenmesinden ortaya çıkan bir gerçek Atatürk'ün ziyafetlerini genellikle Çankaya'da vermeyi tercih etmiş olduğudur. Bununla beraber, akşam yemekleri için Karpıç Lokantasına ve Ankara Palas Oteline oldukça sık gidildiği de gözden kaçmamaktadır. Atatürk'ün sık sık sinema seyretmekten hoşlandığı da dikkati çeken hususlardandır.

ATATÜRK'ÜN ZİYARETCİLERİ

Ziyaretlerin Hacmi. Bu araştırmaya esas teşkil eden 6,5 yıllık süre içinde Atatürk'ün 15.000 resmî randevusu olmuştur. Yıllık ziyaret sayıları da devamlı olarak artış göstermiş ve 1932 de 1,961 den 1937 de 2,816'ya yükselmiştir. Bu, hayatının son yıllarında Atatürk'ün dostlarıyla daha az temas ettiği şeklindeki inanışın tamamiyle aksini ortaya koymaktadır. Sadece hastalığının ileri safhaya vardığı dönemde, yani 1938 yılı Mart ayının ortasından itibaren ziyaretçi sayısında bariz bir azalma meydana gelmiştir. Atatürk'e yapılan ziyaretlerin sayısı gerek aydan aya, gerekse üç aylık dönemler arasında büyük farklar göstermişse de bu dalgalanmaların her yılın son çeyreğinin diğerlerine göre daha hareketli geçmesi dışında, ortak bir kalıba uygun şekilde cereyan ettiğini ileri sürmek mümkün değildir. Her yılın son üç aylık döneminde böyle bir artış meydana gelmesinin muhtemel sebebi, Cumhuriyet Bayramı (29 Ekim) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış günününün (1 Kasım) bu zaman aralığı içinde yer almasıdır. Atatürk'e yapılan ziyaret sayılarındaki dalgalanmalar Şekil I. de görülmektedir.

Kişisel ziyaretlerin sıklık derecesi: Atatürk'ün ziyaretçileri arasında yaklaşık olarak 415 kişi yer almıştır. Bunlardan 145'i sadece bir defa, 62'si iki defa ve 25'i üç defa gelmiş, 57 kişi 4-10 arasında, 48 kişi 11-25 arasında, 21 kişi 26-49 arasında ve 31 kişi de 50-99 arasında ziyaret yapmıştır. Araştırmamıza konu teşkil eden sürenin 2300 günden, ya da diğer bir deyişle 72 aydan uzun olması bakımından bu süre zarfında 100'den az ziyaret yapmış bulunan bu şahıslar üzerinde fazla durmamanın ve bunların Atatürk ile ilişkilerini resmî buluşmalar yoluyla sürdürmediklerini kabul etmenin araştırma kapsamını gereksiz yere daraltmak anlamı taşımayacağına inanıyorum. Sözü geçen şahıslardan bazılarının akşamları verilen ziyafetlerde Atatürk'le sık sık buluştukları muhakkaktır ama, benim burada sunduğum inceleme yukarıdaki gerekçeden hareketle 100'den fazla ziyaretleri resmen kaydedilmiş bulunan –ya da diğer bir deyişle altı yıllık ziyaret ortalamaları yaklaşık olarak ayda ikiyi bulan– 40 kişi üzerinde yoğunlaşacaktır. Ayrıca belirli bir yıl içinde 25 veya daha fazla ziyaret yaptığı görülen bir kaç kişiden de bahsedeceğiz.

Atatürk ile resmî olarak en sık buluşan 40 kişiye ait kişisel bilgiler Tablo I'de verilmiştir. Tablo II'de ise bu şahısların ziyaretlerinin sıklık dereceleri senelere göre dökümü yapılmış olarak yansıtılmaktadır. Sıklık açısından ikinci derecede önem taşıyan 50-99 ziyaret grubuna ait bilgiler ise Tablo III'ü meydana getirmiştir.

İncelediğimiz dönem boyunca Atatürk ile resmî kayıtlara geçmiş 100'den fazla buluşması olan şahıslardan çoğunun ziyaretleri genellikle muntazam aralıklarla cereyan etmiştir. Bir yıl veya bir dönem içinde bu aralıkların daralmış olması gerçeğinin toplam ziyaret sayısının yüksekliği yüzünden gizli kaldığı bir kaç duruma da incelememiz boyunca dikkat çekilmiştir.

Yaptığımız inceleme sonucunda kayda değer pek çok gerçek ortaya çıkmıştır³:

³ Buradaki biyografik bilgilerin temel kaynakları şunlardır: Gotthard Jaschke, *Die Turkey in den Jahren...* (1931-2: *Die Welt des Islams*, XV, s. 1-33; 1933-4, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*, XXXVIII (1935), ss. 105-42; 1935-41, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1943); İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1946; Afşin Oktay, *Biyografiler Ansiklopedisi*, Ankara, Bereket Matbaası, 1958; Muharrem Mazlum, *Erkânıharbiye Mektebi ve Harp Akademisi Tarihçisi*, Yıldız: Harp Akad. K. Matbaası, 1930; Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserinin 1934 tarihli ve

1 — Resmî kayıtlara göre Atatürk'ün en sık görüştüğü şahıslar hemen istisnasız olarak kendi yaş grubunda yer almaktadır. En sık bulunduğu 40 kişiden 38'i ve 50-99 ziyaret grubundaki 31 kişiden 29'u hakkında elimizde mevcut kişisel bilgiler, bu 67 kişiden 33'ünün Atatürk'ten en fazla üç yaş farklı ve buna karşılık sadece 11'inin on yaş daha genç olduklarını ortaya koymaktadır. 1935 yılında bu grubun yaş ortalaması 50'dir. Bu rakam, sözü geçen şahısların 1935 yılında seçilen ve ortalama yaşı 51.8 olan Türkiye Büyük Millet Meclisi 5. Dönem genel kurulunu, biraz daha genç olmalarına rağmen yaş bakımından büyük ölçüde temsil ettiklerini göstermesi dolayısıyla önem taşımaktadır⁴.

2 — Resmî kayıtlara göre Atatürk ile en sık buluşmuş olan şahısların hemen hepsi çok uzun süreden beri tanıştığı dostlarıdır. Bu 40 kişiden 35'inin Atatürk ile ilk tanışmaları olarak tespit edebildiğim tarihler Tablo I.'de yer almaktadır. Buna göre Atatürk söz konusu 35 kişiden 5'ini (Nuri Conker, Salih Bozok, Fuat Bulca, Hacı Mehmet Somer ve öğretmeni Ziya Naki Yaltrum) Selânik'deki okul günlerinden, 6'sını (Müfit Özdeş, Ali Fuat Cebesoy, Hasan Cemil Çambel, Kâzım İnanç, Kâzım Özalp ve Seyfi Fuat Düzgören) 1899-1904 yılları arasında Harp Okulunda ve Genel Kurmay Akademisindeki beraberliklerinden, 5'ini (Tahsin Uzer, Edip Servet Tör, İbrahim Necmi Dilmen, Tevfik Rüştü Aras ve İsmet İnönü) 1908 Jön Türkler hareketi öncesinde Selânik'deki gizli siyasal faaliyetlerden tanımaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk Cumhurbaşkanı ile bu 35 kişiden 5'inin (İsmail Müştak Mayakon, Şükrü Kaya, Celâl Bayar, Hasan Saka ve Dr. Reşit Galip) ilk temasları 1908-1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İstanbul'daki Birinci Osmanlı Meclis-i Mebusanı dönemlerinde olmuştur. Aynı dönemin tanınmış ya da yeni parlamaya başlamış gazetecilerinden

indeksli basımı; Dankwart A. Rustow, "The Army and Founding of the Turkish Republic", *World Politics* XI (July, 1959), ss. 513-52; Lord Kinross, *Atatürk*, New York: Wm. Morrow and Co., 1965. ve daha az önem taşıyan birçok eser. Milletvekillerinin bir listesini bana vermek nezaketini gösteren Frederick Frey ve özellikle Türkiye Cumhuriyetinin ileri gelen kişileri hakkında sahip olduğu bilgi hazinesinden çeşitli parçaları kullanmama izin veren Dankwart A. Rustow'a teşekkürlerimi belirtmek isterim.

⁴ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge, M.I.T. Press, s. 170.

üçü (Falih Rıfkı Atay, Rasim Ferit Talay ve Ruşen Eşref Ünaydın) de yıllar sonra Atatürk'ün en sık görüştüğü dostları arasında yer almışlardır. İlk tanışma tarihleri tespit edilebilen 35 kişiden bunlar dışında kalan ikisinin (Recep Peker ve Ali Çetinkaya) Atatürk ile I. Dünya Harbi öncesinde orduda, birinin (İsmail Hakkı Kavalalı) de 1913 yılında Sofya'daki diplomatik görevi sırasında tanıştıkları bilinirken sadece 8 kişi (Kılıç Ali, Cevat Abbas Gürer, Hikmet Bayur, Hilmi Uran, Sadri Maksudi Arsal, Saffet Arıkan, Fuat Köprülü ve Yusuf Ziya Özer) ile Atatürk arasında 1914 öncesine uzanan bir ilişki tespit edilememiştir. Liderliğin burada gördüğümüz şekilde devam etmesi, 1908-1914 yılları arasındaki Jön Türkler hareketi sırasında edinilen tecrübelerin gerek Atatürk'ün, gerekse çeşitli zamanlarda fikirlerine danıştığı ve fikirleri muhatapları tarafından âdeta Cumhurbaşkanının fikri imiş gibi kabul edilen bir grup insanın hareket tarzları üzerinde büyük etkiler taşıdığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkarmaktadır.

3 — Atatürk'ü en sık ziyaret eden 40 kişiden sadece altısı, bu incelemeye konu olan süre boyunca milletvekilliğinde bulunmamışlardır. (Bu süre, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 4. ve 5. dönemlerini içine almaktadır). Ayrıca, bu şahısların çoğunluğunun uzun sürelerle milletvekilliği yaptıkları da göze çarpan hususlardandır : Gruptan 10 kişi 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk açılışından ⁵, 15 kişi ise 1923'de başlayan ikinci dönemden beri milletvekilliği sıfatını taşırlarken sadece 6 kişinin ilk defa üçüncü (1927) ve dördüncü (1931) dönemlerde seçildiği; biri doktor ikisi de dil ve tarih konusunda önemli çalışmalar yapmış bilim adamı olan üç kişinin (İbrahim Necmi Dilmen, Ziya Naki Yaltrum ve Fuat Köprülü) ise 1935 yılındaki beşinci dönemde, yani Atatürk'ün en sık gelen ziyaretçileri arasına girdikleri sırada, milletvekili yapıldıkları görülmektedir. Bu da, Frey'in "Türkiye'nin Devlet teşkilâtında en önemli mevkii Türkiye Büyük Millet Meclisinin işgal ettiği" şeklindeki iddiasını doğrulamaktadır ⁶.

Bütün bunlara karşılık, hükümette, Cumhuriyet Halk Partisinde

⁵ Ali Fuat Cebesoy I. dönemde de Millet Vekili idi ama 1924-25 yılları arasındaki Terakkiperver Fırka olayı ile bu görevi yarım kaldı. Cebesoy 4. dönemde tekrar milletvekili seçildi.

⁶ Frey s. 6.

veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde yürütme görevi almak açısından ise, durum yukarıda anlatılanın tam tersi olmuştur. Resmî kayıtlara göre Atatürk'ü en sık ziyaret ettiği anlaşılan 40 kişiden sadece sekizi 1931-1938 döneminde hükümete girmişlerdir. Yapılan ziyaretleri Atatürk'ün siyasi hayattaki rolleri bakımından çeşitli bakanlıklara verdiği önemin bir ölçüsü olarak kabul edersek, devrin kabinesinde “kilit noktası” teşkil eden bakanlıkların İçişleri (Bu görevi yapan Şükrü Kaya'nın ziyaret sıklığı, 1936 dışındaki her yıl “yüksek” olarak adlandırılabilir bir seviyede bulunmuştur), Millî Eğitim (1932-33 yılları arasındaki bakan Dr. Reşit Galip bu süre içinde “yüksek” kategorisinde yer almış, 1933 de görevi devir alan Hikmet Bayur 1934'e kadar süren bakanlığı sırasında Atatürk'e en sık ziyaretlerini yapmış, daha sonraki bakan Saffet Arıkan'ın ziyaretlerinin sıklık derecesi ise 1935-1938 dönemi içinde daima “yüksek” ve “çok yüksek” olmuştur), Dışişleri (Bu görevde bulunan Tevfik Rüştü Aras özellikle 1932-1934 döneminde “yüksek” kategoride yer almıştır) ve İktisat (Celâl Bayar) olduklarını görürüz. Görev süresi boyunca Atatürk ile çeşitli yollardan pek çok temaslar yaptığı şüphesiz olan Başbakan İsmet İnönü'nün resmî kayıtlara geçen ziyaretleri ise daima “vasat derecede sık” kategorisinde yer almıştır.

Atatürk'ü en sık ziyaret eden 40 kişiden parti içinde yönetici olarak görev alanların sayısı ise sadece beştir. Partinin Genel Sekreterliğini yapan şahıslar görev süreleri boyunca daima çok sık gelen ziyaretçiler arasında yer almışlardır. Ancak, Recep Peker'in (1931-1936) ziyaret sıklığı bakımından Saffet Arıkan (1931) ve Şükrü Kaya (1936-1938)'den daha geride kaldığı da göze çarpmaktadır. (Recep Peker bu üç kişinin en bağımsız ve başına buyruk hareket etmekten en fazla hoşlanandı. Bu özelliği, Peker'in Atatürk'e fikir danışmak için daha az ziyaret yapmış olmasını açıklamaya yetebilir). Partinin 1931 yılındaki kurultayında seçilen yönetim kurulunda Atatürk'ün en sık gelen 40 ziyaretçisinden sadece ikisi – Saffet Arıkan ile Hasan Cemil Çambel – yer almışlardır. 1935 Kurultayında seçilen heyette ise adigeçen 40 kişiden hiçbiri görev almamıştır. Parti içinde Atatürk'ün en sık gelen ziyaretçilerinden biri tarafından işgal edilmiş olan mevkilerden bir tanesi de Ali Çetinkaya'nın 1933-1934 yılları arasında seçildiği Meclis Grubu Başkanlığıdır.

Mecliste alınan görevler de buna benzer bir manzara göstermektedir. 1935 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapan Kâzım Özalp (1935 yılında Millî Savunma Bakanı olmuştur⁷) dışında, 40 kişilik listeden sadece dört kişi Mecliste görev almışlardır: Nuri Conker, Hasan Saka ve Hilmi Uran Türkiye Büyük Millet Meclisinin sayısı iki olan Başkan Vekilliklerinde kısa süreler için bulunmuşlar, Ruşen Eşref Ünaydın ise 1931-1933 yılları arasında Meclisin üç kâtibinden biri olarak çalışmıştır.

Bir şahsın yürütme niteliği taşıyan bir görevde bulunmamasının siyasal uygulama ile yakın ilişkiler içinde bulunmadığı anlamına gelemeyeceği aşikârdır. Şüphesiz ki, Atatürk devrindeki kişisel ilişkiler şebekesi, yürütme görevlerinde bulunmayan şahısların, muhtelif programların uygulanmasını yakından takip etmek ve etkilemek imkânını bulmasına yardımcı olmuştur. Ancak, burada ortaya koyacağımız bilgilerin, üzerinde daha fazla durmaya değecek bir hipoteze işaret etmesi de mümkündür. Bu hipotez şöyle özetlenebilir: Atatürk devrinde genel siyasetin şekillendirilmesi sadece Atatürk ve ihtilâlden beri birlikte çalıştığı ideal arkadaşlarının bir hakkı olarak saklı tutulurken programların uygulanması büyük ölçüde başkalarına; yani Kemalist doğrultuda modern metotlarla siyasal ve meslekî eğitim görmüş ve tecrübe kazanmış bulunan, sayıları da gitgide artan genç elemanlara bırakılmıştır.

4 — *Alt Gruplar*. “Atatürk’ün eskidenberi tanıdığı yakınları” kategorisi içinde tabiatıyla eski subaylar (sonraki maddeye bakınız), gazeteciler (Atay, Ünaydın, Çambel ve Talay), idareciler, teknisyenler ve çeşitli mesleklerden mütehassıslar (Kaya, Arıkan, Bayar, Uzer, Uran, İnanç ve Saka) ve entellektüeller (Aras ve Galip) gibi bazı alt gruplar mevcuttur. Bununla beraber, eski çalışma arkadaşları kategorisine pek girmeyen fakat ortak nitelik taşıyan şahıslardan kurulu bir diğer grubun da varlığı gözden kaçmamaktadır. Bunlar 1935 yılından sonra Atatürk’ün ziyaretçileri arasında sık sık göze çarpmaya başlayan dil ve tarih konularında reformcu çalışmalar yapmış bilim adamlarıdır. Atatürk’ün dil ve tarih konularındaki çalışmalara büyük zaman ayırdığı ve özel dikkat gösterdiği

⁷ Kâzım Özalp TBMM başkanlığı yaptığı süre boyunca “vasat” sıklıkta ziyaretler yapmıştır. Özalp’ten sonraki Başkan Mustafa Abdülhalik Renda 1931-1938 döneminde Atatürk’e sadece 33 ziyaret (resmî) yapmış, bunun 16 sı 1937 nin beş ayı içinde yer almıştır.

şeklindeki kanaat gerek Dil gerekse Tarih Kurumlarının önde gelen mensuplarının Cumhurbaşkanlığı ziyaret listesinde başlardaki yerlere yükselmeleri ile doğrulanmaktadır : Dil Kurumundan İsmail Müstak Mayakon ve İbrahim Necmi Dilmen kısa sürede Atatürk ile en fazla buluşanlar arasında yer almış (Mayakon 1936 ve 1937'de Atatürk'ü en fazla ziyaret eden kimse olmuş ve her iki yıldaki günlerin yarısından fazlasını Cumhurbaşkanı ile birlikte geçirmiştir), bu iki şahıs kadar hızlı olmamakla beraber Dil Kurumundan Ahmet Cevat Üstün, Naim Hâzım Onat, Hasan Reşit Tankut ve Sadri Maksudî Arsal ile Tarih Kurumundan Fuat Köprülü ve Hikmet Bayur ve bunların yanısıra tarih konusu ile yakından ilgili olarak tanınan Saffet Arıkan ve Hasan Cemil Çambel'in isimleri de Atatürk'ün en sık gelen ziyaretçileri listesinde başlara yükselmiştir. Bunun yanısıra, Nöbet Defteri'nin incelenmesinden ortaya çıkan diğer iki sonuç da dil ve tarih komisyonlarının toplantılarının genellikle Cumhurbaşkanlığı köşkünde yapıldığı ve Atatürk'ün hemen bütün dil ve tarih kongrelerine katılmış olduğudur.

5 — *Ordu*. Atatürk'ü en sık ziyaret eden şahısların listesinde iki büyük eksiklik göze çarpmaktadır. Bunlardan biri orduyla ilgilidir. Listedeki 40 kişiden en az onikisinin (Kılıç, Conker, Özdeş, Gürer, İnönü, Cebesoy, Peker, Çambel, İnanç, Özalp, Düzgören ve Çetinkaya) devlet hizmetine tıpkı Atatürk gibi ordu saflarında başlamış ve ilk şöhretlerini askerî faaliyetlerle yapmış olmasına rağmen, bu şahısları *ordu grubu* olarak adlandırmak pek doğru gözükmemektedir. Adıgeçen şahısların hepsi, Millî Mücadele sonunda ordudan istifa etmişler ve birer sivil olarak siyasi hayata atılmışlardır. Bu "askerden gelme" siyasetçilerin resmî kayıtlara geçen ziyaretlerinin çok sık olmasına karşılık şöhretlerini askerî faaliyetleriyle elde eden ve sürdüren şahısların isimlerine resmî listede çok az rastlanabilmektedir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın ismi *Nöbet Defteri*'ne sadece on kere girmiştir. 1924 yılında Atatürk'ün orduyu siyasetten bütünüyle ayırma kararını uygulamaya koymasından sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerinden dramatik bir şekilde istifa eden beş önemli komutanın isimleri de listede seyrek gözükmemektedir⁸. (Ali Hikmet Ayerdem : Hemen tamamı 1935 yılı Ekim ayı ile 1936 yılı Haziran

⁸ Cf. *A Speech Delivered by Gazi Mustafa Kemal*, Leipzig: K. F. Koehler, 1929 s. 690.

ayı arasına dağılmış 85 ziyaret; Fahrettin Altay : Altı yıl boyunca 80 ziyaret; İzzettin Çalışlar : 59 ziyaret; Şükrü Nailî Gökberk : 1936'daki ölümüne kadar 51 ziyaret; Cevat Çobanlı : 9 ziyaret). Listede ziyaret sıklığı bakımından çok altlarda yer alan diğer önemli subaylar ise Salih Omurtak (29 ziyaret), İbrahim Çolak (33 ziyaret) ve Pertev Demirhan (23 ziyaret)'dir. 1930'ların önde gelen ordu komutanlarından hiçbiri 50'den fazla ziyaret yapmamışlardır. Ele aldığımız dönem içinde devlet yönetimi üzerinde bir ordu etkisi bulduysa dahi bunun çok mutedil olduğu, ordunun önde gelen temsilcilerinin siyasal hayata bu kadar az katılmalarından anlaşılmaktadır.

6 — “En sık gelen ziyaretçiler” listesinde diğer bazı şahısların da yokluğu dikkati çekmektedir. Devrin önde gelenlerinden olan bu kişilerden bazılarının nispeten az ziyaret (50-99 arasında) yapan grup içinde yer almalarının yanısıra, bazılarının da beklenenin çok altında ziyaret yapmış oldukları göze çarpmaktadır. Bu sonuncuların arasında Ali Canip Yöntem (25 ziyaret), Ali Rana Tarhan (14 ziyaret), Abdülhalik Renda (15 ziyaret), Cemil Uybadın (48 ziyaret), Cevdet Kerim İncedayı (11 ziyaret), İbrahim Süreyya Yiğit (16 ziyaret), Mahmut Esat Bozkurt (17), Mazhar Müfit Kansu (15 ziyaret), Vasif Çınar (1935'deki ölümünden önce 46 ziyaret) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu (43 ziyaret) gibi şahıslar özellikle dikkati çekmektedirler. Bu durum, büyük bir ihtimalle kişisel özelliklerden doğmuştur. Örneğin, yukarıda adı geçenlerden bazıları Atatürk ile resmî günlük ziyaretler yerine akşam yemeklerinde buluşmuşlar, bir kısmı da büyükelçi olarak görev almaları yüzünden sık sık yurt dışında kalmışlardır.

VARILAN SONUÇLAR

Gerek Jön Türkler hareketi sırasında, gerekse Cumhuriyetin ilânını takip eden fırtınalı yıllar zarfında meydana gelen pekçok önemli olayda bizzat rol oynamış olan ve bir uzun süreli ilişkiler şebekesi ile birbirine bağlı bulunan bir gurup insan, hiç değilse halk nazarında 1931-1938 dönemi Türk Devlet teşkilâtının en üst kademesini teşkil etmişlerdir. Atatürk'ün bu yazı boyunca incelenen resmî buluşmaların yanısıra kullanmayı tercih ettiği diğer bellibaşlı temas şekli olan “Akşam yemeği toplantıları”na katılanların da, bir kaç değişiklikle gene bu şahıslar olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Büyük politika tartışmalarına sahne teşkil etmesinin yanında genç ve umut veren siyasî liderler için de bir “deneme alanı” vazifesi gören “Akşam Yemeği Akademisi” nin Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği üzerine etkisi çok büyük olmuştur.

Yaptığımız incelemenin ortaya koyduğu gerçekler, Türkiye'deki gibi bir devrimin çerçevesi içinde hiç de şaşırtıcı değildir. Sonuçları ve ne gibi olaylara yol açabilecekleri önceden çok zor hesaplanabilecek birer siyasî tedbir olmalarına rağmen, Osmanlı hanedanının sona erdirilmesi, İstiklâl Harbinin yapılması ve gerek siyasal gerekse toplumsal nitelik taşıyan bazı reformların, siyaset sahasında doğan büyük karşı koyma eğiliminden etkilenmeksizin uygulamaya konulması, liderler arasında mevcut bağlılık ve karşılıklı güven duyguları sayesinde mümkün olabilmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra eğitim alanında da bir devrim yapma mecburiyeti, “yaşlı devrimciler”in siyasal nüfuzlarını Cumhuriyet dönemi içinde uzun süre muhafaza edebilmelerini sağlayan unsurlardan biri olmuştur (Milletlerin tarihleri incelendiğinde, 1935 yılında ortalama yaşları 50 olan bu şahısların siyasal lider olarak yaşlı sayılmaya-çağının anlaşılacağı da burada belirtmek gerekir). Ancak 1930'ların sonlarına yaklaşıldığında Cumhuriyet devrinde eğitim görmüş genç bir takım adamların ortaya çıkmaya ve siyasal nüfuz kazanmaya başladıkları görülebilmektedir. Bu genç adamların kendilerini hissettirmek için hiç zaman kaybetmediklerini ortaya koyan bir gösterge, meclise yeni seçilen milletvekilleri ile “kıdemli” milletvekillerinin yaşları arasındaki farkın 1939 yılından itibaren hızla büyümesidir⁹.

Buraya kadar yaptığımız incelemenin ortaya çıkardığı tabloya toptan bakıldığında, Atatürk'ün kendisine çalışma arkadaşı olarak aralarında uzun zamandan beri süregelen ve müşterek tecrübelerden doğan bağlar bulunan yetenekli şahısları seçmekle, ülke kalkınmasının çok önemli bir safhasında toplumu anlaşılmış ve kararlı bir liderler gurubuna sahip kılmaya yönelmiş olduğu görülmektedir. Bu gruptaki kimselerin yürütme görevi almayış sebeplerinin ise gençlere ileride yüklenecekleri siyasal sorumluluklar için gerekli tecrübeyi, Türkiye'nin imparatorluktan Cumhuriyete başarılı bir şekilde geçişinde büyük rol oynamış şahısların denetimi altında elde etmelerini sağlamak olduğu düşünülebilir. Fakat Atatürk'ün kimlerin fikirlerinden

⁹ Frey, ss. 201-2.

etkilendiğini, nasıl karakterlerden hoşlandığını ve bunun ne gibi sonuçlar doğurduğunu kesinlikle tespit edebilmek için *Nöbet Defteri* içinde isimleri geçen şahıslar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız şarttır.

Elimizde kesin deliller bulunmamasına rağmen, yakın tarihleri bazı yönleriyle Türkiye'ninkini andıran birçok ülkede de bu araştırmamızla ortaya çıkardığımız ilişki kalıplarının benzerlerinin mevcut olduğunu ileri sürebiliriz. Gerek ihtilalin ilk yıllarında Rusya'da, gerekse bugünkü Hindistan, Tunus, Yugoslavya ve Burma'da görülen durum burada anlattığımızı çok benzemektedir. Öte yandan John F. Kennedy'nin "İrlanda Mafia"sı ve Harvard'lı dostlar grubu da gene bunlara benzer özellikler göstermektedir. Bu konuda daha derinlemesine yapılacak mukayeseli araştırmalar çok ilgi çekici sonuçlar verebilecektir.

TABLE I.
ATATÜRK'ÜN EN SIK GELEN ZİYARETÇİLERİ

Ziyaret sayısı	İsim	Doğum tarihi ve yeri	Atatürk ile bilinen ilk temas	Meclis (a)	Hükümet veya parti görevi (b)	Ziyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
613	Kılıç Ali	1890 İstanbul	Sivas 1919	1-5		Her sene yüksek 1932, 33, 36 ve 37 de çok yüksek	Yakın siyaset arkadaşı, yakın dostu (Atatürk evini çok sık ziyaret ederdi).
593	Nuri Conker	1881 Selanik	Okul arkadaşı	2-5	Meclis Başkanı V. 1935 - 1936	1936 da ölümüne kadar her yıl çok yüksek	Uzun yıllar süren bir beraberlik
554	Salih Bozok	1881 Selanik	Okul arkadaşı	2-6		Her yıl yüksek	1917 - 1923 arasında yaveri, Eski dostu
521	İsmail Muştak Mayakon	1882 Yenişehir	İttihat ve Terakki döneminde Meclis-i Mebusan Kâtipliği sırasında	Sadece		Ağustos 1934 den önce ziyareti yok. 1935 yüksek, 1936-37 had derecede yüksek	Dil araştırmacısı
476	Müfit Özdeş	1877 Kırşehir	1904 yılında Harp Akademisinde sınıf arkadaşısı	2-5		1934 çok yüksek, diğer yıllar daima yüksek	Eski meslekdaşı, terübeli politikacı (1906 da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kurucularından)
471	Şükrü Kaya	1884 İstanbul	İttihat ve Terakki dönemi	2-5	1927 - 38 Dahiliye Vekili 1936 - 1939 CHP Genel Sekreteri	1934 çok yüksek, 1936 seyrek, diğer yıllar daima yüksek	Hükümetin önemli bir üyesi

Ziyaret sayısı	İsim	Dönem	Atatürk ile bilinen ilk temas	Yaş	Hükümet veya parti görevi (b)	Ziyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
454	Saffet Arıkan	1888 Erzincan	I. Dünya Harbi	2-8	1931 CHP Genel Sekreteri 1931 - 35 CHP Parti Yönetim K. 1935 - 38 Maarif V.	1935 çok yüksek diğer yıllar daima yüksek	Partinin ve hükümetin önemli üyesi, Türk Tarih Kurumu üyesi
411	Tevfik Rüştü Aras	1883 Çanakkale	1909	1-5	1925 - 38 Hürriyet V.	1932, 33 ve 34 yıllarında yüksek, diğer yıllarda vasat	Hükümetin önemli bir üyesi, düşünür
363	Falih Rıfkı Atay	1893 İstanbul	1908	2-8		1933, 34 ve 35 de yüksek, diğer yıllarda vasat	1935 de Gazeteciler Cemiyeti Başkanı, yankın çalışma arkadaşı
350	Hasan Cavit Belül	1878 Hopa	?	2-8		1932-33 yüksek, diğer yıllarda vasat	
330	Celâl Bayar	1884 Umrubey (Bursa)	İttihat ve Terakki dönemi	1-10	1932-37 İktisat V. 1937-38 Başvekil	1932 de yüksek, diğer yıllarda vasat	Hükümetin önemli bir üyesi
320	Cevat Abbas Güler	1887 Niş (Yugoslavya)	I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi sırasında yaveri	1-5		1935, 37 yüksek 1932, 36 vasat, diğer yıllarda seyrek	Eski bir çalışma arkadaşı
315	Tahsin Uzer	1880 Selanik	1908 öncesi Selanik'te	1-5		1933 de çok yüksek, 1934 de yüksek, 1932, 35 vasat diğer yıllarda seyrek	1935-39 arasında 3. Bölge Müfettişi (D. Anadolu Bölgesi), eski çalışma arkadaşı

Ziyaret sayısı	İsim	Doğum tarihi	Atatürk ile bilinen ilk temas	İstediği (a)	Hükümet veya parti görevi (b)	Ziyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
312	Edip Servet Tör	1880 Adapazarı	1908 öncesi Selanik'de	2-8		1936 çok yüksek 1934, 35, 38 yüksek, diğer yıllarda seyrek	Eski Siyaset arkadaşı (1906 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuru-cularından)
280	Ahmet Cevat Üstün	1894	?	—		Bütün yıllarda vasat, 1932 de seyrek	Dil araştırmacısı, hariciye
242	İsmail Hakkı Kavalalı	Kavala (Trakya)	1913 Sofya	—		1937 de 159 ziyaret, 1933 de vasat, diğer yıllarda seyrek	Şahsı dostu
240	İsmet İnönü	1884 Malatya	1908	2. den itibaren hepsi	2. den 1933 - 37 Başbakan vekil	1934 de yüksek diğer yıllarda vasat	Hükümetin önemli bir üyesi
236	İbrahim Necmi Dilmen	1887 Selanik	1908 öncesi Selanik	5-7		1935, 36 yüksek 1937 de vasat, diğer yıllarda seyrek	1932 den itibaren Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
227	Ali Fuat Cebesoy	1882 İstanbul	1904 yılında Harp Akademisinde sınıf arkadaşısı	1-2 4-10		1932 de ziyaretçi yok, 1933-37 arası vasat	Çok eski arkadaşısı
223	Hacı Mehmet Somer	1882 Selanik	Okul arkadaşısı	4-5		1933 de yüksek 1932 de seyrek diğer yıllarda vasat	Çok eski arkadaşısı

Ziyaret sayısı	İsim	Doğum tarihi	Atatürk ile bilinen ilk temas	İletişim	Hükümet veya parti görevi (b)	Ziyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
215	Ziya Naki Yaltrum	1892 Kalecik (Ankara yakını)	1890 larda Sezarlanık'ta Atatürk'ün öğretmeni	5		1937 çok yüksek 1935, 36 vasat 1932-34 çok seyrek	Siyaset sahasında uzun süreli beraberlik (1906 da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucularından). Doktor
203	Hikmet Bayur	1891 İstanbul	1920 de Hariciye Vekâleti Siyasi Kısım Şefi iken	4-7	1933 - 34 Mart	1934 - 37 vasat 1932-33 seyrek	1932 de Cumhuriyet kanlığı Genel Sekreteri, tarihçi, yazar
199	Hilmi Uran	1884 Bodrum	1918 civarında	3-8	1937 - 38 TBMM Başkan Vekili	1935 çok yüksek 1936, 37 vasat 1932 - 34 seyrek	Tecrübeli idareci
194	Hasan Reşit Tankut	1891 Elbistan (Malatya yakını)	?	4-9		1936, 37 yüksek 1934, 35 seyrek 1932 ve 1933 de zı-yareti yok	Dil araştırmacısı
189	Naim Hazım Onat	1899 Konya	?	2-8		1933-36 vasat, 1932 seyrek	Güneş Dil Teorisinin önemli yazarı, Türk-Arap ilişkileri üzerine de çalışmış araştırmacı
185	Ruşen Eşref Ünaydın	1892 İstanbul	Gelibolu savaşı sırasında	2-4	1931 - 33 TBMM Kâtibi	1932 yüksek 1933 vasat, diğer yıllar seyrek	1933 Türk Dil Kurumu Sekreteri 1933-34 Cumhuriyet Kanlığı Genel Sekreteri, 1934 den sonra Büyükelçi, Atatürk'ü tanıma konusunda önemli çalışmaların sahibi

Ziyaret sayısı	İsim	Doğum tarihi	Atatürk ile bilinen ilk temas	Meclis	Hükümet veya parti görevi (b)	Ziyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
184	Recep Peker	1888 İstanbul	I. Dünya Harbi öncesinde orduda	2-8	1931 - 37 CHP Genel Sekreteri	1932, 35 seyrek, diğer yıllar vasat	Parti Sekreteri Atatürk'ün eski bir çalışma arkadaşı. Kültürel araştırmaları biliniyor
182	Fuat Bulca	1881 Yenişehir (Tescilya)	Okul arkadaşı	2-5		1932 - 35 vasat 1936, 37 seyrek	Atatürk'ün ziyafet sofralarının müdavimi. Türk Hava Kurumu Bşk. Eski çalışma arkadaşlarından
157	Hasan Cemil Çambel	1879 İstanbul	1899 yılında Harp Akademisi	2-7	1931-35 CHP Parti Yönetim Kurulu	1932 yüksek 1935 vasat, diğer yıllarda seyrek	1935 de Türk Tarih Kurumu Başkanı. Gazeteci, yazar
155	Kâzım İnanç	1881 Diyarbakır	1902 yılında Harp Akademisi	3-4		1932-35 seyrek, diğer yıllarda vasat	Emekli General (1917 de Yıldırım Orduları Grubu), sonra vali
145	Refik Saydam	1881 İstanbul	?	1-6	1935 Sağlık V.	1932-34 vasat, diğer yıllarda seyrek	1919 da Atatürk ile Samsun'a ayak ba-sanlardan
143	Kâzım Özalp	1880 Köprülü (Selanik yakını)	1905 yılında Harp Akademisi	1-9	1925-35 TBMM Başkanı, 1935 -39 Milli Müdafaa V.	1932-34 vasat, diğer yıllarda seyrek	Ünlü bir general. Önemli siyasal problemlerin halinde Atatürk'ün temsilcisi
139	Dr. Reşit Galip	1893 Rodos	I. Dünya Harbi öncesinden	2-4	1932-33 Maarif V.	1932 yüksek, 1933 - 34 vasat (1943 de ölmüştür)	Türk Ocaklarının ilk yöneticilerinden. 1931 de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri. Atatürk'ün en sevdiği dostlarından

Ziyaretçi sayısı	İsim	Doğum tarihi ve yeri	Atatürk ile bilinen ilk temas	Meclis (e)	Hükümet veya parti görevi (b)	iyaret sıklığı (c)	Asıl faaliyet sahası veya Atatürk ile ilgisi
196	Hasan Saka	1885 Trabzon	Osmanlı Meclis-i Mebusanın dan	1-9	Aralıklı olarak TBMM Başkan Vekili	1932-36 vasat, diğer yıllarda seyrek	İktisat ve maliye uzmanı, düşünür
195	Rasim Ferit Talay	1888 Trablus (Libya)	I. Dünya Harbi öncesinden	4-7		1934, 35 vasat, diğer yıllarda seyrek	Naşir (1918 de Fethi Okyar ve Atatürk ile birlikte Minber Yayınevi Sahibi)
125	Fuat Köprülü	1890 İstanbul	1930	5-10		1935, 36, 37 vasat diğer yıllarda seyrek	Tarihçi, araştırmacı
117	Yusuf Ziya Özer	1929-30	1929-30	8-9		1934, 35 vasat, diğer yıllarda seyrek	Etnografya ve dil araştırmacısı
106	Sadri Maksudi Arsal	1881 Kazan	Muhtemelen 1925 de	7-8		1932 vasat, diğer yıllarda seyrek	Ankara Üniversitesi Hukuk Prof. Dil bilgini ve reformcu
104	Seyfi Fuat Düzgören	1880 İstanbul	Harp Akademisinden (1905 mezunu - Atatürk'ten bir yıl sonra)	6-8		1936, 37 vasat 1935 seyrek, 1932-34 arası ziyareti yok	Ordudan eski arkadaş (1909 Hareket ordusu)
104	Ali Çetinkaya	1878 Afyon	İtihat ve Terakki Döneminde Manastır'dan 1911 de Trab-lusgarp'dan	1-7	1935, 39 Nafia V. 1933, 34 C H P Meclis Grubu Başk.	Bütün yıllarda seyrek	Yakın siyaset arkadaş. 1925-26 İstiklal mahkemesinde başkan. Ziyafet sofrasının müdavimi

(a) Meclisin çalışma dönemleri şu yıllarda başlamıştır :

1	1920	6	1939	11	1957
2	1923	7	1943	12	1961
3	1927	8	1946	13	1965
4	1931	9	1950		
5	1935	10	1954		

(b) Burada, sadece 1931-1938 döneminde alınan hükümet ve parti görevleri belirtilmiştir.

(c) Çok yüksek : Senede 96 veya daha fazla ziyaret - ayda ortalama 8 kere

Yüksek : 60 - 95 ziyaret

Vasat : 25 - 59 yani ayda ortalama en az iki kere

Seyrek : 25 den az

TABLO II

EN SIK GELEN ZİYARETÇİLERİN SENELERE GÖRE DÖKÜMÜ

(Bir yılda 25 veya daha fazla ziyaret, ya da ortalama ayda iki ziyaret)

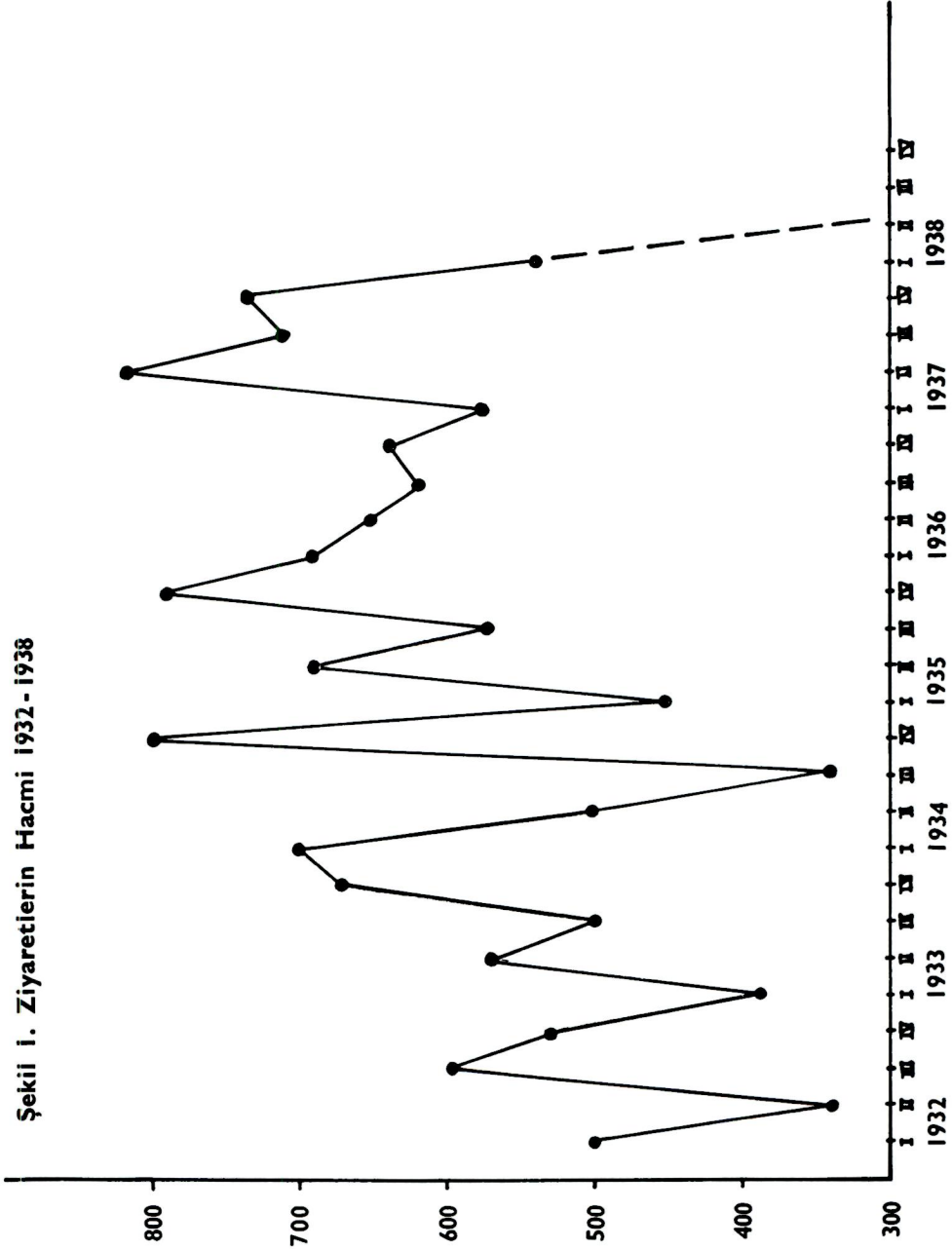
<u>1932</u>		Recep Peker	41
Kılıç Ali	115	İsmet İnönü	40
Nuri Conker	115	Ali Fuad Cebesoy	33
Salih Bozok	86	Kâzım İnanç	27
Şükrü Kaya	84	Ahmet Cevat Üstün	26
Dr. Reşit Galip	78	Naim Hazım Onat	26
Hasan Cavit Belül	73	Ali Çetinkaya	26
Ruşen Eşref Ünaydın	72		
Tevfik Rüştü Aras	62	<u>1934</u>	
Celâl Bayar	62	Nuri Conker	141
Hasan Cemil Çambel	62	Şükrü Kaya	125
Refik Saydam	53	Müfit Özdeş	99
İsmet İnönü	48	Salih Bozok	90
Falih Rıfık Atay	47	Tevfik Rüştü Aras	88
Cevat Abbas Gürer	46	Tahsin Uzer	87
Saffet Arıkan	45	Saffet Arıkan	85
Müfit Özdeş	40	Kılıç Ali	76
Tahsin Uzer	33	Falih Rıfık Atay	73
Kâzım Özalp	31	Edip Servet Tör	64
Hasan Saka	27	İsmet İnönü	64
Fuat Bulca	25	Fuat Bulca	53
Sadri Maksudî Arsal	25	Hikmet Bayur	52
		Naim Hazım Onat	42
		Celâl Bayar	41
		Hasan Cavit Belül	40
		Hacı Mehmet Somer	38
<u>1933</u>		Ahmet Cevat Üstün	38
Nuri Conker	124	Yusuf Ziya (Özer)	38
Tahsin Uzer	103	Kâzım İnanç	37
Kılıç Ali	98	Recep Peker	35
Hasan Cavit Belül	97	Ali Fuat Cebesoy	35
Salih Bozok	92	Rasim Ferit Talay	32
Saffet Arıkan	87	Refik Saydam	29
Müfit Özdeş	81	Kâzım Özalp	28
Şükrü Kaya	81		
Falih Rıfık Atay	67	<u>1935</u>	
Hacı Mehmet Somer	67	Nuri Conker	113
Tevfik Rüştü Aras	62	Saffet Arıkan	97
Celâl Bayar	55	Hilmi Uran	95
Ruşen Eşref Ünaydın	48		
Kâzım Özalp	42		
Dr. Reşit Galip	41		

Müfit Özdeş	92	Celâl Bayar	44
Falih Rıfki Atay	81	Hikmet Bayur	43
Kılıç Ali	80	Falih Rıfki Atay	39
İbrahim Necmi Dilmen	76	Seyfi Fuat Düzgören	38
İsmail Müştak Mayakon	65	Hacı Mehmet Somer	34
Cevat Abbas Gürer	64	Ali Fuat Cebesoy	30
Salih Bozok	62	Recep Peker	29
Edip Servet Tör	62	Hasan Saka	28
Şükrü Kaya	60	Fuat Köprülü	27
Tevfik Rüştü Aras	59	Kâzım İnanç	26
Ahmet Cevat Üstün	59	Aziz Samih İltter	26
Tahsin Uzer	55		
Hacı Mehmet Somer	48		
Naim Hazım Onat	48	<u>1 9 3 7</u>	
Hasan Cavit Belül	43	İsmail Müştak Mayakon	201
Rasim Ferit Talay	39	İsmail Hakkı Kavalalı	159
Hasan Cemil Çambel	36	Kılıç Ali	105
Fuat Köprülü	35	Ziya Naki Yaltrum	102
Ziya Naki Yaltrum	33	Salih Bozok	95
Celâl Bayar	32	Ali Fuad Cebesoy	91
Fuat Bulca	30	Cevat Abbas Gürer	89
Hikmet Bayur	29	Hasan Reşit Tankut	81
Ali Fuat Cebesoy	28	Ahmet Cevat Üstün	72
İsmet İnönü	26	Edip Servet Tör	68
Yusuf Ziya	25	Müfit Özdeş	66
		Şükrü Kaya	61
		Celâl Bayar	56
		Hikmet Bayur	53
		Dr. Mehmet Ali Agakay	48
<u>1 9 3 6</u>		Tevfik Rüştü Aras	43
İsmail Müştak Mayakon	202	Kâzım İnanç	43
Kılıç Ali	98	Naim Hazım Onat	41
Edip Servet Tör	96	Saffet Arıkan	40
İbrahim Necmi Dilmen	95	Hacı Mehmet Somer	39
Nuri Conker	86	Hasan Cavit Belül	38
Müfit Özdeş	76	Seyfi Fuat Düzgören	35
Hasan Reşit Tankut	76	İsmet İnönü	35
Saffet Arıkan	66	Hilmi Uran	33
Ahmet Cevat Üstün	64	Falih Rıfki Atay	32
Salih Bozok	59	Dr. Şakir Ahmet Ediz	32
Cevat Abbas Gürer	48	Fuat Köprülü	32
Tevfik Rüştü Aras	46	İbrahim Necmi Dilmen	31
Hasan Cavit Belül	46	Recep Peker	29
Ziya Naki Yaltrum	44		

TABLO III
50 - 99 ZİYARET YAPAN ŞAHISLAR

A D I	ZİYARET SAYISI	DOĞUM TARİHİ
Ali Muzaffer Göker	99	1887
Şükrü Saracoğlu	94	1887
Neşet Ömer İrdelp	93	1882
Muhlis Erkmen	91	1891
Abdülkadir İnan	90	1889
Ali Hikmet Ayerdem	85	1877
Zekâi Apaydın	84	1880
İsmail Hakkı Uzunçarşılı	84	1888
Muzaffer Kılıç	83	1897
Fahrettin Altay	80	1880
Recep Zühtü Soyak	77	1893
Yunus Nadi Abalhoğlu	72	1880
Kâzım Dirik	70	1879
Fazıl Nazmi	70	?
Dr. Mehmet Ali Ağakay	68	?
Cemal Hüsnü Taray	67	1893
Dr. Şakir Ahmet Ediz	66	1875
Necmeddin Sadık Sadak	64	1890
Hakkı Tarık Us	63	1889
Saim Ali Dilemre	63	1878
Fethi Okyar	61	1880
Aziz Samih İltar	60	1877
Esat Sagay	59	1874
İzzettin Çalışlar	59	1882
Mehmet Asım Us	59	1884
Fazıl Ahmet Aykaç	58	1884
Yusuf Akçura (d. 1935)	57	1876
Celâl Sahir Erozan (d. 1935)	54	1883
Şükrü Naili Gökberk (d. 1936)	51	1876
Kâzım Sevüktekin	50	1877
Şemsettin Günaltay	50	1882

Şekil I. Ziyaretlerin Hacmi 1932 - 1938

ASSOCIATES OF KEMAL ATATÜRK 1932 - 1938

by WALTER F. WEIKER

Politics is people, and political influence is greatly facilitated by having access to key political leaders. Access is, of course, far from the only factor which contributes to political influence, but in a system such as Turkey's during the presidency of Kemal Atatürk (1923-1938) contact with the central power-holder is certainly a crucial dimension. This article will analyze the partial record of contacts with Atatürk from November, 1931 through his death in November, 1938 (as reflected in the list of official appointments kept by his receptionists and published in Turkish¹), and seek to assess the significance of the contacts.

The shortcomings of the data must be pointed out immediately. First, it covers only official appointments, whereas it is known that Atatürk almost nightly held dinners at which vital issues were debated among many influential persons². Second, the appointment calendar does not show the length of appointments, the subjects discussed, whether the visits might have been for ceremonial reasons only, etc. Third, it is very difficult to measure "influence" even if we had more complete data such as just mentioned. Nevertheless, I feel that certain tentative conclusions can be drawn and general patterns delineated which will supplement other data previously published and data still unresearched.

¹ Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955. Research for this article was made possible in part by support from the Research Council of Rutgers - The State University. Much of the work of cataloguing the entries of the book was capably done by Rosalie Cannone.

² This shortcoming may not be as serious as it appears, however. Prof. Afet İnan recalls that at least one of the several aides who maintained these lists included in them persons whom Atatürk wanted to have invited to dinners. Whether or not all these persons actually attended the dinner is questionable, but in any event we would have here a roster of those with whom Atatürk wished to have contact, which is the thing this article is trying to determine.

ATATÜRK'S STYLE OF LIFE

During the last 6 1/2 years of his life Atatürk seldom was elsewhere than Ankara or İstanbul. In each of these years he spent at least four months in İstanbul (except 1934 when he was there 94 days), residing there almost half of 1937 (188 days, covering most of February, half of May and June, most of July, all of August and September). He made only nine trips of more than a days duration outside these two cities (Aegean, Mediterranean, Çukurova Jan. 15-Feb. 7, 1933; Yozgat, Kayseri, Konya Feb. 1-7, 1934; İzmir-Çanakkale area April 7-16, 1934; Aegean region with the Shah of Iran, June 20-26, 1934; Antalya-İzmir Feb. 17-25, 1935; no trips 1936; Black Sea coast June 8-12, 1937; Aydın region Oct. 8-13, 1937; Malatya-Diyarbakır-Afyon-Eskişehir Nov. 12-20, 1937). I have not been able to determine with any certainty whether this was more or less than during the years before 1932.

The *Nöbet Defteri* confirms the widely-known fact that Atatürk was generally a "night-person", seldom retiring before dawn or rising before early afternoon. On occasion he would go two days or more without retiring when he was working on a project. By far his favorite place to visit was his model farm on the outskirts of Ankara, where he went and dined almost daily during many periods. He also frequently took drives around the city of Ankara, stopping at numerous public places. Only rarely, however, is it recorded that he visited the homes of his acquaintances. Of these, Kılıç Ali was the only person at whose house Atatürk stopped more than about four times during the entire 6 1/2 years. He did, however, stop frequently at Prime Minister İnönü's official residence adjoining his own at Çankaya. The total number of visits to private homes, including those of Kılıç Ali and İnönü, is about one hundred. Most of the dinner parties appear to have been held at Çankaya, although there were also fairly frequent visits to Karpıç's restaurant and the Ankara Palas Hotel. Atatürk was also a frequent watcher of movies.

ATATÜRK'S VISITORS

Volume of visits. During the 6 1/2 years of this study Atatürk had about 15,000 official appointments. There was an unbroken upward trend, from 1,961 visits in 1932 to 2,816 visits in 1937. This is in con-

trast to the impression of some that his contacts decreased in the last years of his life. The sharp decrease in visitors as his final illness advanced was noticeable about mid-March, 1938. There were wide variations from month to month and quarter to quarter, with no discernible significant patterns except that the fourth quarter of the year tended to be the busiest. It is likely that this was related to Turkey's Independence Day (October 29) and the annual opening of the National Assembly (November 1). The pattern is shown in Chart I.

Frequency of individual visitors. Approximately 415 individuals appeared among Atatürk's visitors. Of these 145 came only once, 62 twice, 25 three times, 57 made between four and ten appearances, 48 were seen 11-25 times, 21 others 26-49 times, 31 more made 50-99 visits. Considering that we are dealing with a span of more than 2300 days and more than 72 months, I think it is not being unduly restrictive to say that those who visited less than 100 times are relatively insignificant, at least insofar as using official appointments as a channel of contact with Atatürk. Some of these people, of course, undoubtedly had frequent dinner table contact with Atatürk. My analysis, therefore, concentrates on the 40 individuals who appeared on 100 or more dates, or an average of approximately twice a month if spread out over the six years. A few others are referred to if they appeared 25 or more times within a single year.

Table I shows data for the 40 most frequent visitors. Table II shows their frequency pattern by years. Table III lists the next most significant group, those with 50-99 appearances. Most of the visitors in the over-100 group appeared more or less regularly throughout the period. I have indicated the few cases where a high number of total visits alone hides an unusually heavy concentration in one year or one period.

Several significant points emerge from the analysis³.

³ The major sources of biographical information are: Gotthard Jaschke, *Die Türkei in den Jahren...* (1931-2: *Die Welt des Islams*, XV, pp. 1-33; 1933-4, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*, XXXVIII (1935), pp. 105-42; 1935-41, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1943); İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Istanbul, Yedigün Neşriyatı, 1946; Afşin Oktay, *Biyografiler Ansiklopedisi*, Ankara, Bereket Matbaası,

1 — Those whom Atatürk saw officially most frequently were almost without exception of his own age group. There are data for 38 of the 40 most frequent visitors and for 29 of 31 in the 50-99 group. Of these 67, 33 were within three years of Atatürk's own age, and only eleven were as much as ten years Atatürk's juniors. The average age of these men in 1935 was 50. On this dimension it is notable that they were quite representative of the membership of the National Assembly, being in fact just a little younger than the average age of 51.8 of all deputies elected to the 5th Assembly in 1935⁴.

2 — Almost all of Atatürk's most frequent official visitors were acquaintances of long standing. Listed in Table I is the time of first confirmed contact which I have been able to find for 35 of the 40 men. Five were acquaintances from school days in Salonica (schoolmates Conker, Bozok, Bulca, Somer, and Atatürk's teacher Ziya Naki Yaltrum); six more were his contemporaries at the Military Academy and General Staff College between 1899 and 1904 (Özdeş, Cebesoy, Çambel, İnanç, Özalp, Düzgören); five others first made his acquaintance during clandestine political activities in Salonica prior to the Young Turk revolution of 1908 (Uzer, Tör, Dilmen, Aras, İnönü); five most likely had their first contact with the future President when connected with the Committee of Union and Progress and the Ottoman Parliament in İstanbul between 1908 and 1914 (Mayakon, Kaya, Bayar, Saka, Galip) and three others were important or rising journalists during that period (Atay, Talay, Ünaydın); two were army colleagues prior to the World War (Peker, Çetinkaya), and Atatürk met one during his diplomatic sojourn in Sofia in 1913 (Kavalalı); for only eight of the 35 is there no confirmable contact

1958; Muharrem Mazlum, *Erkânharbiye Mektebi ve Harp Akademisi Tarihçesi*, Yıldız Harp Akad. K. Matbaası, 1930; the 1934 (indexed) edition of Atatürk's *Nutuk*; Dankwart A. Rustow, "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics* XI (July, 1959), pp. 513-52; Lord Kinross, *Atatürk*, New York: Wm. Morrow & Co., 1965; and numerous lesser sources. Frederick Frey kindly supplied me with a list of Turkish deputies. My particular thanks are to Dankwart A. Rustow for making available many items from his prodigious store of knowledge about the personnel of the Turkish Republic. Important data was also furnished by Prof. Afet İnan, Prof. Enver Ziya Karal, and Uluğ İğdemir.

⁴ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* (Cambridge, M. I. T. Press, 1965), p. 170.

before 1914 (Kılıç Ali, Gürer, Bayur, Uran, Arsal, Arıkan, Köprülü, Özer). This continuity of leadership leaves little doubt that the experiences of the Young Turk period (1908-1914) had a very strong influence on the policies of Atatürk and of virtually all those who advised him and whose ideas when spoken to others undoubtedly carried the implied weight of being almost the President's own.

3 — Of the 40 most frequent visitors, only six were not deputies in the Assembly during the period covered in this analysis (i.e. the 4th and 5th Assemblies). Further, most had been deputies for a considerable time: ten had served continually since the convening of the 1st Assembly in 1920⁵; fifteen others since the 2nd Assembly elected in 1923; only six had first become deputies as late as the 3rd (1927) and 4th (1931) Assemblies; and three, a doctor and two prominent language and history reformers (Dilmen, Yaltrım, Köprülü) were made deputies in the 5th Assembly (1935), i.e. at the time when they began to be among Atatürk's most frequent visitors. This certainly supports Frey's finding that the Assembly was "the focal position in (the Turkish) governmental structure"⁶.

Quite the opposite situation was true in regard to holding executive office in either the government, the Republican People's Party, or the Assembly. Only eight of the 40 held cabinet posts during the 1931-38 period. If frequency of official visits can be a criterion of the directness of the political role which Atatürk attached to various ministries, the "key" ones were Interior (Şükrü Kaya's frequency of visits was at least "high" in every year except 1936); Education (Dr. Reşit Galip was "high" during his incumbency 1932-3; Hikmet Bayur was a more frequent visitor during his 1933-4 incumbency than at any other time; Saffet Arıkan was consistently "high" or "very high" during his 1935-8 tenure); Foreign Affairs (Tevfik Rüştü Aras, high especially in 1932-4); and Economics (Bayar). Prime Minister İnönü was a "moderately frequent" visitor, although he undoubtedly had much contact with Atatürk through other channels.

Party offices were held by only five of the 40 most frequent

⁵ Ali Fuat Cebesoy also served in the 1st Assembly, but had his service interrupted after the Progressive Party incident of 1924-5, resuming membership in the 4th Assembly.

⁶ Frey, p. 6.

visitors. The party Secretary-General was, not unexpectedly, always a frequent visitor, although less so in the tenure of Recep Peker (1931-6) than during that of Saffet Arıkan (1931) or Şükrü Kaya (1936-8). (Of the three Peker was the most independent and the strongest in his own right, which might account for his lower frequency of consultation than the others). The party Executive Committee elected at the 1931 party congress included from among the most frequent official Atatürk visitors only Saffet Arıkan and Hasan Cemil Çambel. None of the top 40 visitors was elected to the Executive Committee at the 1935 Congress. The other party post held by a frequent visitor was Ali Çetinkaya as head of the party Assembly Group in 1933-4.

Assembly office-holding shows a similarly low frequency pattern. Other than Kâzım Özalp's holding the office of Assembly President up to 1935⁷ (when he became Defense Minister), only four on our list held Assembly posts : Nuri Conker, Hasan Saka and Hilmi Uran served briefly as one of two vice-presidents, and Ruşen Eşref Ünaydın was one of three Assembly secretaries in 1931-3.

Formal holding of executive office is not, of course, the only indicator of close relation to policy execution, and there is no doubt that the network of personal relations which dominated the Atatürk period meant close watch on and influence over the execution of programs by non-office holders. The data presented here may indicate, however, a hypothesis worth further investigation, i.e. that while the formulation of overall policy was kept in the hands of Atatürk's colleagues in the revolution, implementation of programs was to a larger extent left to others, probably mostly younger men who were increasingly products of modern, Kemalist political and professional education and experience.

4 — Sub-groups. Within the category of "old acquaintances" there are, of course, sub-groups, such as ex-army officers (see below), journalists (Atay, Ünaydın, Çambel, Talay), administrators and technical or professional specialists (Kaya, Arıkan, Bayar, Uzer, Uran, İnanç, Saka) and intellectuals (Aras, Galip). Only one distinct group exists, however, which does not closely overlap the category

⁷ His visits during his tenure as Assembly President were "moderate". His successor, Mustafa Abdülhalik Renda, paid Atatürk a total of only 33 official visits during 1931-8, 16 of these during five months of 1937.

of old Atatürk colleagues. These were the language and history reformers, who began to appear among Atatürk's visitors with very great frequency about 1935. The impression that Atatürk gave much time and personal attention to these activities is confirmed by the rise of leading members of the Dil Kurumu (Language Association) to high places on the list of Presidential visitors : Mayakon (Atatürk's most frequent visitor in both 1936 and 1937, seeing him more than half the days in each of those years), Dilmen, as well as the less spectacular rise of Üstün, Onat, Tankut and Arsal of the Language Association and Köprülü and Bayur of the Tarih Kurumu (History Association) and the close identification of Arıkan and Çambel with the history program. Further, the *Nöbet Defteri* reveals that many of the meetings of the history and language commissions were held at the Presidential residence, and that Atatürk attended the language and history congresses almost in their entirety.

5 — The military. Two kinds of omissions from the list of most frequent official visitors are noteworthy. One is in regard to the military. Although, like Atatürk, at least twelve of the 40 here examined began their public careers as army officers or made their initial reputations chiefly through military activities (Kılıç, Conker, Özdeş, Gürer, İnönü, Cebesoy, Peker, Çambel, İnanç, Özalp, Düzgören, Çetinkaya), it does not seem appropriate to call them a "military bloc". All had resigned from the army, and all had distinguished themselves in civilian, political careers since the end of the War of Independence. In contrast to the high frequency of official visits of these soldiers-turned-politicians is the notable absence from the official visit list of many whose primary reputation and association continued to be that of professional soldiers. Marshall Fevzi Çakmak appears in the *Nöbet Defteri* only ten times. The five major army commanders who dramatically resigned from the Assembly at Atatürk's request when he enforced separation of the army from politics in 1924⁸ also are very infrequent (Ali Hikmet Ayerdem, 85 visits, almost all between October 1935 and June 1936; Fahrettin Altay, 80 visits scattered throughout the six years; İzzettin Çalışlar, 59 visits; Şükrü Naili Gökberk, 51 visits before his death in 1936; Cevat

⁸ Cf. *A Speech Delivered by Ghazi Mustapha Kemal*, Leipzig: K. F. Koehler, 1929, p. 690.

Çobanlı, 9 visits). Other rather prominent officers were also very low on the list such as Salih Omurtak (29), İbrahim Çolak (33), and Pertev Demirhan (23). None of the major army commanders of the 1930's appeared as many as 50 times throughout the period. If there was military influence within the government, it was well-tempered by political experience of its main agents.

6 — Some other prominent figures were not found on the "most frequent" list. In addition to several being on the comparatively low 50-99 list (Table III), fewer visits than might have been expected were made by such persons as Ali Canip Yöntem (25), Ali Rana Tarhan (14), Abdülhalik Renda (15), Cemil Uybada'n (48), Cevdet Kerim İncedayı (11), İbrahim Süreyya Yiğit (16), Mahmut Esat Bozkurt (17), Mazhar Müfit Kansu (15), Vasif Çınar (46 before his death in 1935) and Yakup Kadri Karaosmanoğlu (43). Individual reasons probably account for the low frequencies in each of these cases. At least some were frequent dinner companions, several were ambassadors and thus frequently out of the country.

CONCLUSIONS

At least in its public image the Turkish government's top echelon during the years 1931-38 was one of men with personal participation in many of the events of the Young Turk revolution and the stormiest years of the formation of the Republic, tied together by an intricate network of personal acquaintanceships of long standing. It is likely that Atatürk's "dinner table academy", his other main locus of contacts beside official appointments analyzed in this article, was made up of pretty much the same basic group. As the "dinner table academy" was frequently the scene of major debates on basic policies and issues as well as a sort of "testing ground" for younger, aspiring leaders, the influence of this relatively small Atatürk cohort on the Turkish Republic's future was great indeed.

The findings of this analysis are not very surprising in the context of a revolution such as Turkey's. Projects like ousting the Ottoman dynasty, fighting the War of Independence, and implementing fundamental political and social reforms against great potential resistance, all of which policies having implications and outcomes which were far from certain, were ones in which great mutual trust among leaders was rightly considered extremely important. The

revolution in education that was projected under the Turkish Republic was also probably in part responsible for the marked persistence of the domination of "old revolutionaries" well into the Republican period. (They were, it should be added, not particularly old during the period of this analysis as leaders of nations go, averaging about 50 years of age in 1935). It was only after about the late 1930's that an appreciable number of significantly younger, Republic-trained men began to be available and to aspire to power. When this did happen, they did not take long to make themselves felt, the difference in age between the newly-elected deputies and "carry-over" deputies, as one indicator, increasing markedly starting about 1939⁹.

On the whole, Atatürk chose capable associates, whose long mutual acquaintance and common experiences probably were quite useful in giving Turkey unified and decisive leadership in a crucial period of its development. Perhaps the dominant group's lack of executive office provided opportunities for younger men to gain experience for future political power, and close supervision by those who successfully set the course of Turkey's transition from empire to republic. But we must know more about the men who appear in the *Nöbet Defteri* before we can tell precisely more about what the influences on Atatürk were, and before we can get at some intriguing dimensions like what kinds of personalities Atatürk had affinities for, and with what consequences.

On a comparative basis, although evidence is lacking it appears not unlikely that countries with recent histories in some respects similar to Turkey's might exhibit rather similar patterns. One thinks of the initial years of the Russian Revolution, of contemporary India, Tunisia, Yugoslavia or Burma, even perhaps of John F. Kennedy's "Irish mafia" and Harvard acquaintance contingent (which might have been the start of such a rough pattern, or might still become one). Further comparative studies in this regard would seem a promising avenue of research.

⁹ Frey, pp. 201-2.

TABLE I
ATATÜRK'S MOST FREQUENT VISITORS
(100 or more visits)

Number of Visits	Name	When & Where Born	First Confirmed Atatürk Contact	Assessm ^(a) of Visits	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
613	Kılıç Ali	1890 Istanbul	Sivas 1919	1-5		High all years, very high 1932, 33, 36, 37.	Close political associate; close friend (frequent Atatürk visits to his house)
593	Nuri Conker	1881 Salonica	Schoolmate	2-5	Assy. Vice-Pres. 1935-6	Very high all years to death in 1936.	Constant companion for many years.
554	Salih Bozok	1881 Salonica	Schoolmate	2-6		High all years.	Aide-de-camp 1917-23; old friend.
521	İsmail Müştak Mayakon	1882 Yenişehir (Thessaly)	CUP period Meclis-i Ayan Sec. (1909)	1 only		No visits before August, 1934; high 1935; extremely high 1936, 37.	Language researcher.
476	Müfit Özdeş	1877 Kırşehir	Classmate 1904, Mil. Academy	2-5		Very high 1934, high all other years.	Old colleague, veteran politician (Co-founder Vatan ve Hürriyet Cem. 1906)
471	Şükrü Kaya	1884 Istanköy	CUP period	2-5	Interior Min. 1927-38; CHP Gen. Sec. 1936	Very high 1934, occasional 1936, high all other	Important cabinet officer.

Lists	Name	When & Where Born	First Confirmed Atatürk Contact	(a) Assemblies	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
454	Saffet Arıkan	1888 Erzincan	World War I	2-8	CHP Gen-Sec. 1931; CHP Exec. Comm. 1931-5 Educ. Min. 1935-38	Very high 1935; high all other years.	Important party and cabinet officer and member of History Association.
411	Tevfik Rüştü Aras	1883 Çanakkale	Ca. 1909	1-5	Foreign Min. 1925-38	High 1932, 33, 34; moderate all other years.	Important cabinet officer and intellectual.
363	Falih Rifki Atay	1893 Istanbul	Ca. 1908	2-8		High 1933, 34, 35; moderate all other years.	Press Assn. Pres 1935; intimate colleague.
350	Hasan Cavit Belül	1878 Hopa	?	2-8		High 1932-3; moderate all other years.	
330	Celal Bayar	1884 Umrubey (Bursa)	CUP period	1-10	Econ. Min. 1932-7. Prime Min. 1937-8.	High 1932; moderate all other years.	Important cabinet officer.
320	Cevat Abbas Gürer	1887 Niş (Yugoslavia)	Aide-de-camp WW I and War of Independ.	1-5		High 1935, 37; moderate 1932, 36; occasional other years.	Old colleague.
315	Tahsin Uzer	1880 Salonica	Salonica pre-1908	1-5		Very high 1933; high 1934; moderate 1932, 5; occasional other years. Frequently away from Ankara.	3rd Zone Inspector (E. Anatolia) 1935-39; old Atatürk colleague.

No.	Name	When & Where Born	First Confirmed Atatürk Contact	(e) Assign- ment	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
312	Edip Servet Tör	1880 Adapazarı	Salonica pre-1908	2-8		Very high 1936; high 1934, 35, 38; occasional other years.	Old political asso- ciate (Co-founder Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1906)
280	Ahmet Cevat Üstün	1894 ?	?	no		Moderate all years; occasional 1932.	Language researcher; diplomat.
242	İsmail Hakkı Kavalalı	Kavala (Thrace)	Sofia 1913	no		159 visits in 1937; moderate 1933; occasional other years.	Personal friend.
240	İsmet İnönü	1884 Malatya	1908	All since 2	Prime. Min. 1923-37	Moderate all years; high 1934.	Important cabinet officer.
236	İbrahim Necmi Dilmen	1887 Salonica	Salonica pre-1908	5-7		High 1935-6; moderate 1937; occasional other years.	Language Assn. Gen. Sec. 1932 on.
227	Ali Fuat Cebesoy	1882 İstanbul	Classmate Mil. Acad. 1904	1-2, 4-10		Absent 1932; moderate 1933-37.	Very old friend.
223	Hacı Mehmet Somer	1882 Salonica	School-mate	4-5		High 1933; occa- sional 1932; moderate other years.	Very old friend.

No.	Name	When & Where Born	First Confirmed Atatürk Contact	Assessment (a)	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
215	Ziya Naki Yalrum	1892 Kalecik (near Ankara)	Atatürk's school-teacher, Salonica 1890's	5		Very high 1937; moderate 1935-6; very occasional 1932-4.	Long in politics (co-founder Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1906). Doctor.
203	Hikmet Bayur	1891 İstanbul	Foreign Min. Pol. Section Chief 1920	4-7	Educ. Min. 1933-4	Moderate 1934-7; occasional 1932-3..	Pres. Gen. Sec. 1932; historian, writer
199	Hilmi Uran	1884 Bodrum	Around 1918	3-8	Assy. Vice-Pres. 1937-8.	Very high 1935; moderate 1936-7; occasional 1932-4.	Experienced administrator.
194	Hasan Reşit Tankut	1891 Elbistan (near Malatya)	?	4-9		High 1936-7; occasional 1934-5; no visits 1932-3.	Language researcher.
189	Naim Hazım Onat	1889 Konya	?	2-8		Moderate 1933-6; occasional 1932.	Important writer of Sun Language Theory and Student of Arab Turkish relations.
185	Ruşen Eşref Ünaydın	1892 İstanbul	Battle of Gallipoli	2-4	Assy. Sec. 1931-33.	High 1932; moderate 1933; occasional other years.	Lang. Assn. Sec. 1932; Pres. Gen. Sec. 1933-4; Ambassador after 1934; important Atatürk publicist.
184	Recep Peker	1888 İstanbul	Army pre-World War	2-8	CHP Gen. Sec. 1931-7	Occasional 1932, 35; moderate other years.	Party secretary; old Atatürk colleague. Cultural activity.

No.	Name	When & Where		First Confirmed		Assem. Blises (a)	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
		Born	Atatürk Contact	Schoolmate	Atatürk Contact				
182	Fuat Bulca	1881 Yenişehir (Thessaly)	Schoolmate	2-5				Moderate 1932-5; occasional 1936-7.	Frequent dinner companion; Head of Air Assn; old colleague
157	Hasan Cemil Çambel	1879 Istanbul	Mil. Acad. 1899	2-7	CHP Exec. Comm. 1931- 35.			High 1932; mod- erate 1935; oc- casional other years.	Hist. Assn. President 1935; journalist, writer.
155	Kâzım İnanç	1881 Diyarbakır	Mil. Acad 1902	3-4				Occasional 1932, 35; moderate other years.	Veteran general (Yıldırım Group 1917) and later provincial governor
145	Refik Say- dam	1881 Istanbul	? ?	1-6	Health Min. 1925-37			Moderate 1932 34; occasional other years.	Accompanied Atatürk to Samsun 1919.
143	Kâzım Öz- alp	1880 Köprülü (near Salonica)	Mil. Acad 1905	1-9	Assy. Pres. 1925-35; Defense Min. 1935-9.			Moderate 1932-4; occasional other years.	Prominent general; Atatürk political troubleshooter.
139	Dr. Reşit Galip	1893 Rhodes	Pre-World War	2-4	Educ. Min. 1932-3			High 1932; mod- erate 1933-4. Died 1934.	Early Türkocağı leader History Research Comm. Head 1933; Atatürk very fond of him.
136	Hasan Saka	1885 Trabzon	Ottoman Parl.	1-9	Assy. Vice- Pres. inter- mittently			Moderate 1932, 36; occasional other years.	Economic, financial expert, intellectual.

Visits	Name	When & Where Born	First Confirmed Atatürk Contact	Assem- blies (a)	Party Office (b)	Frequency Pattern of Visits (c)	Main Activity or Relation to Atatürk
135	Rasim Ferit Talay	1888 Tripoli (Libya)	pre-World War I	4-7		Moderate 1934, 35; occasional other years.	Publisher (Minber Press 1918 with Fethi Okyar and Atatürk).
125	Fuat Köprülü	1890 İstanbul	1930 ?	5-10		Moderate 1935, 36, 37; occasional other years.	Historian
117	Yusuf Ziya Özer		1929-30 ?	(8-9)		Moderate 1934, 35; occasional other years.	Ethnographer and language researcher.
106	Sadri Maksudi Arsal	1881 Kazan	Possibly 1925	7-8		Moderate 1932; occasional other years.	Law Professor, Ankara University; language reformer.
104	Seyfi Fuat Düzgören	1880 İstanbul	Mil. Acad. (Class of 1905, one yr. after Atatürk)	6-8		Moderate 1936, 37; occasional 1935; no visits 1932-4.	Old army colleague (Hareket Ordusu 1909)
104	Ali Çetinkaya	1878 Afyon	CUP period Manastır; 1911 Tripoli.	1-7	Pub. Works Min. 35-9; CHP Assy. Gp. chmn. 1933-4.	Occasional all years.	Close political associate; Indep. Courts 1925-6; frequent dinner guest.

(a) Assemblies elected as follows:

1. 1920	6. 1939	11. 1957
2. 1923	7. 1943	12. 1961
3. 1927	8. 1946	13. 1965
4. 1931	9. 1950	
5. 1935	10. 1954	

b) Only government or party offices during 1931-8 listed.

- (c) Very high : 96 or more visits in a year, average 8 per month.
High : 60-95 visits.
Moderate : 25-59, i.e. at least twice a month on the average.
Occasional : less than 25.

TABLE II

MOST FREQUENT VISITORS, BY YEARS (25 or more visits in one year, or average of twice a month.)

<i>1932</i>		<i>1933</i>	
Kılıç Ali	115	Nuri Conker	124
Nuri Conker	115	Tahsin Uzer	103
Salih Bozok	86	Kılıç Ali	98
Şükrü Kaya	84	Hasan Cavit Belül	97
Dr. Reşit Galip	78	Salih Bozok	92
Hasan Cavit Belül	73	Saffet Arıkan	87
Ruşen Eşref Ünaydın	72	Müfit Özdeş	81
Tevfik Rüştü Aras	62	Şükrü Kaya	81
Celâl Bayar	62	Falih Rıfık Atay	67
Hasan Cemil Çambel	62	Hacı Mehmet Somer	67
Refik Saydam	53	Tevfik Rüştü Aras	62
İsmet İnönü	48	Celâl Bayar	55
Falih Rıfık Atay	47	Ruşen Eşref Ünaydın	48
Cevat Abbas Gürer	46	Kâzım Özalp	42
Saffet Arıkan	45	Dr. Reşit Galip	41
Müfit Özdeş	40	Recep Peker	41
Tahsin Uzer	33	İsmet İnönü	40
Kâzım Özalp	31	Ali Fuat Cebesoy	33
Hasan Saka	27	Kâzım İnanç	27
Fuat Bulca	25	Ahmet Cevat Üstün	26
Sadri Maksudî Arsal	25	Naim Hazım Onat	26
		Ali Çetinkaya	26
<i>1934</i>		<i>1935</i>	
Nuri Conker	141	Hilmi Uran	95
Şükrü Kaya	125	Müfit Özdeş	92
Müfit Özdeş	99	Falih Rıfık Atay	81
Salih Bozok	90	Kılıç Ali	80
Tevfik Rüştü Aras	88	İbrahim Necmi Dilmen	76
Tahsin Uzer	87	İsmail Müştak Mayakon	65
Saffet Arıkan	85	Cevat Abbas Gürer	64
Kılıç Ali	76	Salih Bozok	62
Falih Rıfık Atay	73	Edip Servet Tör	62
Edip Servet Tör	64	Şükrü Kaya	60
İsmet İnönü	64	Tevfik Rüştü Aras	59
Fuat Bulca	53	Ahmet Cevat Üstün	59
Hikmet Bayur	52	Tahsin Uzer	55
Naim Hazım Onat	42	Hacı Mehmet Somer	48

Celâl Bayar	41	Naim Hazım Onat	48
Hasan Cavit Belül	40	Hasan Cavit Belül	43
Hacı Mehmet Somer	38	Rasim Ferit Talay	39
Ahmet Cevat Üstün	38	Hasan Cemil Çambel	36
Yusuf Ziya (Özer)	38	Fuat Köprülü	35
Kâzım İnanç	37	Ziya Naki Yaltrum	33
Recep Peker	35	Celâl Bayar	32
Ali Fuad Cebesoy	35	Fuat Bulca	30
Rasim Ferit Talay	32	Hikmet Bayur	29
Refik Saydam	29	Ali Fuat Cebesoy	28
Kâzım Özalp	28	İsmet İnönü	26
		Yusuf Ziya	25

1936

İsmail Müştak Mayakon	202
Kılıç Ali	98
Edip Servet Tör	96
İbrahim Necmi Dilmen	95
Nuri Conker	86
Müfit Özdeş	76
Hasan Reşit Tankut	76
Saffet Arıkan	66
Ahmet Cevat Üstün	64
Salih Bozok	59
Cevat Abbas Gürer	48
Tevfik Rüştü Aras	46
Hasan Cavit Belül	46
Ziya Naki Yaltrum	44
Celâl Bayar	44
Hikmet Bayur	43
Falih Rıfık Atay	39
Seyfi Fuat Düzgören	38
Hacı Mehmet Somer	34
Ali Fuat Cebesoy	30
Recep Peker	29
Hasan Saka	28
Fuat Köprülü	27
Kâzım İnanç	26
Aziz Samih İlter	26

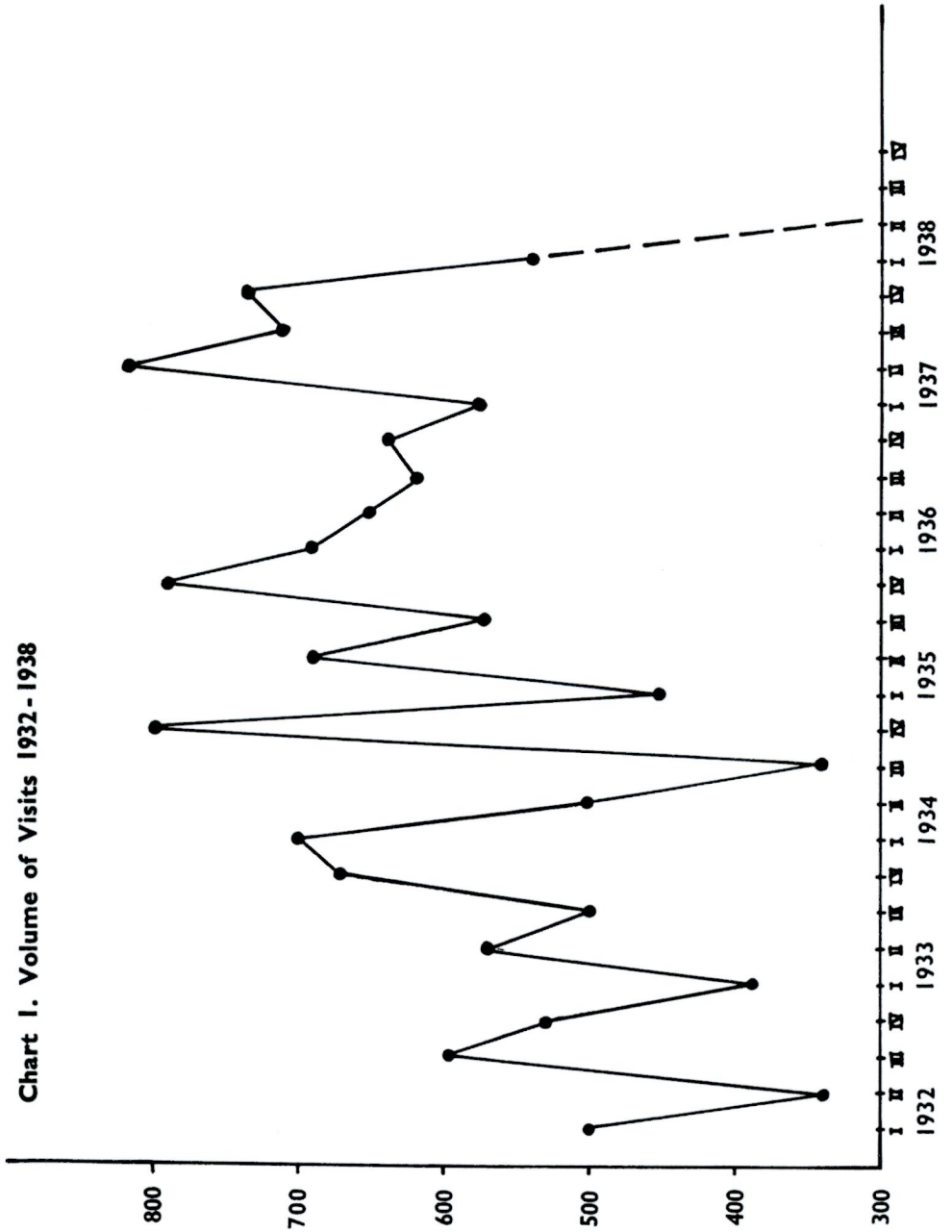
1937

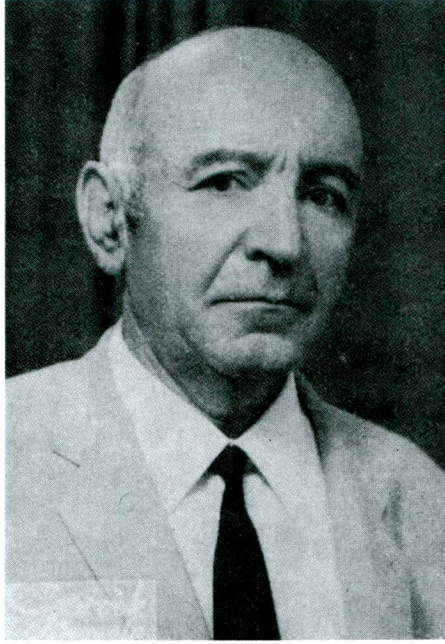
İsmail Müştak Mayakon	201
İsmail Hakkı Kavalalı	159
Kılıç Ali	105
Ziya Naki Yaltrum	102
Salih Bozok	95
Ali Fuad Cebesoy	91
Cevat Abbas Gürer	89
Hasan Reşit Tankut	81
Ahmet Cevat Üstün	72
Edip Servet Tör	68
Müfit Özdeş	66
Şükrü Kaya	61
Celâl Bayar	56
Hikmet Bayur	53
Dr. Mehmet Ali Agakay	48
Tevfik Rüştü Aras	43
Kâzım İnanç	43
Naim Hazım Onat	41
Saffet Arıkan	40
Hacı Mehmet Somer	39
Hasan Cavit Belül	38
Seyfi Fuat Düzgören	35
İsmet İnönü	35
Hilmi Uran	33
Falih Rıfık Atay	32
Dr. Şakir Ahmet Ediz	32
Fuat Köprülü	32
İbrahim Necmi Dilmen	31
Recep Peker	29

TABLE III
Persons Making 50-99 Visits

Name	Nr. Visits	Year of Birth
Ali Muzaffer Göker	99	1887
Şükrü Saracoğlu	94	1887
Neşet Ömer İrdelp	93	1882
Muhlis Erkmén	91	1891
Abdülkadir İnan	90	1889
Ali Hikmet Ayerdem	85	1887
Zekâi Apaydın	84	1880
İsmail Hakkı Uzunçarşılı	84	1888
Muzaffer Kılıç	83	1897
Fahrettin Altay	80	1880
Recep Zühtü Soyak	77	1893
Yunus Nadi Abaloğlu	72	1880
Kâzım Dirik	70	1879
Fazıl Nazmi	70	?
Dr. Mehmet Ali Agakay	68	?
Cemal Hüsnü Taray	67	1893
Dr. Şakir Ahmet Ediz	66	1875
Necmeddin Sadık Sadak	64	1890
Hakkı Tarık Us	63	1889
Saim Ali Dilemre	63	1878
Fethi Okyar	61	1880
Aziz Samih İlter	60	1877
Esat Sagay	59	1874
İzzettin Çalışlar	59	1882
Mehmet Asım Us	59	1884
Fazıl Ahmet Aykaç	58	1884
Yusuf Akçura (d. 1935)	57	1876
Celâl Sahir Erozan (d. 1935)	54	1883
Şükrü Naili Gökberk (d. 1936)	51	1876
Kâzım Sevüktekin	50	1877
Şemsettin Günaltay	50	1882

Chart I. Volume of Visits 1932 - 1938

ÇAĞATAY ULUÇAY
(1910 — 1970)

M. ÇAĞATAY ULUÇAY

1910 — 1970

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

Çağatay Uluçay'ı kaybettik. Türk tarihinin bu sessiz ve yorulmak bilmeyen araştırmacısı 4 Ağustos 1970 Salı günü henüz 60 yaşında iken arkasında bir yığın sevgili dost, hayran ve pek değerli eserler bırakarak aramızdan ayrıldı. 1910 yılında Çerkes'de dünyaya gelen Çağatay Uluçay, öğrenimine memleketinde başladıktan sonra, İzmir Erkek Öğretmen Okulunda devam etti. Yüksek tahsilini yapmak için 1929 da Gazi Terbiye Enstitüsünün Tarih bölümüne girerek 1933 de tamamladı. İlk atandığı Burdur Orta Okulundan sonra Manisa Orta Okulu ve daha sonra da Lisesinde göreve devam etti. Bütün hayatı boyunca yalnız öğretmen olarak kalmış ve hiç bir zaman yöneticilik kadrosuna geçmemiştir. Sayın eşinden duyduğuma göre, Manisa'da zorla verilmek istenen müdür yardımcılığı görevini doktor raporu almak sureti ile geri çevirtmişti. Ondaki büyük meziyet devamlı okumak ve okuduktan sonra da yazabilmektir. Pek az kişiye nasip olan bu kabiliyetine henüz Öğretmen Okulunda iken başlamış ve Gazi Terbiye Enstitüsünde el yazısı ile çıkan mecmuada da devam etmişti. İlk görevi olan Burdur'da *Gül Mecmuası*'nı yürütmüş daha sonra geldiği Manisa'da *Genç Kızılaycılar Mecmuası*'nın Yazı İşleri Müdürü olmuştu. Manisa'ya gelişi bu çalışkan öğretmen için çok önemli bir dönüm noktası oldu. Zira o sıralarda Atatürk'ün önderliği ve direktifleri ile kurulan Halkevleri, kültür ve yayın alanlarında büyük hamlelere girişmiş, bu arada bir çok dergi ve kitap halk seviyesinde olduğu kadar ilmi hüviyetle de yayınlanmağa başlamıştı. Manisa'da ilk önceleri yayınlanmak istenen *Bozkurt* Dergisi nedense uzun ömürlü olamadı. Fakat yepyeni bir hız ile kurulan *Gediz* dergisi, başta Çağatay Uluçay olmak üzere değerli araştırmacıları sinesinde barındırmış, kısa bir zamanda seviyeli bir dergi mahiyetini kazanmıştı. Bu dergi bütün kitapseverler ve ilim adamları tarafından çok aranmakta ve kullanılmaktadır. Manisa'daki bu geniş faaliyeti

sırasında Adalet Bakanlığı mahzenlerinde pek perişan bir durumda bulunan Şer'î Mahkeme sicillerinin önemini ilk kavrayanlardan olan merhum, ilgilileri uyarmak suretiyle düzeltirmiş ve tamir ettirmiştir (bk. *Türkiyat Mecmuası* c. X s. 285-298). Bu sicilleri kullanmak ve yararlanmakla pek çok değerli makale ve kitap yazan Çağatay Uluçay, Manisa şehrinin olduğu kadar Batı Anadolu'nun karanlık kalmış çeşitli olaylarını gün ışığına çıkarmıştır. Ele aldığı konuların çoğu orijinaldi: Eşkıyalık ve halk hareketleri, şehir esnaf teşkilâtı, adaletnâme gibi kavramlar o zamanki Türk ilim âlemi için tam bir yenilikti. Tarih literatürümüzde şehir kadı sicilleri pek az şahıs tarafından bir bütün olarak ele alınabilmıştır. Çağatay Uluçay'dan başlayarak, merhum Edib Âli(Gökpinar)Baki'nin Afyonkarahisar Halkevi Dergisi *Taşpınar* sütunlarında kalan ve ancak bir küçük broşür halinde çıkan çalışmaları, bugün Gaziantep'te Cemil Cahit Güzelbey tarafından devam edilmektedir. Manisa'daki bu verimli faaaliyetleri sırasında Türk Tarih Kurumu ile de sıkı bir işbirliği yapan Çağatay Uluçay, 1937 yılında toplanan İkinci Türk Tarih Kongresine öğretmen olarak katılmış (bk. *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 1943* s. XIV), kıymetli bir siyasetnâmeyi haber vermek suretiyle yayınlanmasına önayak olmuştu (bk. *Bellekten* c. VI s. 37). Tarih Kurumu, o'nun bu çalışmalarını yakından izlemiş, henüz Orta Okul Öğretmeni iken 1943 yılında Muhabir Üye olarak kabul etmişti (bk. *Bellekten* c. VIII s. 160).

Çağatay Uluçay 1947 yılında bilgi ve görgüsünü arttırmak için İngiltere'ye gönderildi. Daha evvel şahsî gayreti ile öğrendiği bu lisanı ilerlettiği gibi (bk. Bahri Oskay *Bir Eğitim Ustasını Kaybettik* Milliyet 14 Ağustos 1970 n. 8163 s. 2), daha başka kaynakları incelemek fırsatı da buldu. Dönerken uğradığı şehirlerde de araştırma yapmaktan geri durmadı.

İngiltere dönüşü Topkapı Sarayı Arşivine atanan merhum için bu kısa süreli görev yeni bir dönüm noktası oldu. Çünkü arşivin tasnifine uğraştığı kadar, belgelerle yeni konuları incelemekten de geri durmadı. Bu zamandan sonra da yayınladıkları çok kıymetlidir. Uzun asırlar gizli kalmış ve yabancıların hayalî görüşleri ve uydurmaları ile incelenmeğe kalkışılan Osmanlı Harem Hayatını, belgelerle incelemeğe başladığı gibi, diğer değişik sorunları da ele almaktan geri durmadı. Sayın Enver Kartekin'den duyduğuma göre bu çalışmaları sırasında Padişahlık hayranlarının tehdidinde de maruz kal-

masına rağmen asla yılmamıştır. Memleketin ne gibi cahiller elinde kaldığını kendi elyazıları ile teşhir etti. Aynı zamanda uzun zamandan beri yarım kalmış *Topkapı Sarayı Arşivi Klavuzu*'nun bir an evvel tamamlanarak araştırmacıların yararına sunabilmek için fişleri düzenliyerek bir defter halinde yazdı. Bugün pek az kusurlarına rağmen, bu kılavuzun düzeltilmiş şeklinin yayınlanması çok yararlı olacaktır.

Daima çalışan ve çalışmaktan asla bıkmayan Çığatay Uluçay yıpranmayı bile göze aldı. 45 yıllık arkadaşı Enver Kartekin, bu çalışma hızının bazı günler 18-20 saat aksamadan devam ettiğini bildirir (Cumhuriyet 12 Ağustos 1970 n. 16539 s. 2). Geniş bir arkadaş çevresinin daima aranan bir unsuru idi. Çalışma ile beraber asla yakınlarını da ihmal etmezdi.

1951 yılında atandığı İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde sayısız öğretmen yetiştiren merhum, ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Manisa'daki öğretmenliği sırasında öğrencilerinden ve halktan çok yakınlık gördüğünü her fırsatta tekrarlayan merhum, âdeta ikinci memleketi kabul ettiği bu şehrin ileri gelenlerinin isteğine uyarak büyük bir Manisa Tarihi hazırlamağa başlamıştı. 10 cilt ve 5000 sayfa olarak plânladığı bu eser ne yazıkki 336 sayfa yazıldıktan sonra kaldı, keza merhum 1970 Tarih Kongresinde okunmak üzere *Zeybek*'ler üzerinde çalışıyordu ki asla kavuşamayacağımız bu eserler gerçekten boşluklar dolduracak mahiyetteydi.

Değerli ilmî yayınları yanında halk seviyesine de inebilen Çığatay Uluçay, Ahmet Refik Altınay'ın başlattığı çığır olan, ilmî görüşlere dayanmak yolu ile halka ve büyük topluluğa tarihi aşılama ve sevdirmeye faaliyetinin pek ender örneklerindedir. Yazdığı çok eser ve makaleden maddî menfaat sağlamadığı gibi zarar edeceğini bilmesine rağmen bazılarını kendisi bastırmıştı. Çok geniş dost çevresine pek çok ilim adamı da dahildi. Yabancı âlimler de O'nu takdirden geri durmazlardı. Müteveffa Fekete'nin hemen hemen bütün eserleri elyazısı ithaf ile kütüphanesindeydi. Çok değerli kitaplarını isteyene ödünç verir asla kıskanç davranmazdı. Uzun yıllar süren dostlukları pek çoktu (Bahri Oskay, aynı makale).

* * *

Çığatay Uluçay'ın bibliyografyasını tam olarak verebilmek güçtür. Her bibliyografik çalışmada görülen eksikliklerden kendimi

kurtaramadım. Bu arada oğlu Toros'dan edindiğim bilgiye göre, Londra'da yayınlanmakta olan Apollo dergisine yazılar vermişti. Bu dergiyi göremediğim gibi, Viyana'da yayınlanan Bustan dergisindeki makalelerini tespit edemedim. Dergilerde yayınlananların büyük bir kısmını elde edebildiğimi ümid ederken, hangi gazeteye yazı verdiğini, çalışmamı bitirinceye kadar izleyip bulmak mümkün olmadı.

Merhumun yayın çalışması Öğretmen Okulunda iken okul broşürünü hazırlama gayreti ile başlar. Sonra da Gazi Eğitim'de elyazısı ile çıkarılan gazetede devam eder ki, neler yazdığını kendisi de hatırlamazdı. Onun için bibliyografyası, 1934 yılından itibaren başlamaktadır.

Bulunabilecek eksiklikleri ilerde düzeltebilmek ümidi ile, saptayabildiğim yapıtlarını burada vermekle yetiniyorum.

* * *

KİTAPLAR

a) İLMÎ YAYINLAR :

- Manisa Tarihi (İbrahim Gökçen'le birlikte). İstanbul 1939 Resimli Ay M. 126 S. 44 resim 1 harita 1 kroki. CHP Manisa Halkevi Yayınlarından 5.
- Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H/1220H) İstanbul 1940 Resimli Ay. M. 217 S. CHP Manisa Halkevi yayınlarından 6.
- Manisa'daki Saray-ı Âmire ve Şehzadeler Türbesi "849H/1296 H. İstanbul 1941 Resimli Ay M. 78 S. metin dışı fotoğraflar CHP Manisa Halkevi yayınlarından 8.
- XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat ve Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı İstanbul 1942 Resimli Ay M. 229 S. 2 plân 3 resim 1 S. nota. CHP Manisa Halkevi neşriyatı 9.
- XVI ve XVII. Yüzyılda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul 1944 536 S. CHP Manisa Halkevi yayınlarından Sayı XI.
- Turist Gözü ile Manisa. (İbrahim Gökçen-M. Rauf İnan-M. Azmi Önakın ile birlikte). İstanbul 1945 Marifet M. 48 S. resim, tablo ve krokili. CHP Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı XII.

- Manisa Ünlüleri. Manisa 1946 Lise M.
- Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II. cilt İstanbul 1946 Marifet M. 136 S. CHP Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı XVII.
- Yunus Emre'nin Mezarı. Manisa 1943 19 S.
- Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları. İstanbul 1950 Şaka M. 93 + 2 S. Tarih Dünyası Mecmuası Yayınlarından 2.
- 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri. İstanbul 1955 Berksoy M. 310 S.
- Harem'den mektuplar I. İstanbul 1956 Vakıf M. 208 S.
- Yüksek Mühendis Okulu Tarihi. Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi (Enver Kartekin ile birlikte). İstanbul 1958 VIII + 749 + XXII S.
- Çevre İncelemeleri. Tarih Öğretimi. İstanbul 1958 32 S. İstanbul Öğretmenler Derneği. Öğretmen Cep Kitapları 2.
- Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü. İstanbul 1959 157 S. İnkılâp Kitapevi.
- Taht Uğruna Başveren Şehzadeler. İstanbul 1961 168 S. İnkılâp Kitapevi.
- Tarih Ansiklopedisi. İlk ve Orta Okullar için. İstanbul 1960 660 S. II. Baskısı 1967 de yapıldı.
- İlk Müslüman Türk Devletleri. İstanbul 1965 Millî Eğitim Basımevi 259 S. Öğretmen Kitapları. No. 110.
- Atçalı Kel Mehmet. İstanbul 1968 94 S. As. M.

b) POPÜLER VE GENEL KÜLTÜR :

- I. Meşhur Hükümdarlar. İki kez 1956 ve 1959 yıllarında, ikişer forma (38 S.) olarak yayınlanmıştır.
Alfabe sırasına göre : Anibal, Attilâ, Büyük İskender, Cengiz Han, Corc Vaşington, Kılıç Arslan, Napolyon Bonapart, Sezar, Timur.
- II. Mucitler. 1958 yılında 24 sayfa olarak.
Alfabe sırasıyla : Arşimet (Archimedes), Ceymis Vat (James Watt), Edison, Faraday, Galile (Galileo), Lister, Lui Pastor (Louis Pasteur), Markoni (Marconi), Niyuton (Newton), Rayt (Wright) Kardeşler.
- III. Seyyah ve Kâşifler. 1957 yılında 24 sayfa olarak. Amiral Börd, Ceymis Kuk, Deyvid Livinston, Evliya Çelebi, Kristof Kolomb,

Macellan, Marko Polo, Roald Amudsen, Robert Peri, Vasko dö Gama.

- IV. Ünlü Padişahlar. 1956 ve 1959 yıllarında ikişer forma olarak yayınlandı.

Alfabe sırasıyla : Abdülmecit, Fatih Sultan Mehmet, Mahmut II, Murad II, Kanunî Sultan Süleyman, Murad Hüdavendigâr, Orhan Gazi, Osman Bey (Gazi), Yavuz Sultan Selim, Yıldırım Bayezid.

- V. Hikâyelerle Tarih : 1955 ve 1956 da ikişer kez olarak, 32 sayfa halinde.

Haçlı Seferleri, İhtilâl ve İnkılapçılar, İlk Milletler, Keşifler ve Seyahatler, Milletimizin Şan ve Şeref Yılları, Orta Çağlar, Romalılar, Tarihimize destan yazanlar (1962 de 3. baskısı yapıldı), Türk Destanları (3 baskısı yapıldı), Türklerin ve Moğolların Ünlü Hükümdarları, Yeni Buluşlar, Yunanlılar.

- VI. Kahramanlar. 1957 ve 1959 yıllarında, ikişer forma ve iki baskı.

Alfabe sırasıyla : Alemdar Mustafa Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Gazi Osman Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Genç Osman, Süleyman Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Turgut Reis, Ulubatlı Hasan.

c) OKULLAR İÇİN :

TARİH. İlkokul 4. sınıf. TARİH İlkokul 5. sınıf. (Himmet Akın'la birlikte) sıra ile, 1954, 1957, 1959, 1963, 1966 da 5 er baskıları var.

TARİH. Orta Okullar I, II ve III. sınıfları için (Himmet Akın'la birlikte) 1957, 1959, 1962, 1964, 1966 da baskıları yapılmıştır.

TARİH. Lise IV. (Niyazi Akşit'le birlikte) 1952 İstanbul.

Metinlerle Tarih (Niyazi Akşit'le birlikte) İstanbul 1959 48 S.

MAKALELER

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ :

Koçi Bey. Cüz 65 (İstanbul 1954) s. 832b - 835b.

Manisa. Cüz 72 (İstanbul 1956) s. 290a - 294a.

Mustafa Sultan (1515-1553) Cüz 87 (İstanbul 1959). S. 690b - 692a.

Saruhan Oğulları. Cüz 102 (İstanbul 1964) s. 239a - 240b. ve

Cüz 103 (İstanbul 1964) s. 241a - 244a.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ :

Ferid Paşa (Damad Mehmed) c. 16 S. 254a - 255a.

Fırka-i İslahiyye c. 16 S. 91a.

İLMÎ DERGİLERDE ve ARMAĞANLARDA

I. TARİH VESİKALARI :

Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar. C. II S. IX (İstanbul 1943) s. 193-207. S. X. s. 300-308. S. X. s. 434-440. C. III S. XIV (İstanbul 1944) s. 117-126.

Yeni Seri (İstanbul 1963). Selim-Bâyezid Mücadelesi. C. I S. 3 (18) s. 374-387.

II. TÜRK TARİH KURUMU BELLETEN :

Makalât-ı Seyyid Harun. C. X S. 40 (Ankara 1946) s. 749-778. Sürgünler. Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan sürülenler. C. XV. S. 60 s. 507-592 (Ankara 1951).

III. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH DERGİSİ :

İstanbul Saraçhanesi ve Saraçlarına dair bir Araştırma. C. III S. 5/6 (Eylül 1951-Mart 1952) s. 147-164.

Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu? C. VI S. 9 (Mart 1954) s. 53-90. C. VII S. 10 (Eylül 1954) s. 117-142. C. VIII S. 11/12 (Eylül 1955. baskısı 1956) s. 185-200.

XVIII. Asırda Harem. C. XIII S. 17/18 (İstanbul 1963) s. 269-274.

IV. TÜRKİYAT MECMUASI :

Manisa Şer'îye Sicillerine dair bir araştırma C. X (İstanbul 1951/1953) s. 285-298.

Üç eşkıya Türküsü. C. XIII (İstanbul 1958) s. 85-100.

V. İSTANBUL ENSTİTÜSÜ MECMUASI :

İstanbul'da XVIII ve XIX Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair. S. 4 (İstanbul 1958) s. 199-213.

Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Dair bir Araştırma. S. 4 s. 135-165 s. 153-165 arasında fotokopi var.

VI. TÜRK TARİH KONGRELERİNDEKİ TEBLİĞLERİ :

Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler. III. Türk Tarih Kongresi. Ankara 15-20 Kasım. 1943. Kongreye Sunulan Tebliğler. TTK Yayınlarından IX Seri n. 3 Ankara 1948 s. 243-260. 2 Saraylı Kadınlara Ait Mektuplar Üzerinde bir Araştırma. V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956 Kongreye Sunulan Tebliğler. TTK Yayınlarından IX seri n. 5 Ankara 1960 s. 411-430.

3 27 Mayıs Olayı. VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 20-26 Ekim 1961. Kongreye Sunulan Bildiriler. TTK Yayınlarından IX seri n. 6 Ankara 1967 s. 586-592.

VII. KANUNÎ ARMAĞANI'NDA. T. T. K. Yayınlarından. VII. Seri. Sa. 55. Ankara 1970. Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile ilgili Bazı Notlar ve Vesikalar. S. 227-257.

VIII. ZEKİ VELİDİ TOGAN ARMAĞANI'NDA : (Hazırlayıcısı idi). 60. Doğum Yılı Münasebetiyle. Zeki Velidi Togan'a Armağan. Symbolae in Honorem Z. V. Togan. İstanbul 1950-1955. Martin B. Dickson ile beraber : Published Writings of Prof. Zeki Velidi Togan S. XXXIII - L. Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e Takdim Ettiği Risale ve Arzları. S. 177-199.

ÇEŞİTLİ DERGİLER :

I. GÜL MECMUASINDA : Dilek. O adam. Dalgalardan Dalgalara.

II. GENÇ KIZILAYCILAR : Sıralar. Manisa Tarihi Konferansı Hakkında. Vazgeç. Ülkü Yollarında. Biz.

III. BOZKURT : Oscar Wilde'nin Eserleri. İstiklâl, İnkılâp ve Cumhuriyetimiz. Cumhuriyet ve İnkılâplarımız.

IV. GEDİZ (MANİSA HALKEVİ MECMUASI) :

Manisa'nın İstekleri S. 1 s. 5-7

Manisa'nın Coğrafyası. S. 1 s. 12-14 S. 2 s. 6-9 S. 3 s. 6-8

Manisa'nın Sembolleri S. 5 s. 5-7

İnkılabımızın Temeli S. 7 s. 10, 14

- Türk Tezi ve İkinci Türk Tarih Kurultayı S. 8 s. 4-5
 Kül Olan Ruh. S. 19 s. 1-2
 Cumhuriyetin 15. yılında Manisa S. 19 s. 4-6, 14
 Liderimiz ve Liderler S. 20 s. 8-11
 Kanunun Sesi S. 21 s. 1-2
 Tarihî Eserleri Koruyalım (Kıranoğlu imzası ile) S. 22 s. 3-4
 Manisa Üzümlerine dair S. 29 s. 3-4 (iki vesika yayınlar)
 Manisa Tarihine Ait Vesikalar:
 Manisa'daki Saray-ı Âmire ve Şehzadeler Türbesi
 S. 30 s. 4-5, S. 31 s. 5-6. 32 s. 3-4 S. 33 s. 7-8
 S. 34 s 3-4, S. 35 s. 7-9, S. 36 s; 2-4 S. 37 s. 5-6, S. 38 s. 4-7
 Muradiye Camii S. 39 s. 6-8
 Manisa Kal'asına Ait Vesikalar: S. 40 s. 4-5, S. 41 s. 3-4, S.
 43 s. 6-8
 Manisa ve Üzüm S. 42 s. 7-10
 Manisa Tarihine Ait Vesikalar: Manisa Bogası S. 44 s. 5-7
 Manisa Tarihine Ait Vesikalar: Tütün ve Kahveye Dair S. 45
 s. 9-10
 Müstakbel Manisa Tarihi (Kıranoğlu imzası ile) S. 46 s. 5-7
 Manisa Tarihine Dair Bazı Düzeltmeler S. 46 s. 5-7
 Bibliografya. Muradiye Camii. S. 46 s. 13-14
 Evliya Çelebi ve Manisa S. 47 s. 5-6
 Tütün Yasağı ve Ekimi Hakkında S. 49 s. 2-4
 Saruhan'da Susam Ziraatı S. 50 s. 4-6
 İlyas Paşa'nın Meşhur Mektubu S. 51 s. 4-6
 Bir Hüküm ve Bir Fetva S. 52 s. 1-2
 Manisa Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri S. 53 s. 9-11
 Abaza Hasan Paşa'ya Dair Vesikalar S. 54 s. 1-2
 Nark (Narh) S. 55 s. 12-15
 Fes'e Dair S. 56 s. 5-6
 Manisa'nın en eski iki âdeti (Namaz ve Mesir) S. 57 s. 6-7
 Bimarhane ve Macuna dair bazı vesikalar S. 62 s. 2-4
 Yund Dağında bir hafta S. 63 s. 3-4
 Hammamî Zade'nin Manisa Şiiri S. 63 s. 6
 Yund Dağında Bir Hafta II S. 64 s. 3-4
 Tarihimizi nasıl işlemeliyiz? S. 65 s. 1-3
 Yund Dağında Bir Hafta III (Aşiretler ve Köylerde Tarih
 Bilgisi) S. 65 s. 9-10

- Saruhan'dan sefere gönderilen askere dair S. 66 s. 2-6
 Yund Dağlarında Bir Hafta (Doğum ve Nişan âdetleri) I S. 66 s. 10-11
 Yund Dağlarında bir hafta (Düğün âdetleri) S. 67 s. 5-6
 Yunus Emre'ye dair S. 68 s. 13
 Yund Dağlarında Bir hafta (Düğün âdetleri) S. 69 s. 7-8
 Manisa Tarihi Etrafında S. 70 s. 1-2
 Yunus Emre'nin Kabri Meselesi (Yusuf Akyurt'un basılmayan bir kitabından alınmıştır) S. 70 s. 5-7
 Manisa Tarihinin Türkler devri kaynaklarına dair düşünceler S. 71 s. 1-2
 Manisa Şairleri S. 72 s. 2
 Manisa'nın son yüz elli yılı S. 73 s. 2-4
 Eski anıtları koruyalım S. 74 s. 1-2
 Manisa'nın son yüz elli yılı S. 74 s. 7-8
 Bizim Ağustos S. 75 s. 4-5
 Sadık Zadelerden Esseyid Asman Efendi ve çocukları hakkında S. 77 S. 4-5
 Manisa'nın son yüz elli yılı S. 78 s. 2-3
 Saruhan Oğulları Tarihi Üzerinde Bazı Düşünceler S. 78 s. 11-12
 Manisa Mahkeme-i Şer'iyye Sicillerinin değeri S. 79 s. 1-13
 İbrahim Çelebi Mahalle ve Camisi Hakkında S. 80 s. 3-5
 Defterdar Mahmud Paşa ve Arabalan Camii S. 81 s. 2-4
 Manisa Kazaları Tarihi Yazılırken Başvurulacak Kaynaklar S. 82 s. 4
 Manisa Müftüsü Vankulu Mehmed Efendi Hakkında S. 83 s. 2-4
 Aynı Ali Kimdir? S. 84. S. 3-5
 Manisa'nın Bizans'lılardan Alınışının 632. yıldönümü münasebetiyle S. 86 s. 2-3
 Cizri Zade Kasım Paşa S. 87 s. 4-6
 Deli Voyvoda S. 88 s. 2-4
 Halkevimizin yayınlarına dair S. 89 s. 5-6
 Bazı Önemli Mezar Taşları I S. 90 s. 8-9 (aynı makale devamı) S. 91 s. 9-10
 Hacı Yavaş Zade S. 92 s. 5-6

- Azmi'den Ayrılırken S. 94 s. 1-2
 Muradiye Camii Onarılırken S. 95 s. 2-6
 Hacı Şabanoglu Hasan Ağa Türküsü S. 101-108 s. 8-10

V. TARİH DÜNYASI :

- Sultan İbrahim Deli mi, Hasta mıydı? Yıl I sayı 6 (Haziran 1950) dan itibaren bir yazı dizisidir
 S. 6 s. 242-244, S. 7 s. 276-278, S. 8 s. 343-344, S. 9 s. 391-393, S. 10 s. 434-435, 438, S. 11 s. 479-480 (Eyaletler ve dışişler başlığı) S. 12 s. 498, 509 (Hazine Kapıkulu ve İmar İşleri), S. 13 s. 561-562 (Sultan İbrahim'in in'am ve ihsanları başlığı) S. 14 s. 611-612
 S. 15 s. 657-658 (Sultan İbrahim ve İstanbul), S. 16 s. 701-702, S. 17 s. 739-740 (Sultan İbrahim'in tuhaflikları ve fıkraları), S. 20 s. 852-853, S. 21 s. 907-908, S. 22 s. 926, 954, S. 23 s. 986-987, S. 24 s. 1018-1020
 V. Murad'ın Mektupları C. III s. 1039-1042, 1065
 22. nci Müsteşrikler Kongresi C. III s. 1097-1099.
 Vesikalar Dördüncü Murad'ın bazı hatları S. 28/29 s. 1186-1187
 Fâtiḥ, Mahmut Paşa'yı neden öldürttü? C. IV S. 34 s. 1373-1377
 IV. Murad ve Tütün Yasağı. S. 35 s. 1419-1422, 1431
 Tarih Boyunca Irak. Irak Nüşası. C. III s. 8-13

VI. YENİ TARİH DÜNYASI :

- Haremnden Mektuplar S. 1 s. 27-28
 Haremin Sırrı Nedir? S. 2 s. 74-77
 Haremnden Mektuplar Başlığı ile devam eden seri :
 III-Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Sultanın mektupları S. 3 s. 130-132
 IV-Gülbahar Sultan'ın II. Bayezid'e mektupları S. 4 s. 162-164
 V-II. Bayezid'in karısına yazılan mektup S. 5 s. 207-209 S. 6 s. 250-252
 VI-II. Bayezid'in harem ve sefahat âlemleri S. 7 s. 284-286, 299
 VIII-II. Bayezid'in kızı Ayşe Sultanın mektubu S. 8 s.3 38-340
 IX-II. Bayezid'in kızı Fatma Sultan'ın kocası çapkın mıydı? S. 9 s. 418-419

- X-Sultanlardan Rüşvet alınıyor muydu? S. 11 s. 456-458
 II. Bayezid'in kızı Hundî Sultanın konaklarını neden yakmak istiyorlardı? C. II s. 501-502
 Yavuz Sultan Selim'in cülûs tebriki S. 14 s. 580-581 S. 15 s. 617 S. 16 s. 663-664
 Bâli Bey'in karısı fahişe miydi? S. 17 s. 698-699
 Hafsa Sultan'ın mektupları S. 18 s. 732-734
 Hurrem Sultanın Mektupları S. 19/20 s. 768-770
 Bernard Lewis (kısmen tercüme ve kısmen tahlil eden M. Ç. U)
 Türkler ve Avrupa S. 8 s. 345-348

VII. YENİ TARİH DERGİSİ :

- Onsekizinci asırda yapılan Sultan düğünlerine umumî bir bakış. S. 3 s. 80-82, 90
 Beş yaşında iken nikâhlanan ve beşikte nişanlanan sultanlar. Nisan 1957 s. 103-107

VIII. TARİH COĞRAFYA DÜNYASI :

- Anadolu Beylikleri Devri S. 3 s. 141-144

IX. TEDRİSAT MECMUASI :

- Fatih Sultan Mehmed ve Manisa C. II S. 19/20 s. 346-349
Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri Dizisi
 I-Tarih ve Türkiyemiz S. 21 s. 27-29
 II-S. 22 s. 69-74
 III-Tarih Öğretiminde kullanılan başlıca araçlar S. 23 s. 110-116
 IV-Tarih Öğretiminde kullanılan Başlıca araçlar S. 24 s. 156-161
 V-Genel Tarihi Çevre Tarihine Tatbiki S. 25 s. 205-207, 210
 VI-Çevremizde Bulunan Başlıca Eserler S. 26 s. 252-258
 VII-Çevremizde Bulunan Başlıca Eserler S. 27 s. 306-309
 Aydınlı Osmanoğlu Nasuh Paşa S. 28 s. 362-368
 İlk ve Orta Okullarda Tarih kitaplarını nasıl seçmeliyiz S. 29 s. 25-29

B İ B L İ Y O G R A F Y A

S. CHARITONIDIS - L. KAHIL - R. GINOUVÈS, *Les mosaïques de la Maison du Ménandre à Mytilène* (Sechstes Beiheft zur Halbjahresschrift "Antike Kunst", herausgegeben von der Vereinigung der Freunde antiker Kunst). Francke-Verlag, Bern 1970, 4°, 110 s. metin, 28 levha.

Lesbos (Midilli) adası eski eserler müfettişi Charitonidis, Fribourg (İsviçre) Üniversitesi arkeoloji profesörü L. Kahil ve Paris-Ouest Üniversitesi arkeoloji Profesörü R. Ginouvès tarafından yazılmış olan bu eser Mytilene (Midilli) şehrinde, antik tiyatronun 500 m. kadar güney-batısında, Tokar camii mahallesinde 1961/62 yıllarında kısmen meydana çıkarılmış olan ve M. s. 3. yüzyılın son yarısına tarihlenen bir antik evin iki odasında ve orta avlunun kuzey galerisinde bulunmuş olan zemin mozayiklerini etüd konusu olarak ele almaktadır.

6,25 × 6,50 m eb'adında olan birinci odanın (yazarlar tarafından S harfiyle gösterilmiştir) zemininde Tesalyalı şarkıcı Orfevs sekizgen bir çerçeve içinde tanımlanmıştır. Şarkıcının etrafını kare, eşkenar dörtgen ve üçgen çerçeveler içine yerleştirilmiş çeşitli hayvanlar çevirmekte ve bütün bu motifler gayet dakik bir incelemeye tâbi tutulmaktadır. Yunan resim ve mozayik sanatında pek çok defalar ele alınmış olan Orfevs motifi üslûp ve kompozisyon bakımından tanımlandıktan sonra en çok Galya'daki mozayikler serisiyle ilgili gösterilmektedir.

6,25 × 5,50 m. eb'adında olan ikinci odanın (yazarlar tarafından T harfiyle gösterilmiştir) zemin mozayikleri ise çok daha ilginçtir. Bu mozayikler T şeklinde tertiplenmiş on figürlü kare panodan ve onları U şeklinde çeviren geometrik desenli şeritlerden meydana gelmekte ve bu tertip salonun üç kline almak üzere yapılmış olduğunu, yani Roma çağı evlerindeki "triclinium" ya da yemek odasıyle eşit olduğunu açığa vurmaktadır. Panolar yazarlar tarafından T 1 - T 10 olarak numaralanmaktadır. Birinci panoda, yazıtından anlaşıldığı gibi, "Yeni Komedyâ"nın en ünlü yazarı Menandros'un portre büstü yer almakta, bu portrenin elimizde bulunan Menandros ikonografyası arasında önemli bir yer aldığı yazarlar tarafından ortaya konmaktadır. Çünkü bu tasvir idealize edilmiş olmayıp tam anlamıyla bir portre karakteri taşımaktadır. Diğer panolarda ise (T 3 ve T 4 dışta kalmak üzere) Menandros'un komedilerinden (her halde en enteresan) bir sahne tanımlanmakta, ekser hallerde 3 kişinin temsil ettiği bu sahnenin hangi komediden alındığı ve kaçınıcı perdeye ait olduğu bildirilmekte, ayrıca o piyeslerde aktörlerin taşıdıkları adlar da teker teker tasrih olunmaktadır.

Vâkıa T 3 panosunda diğer panolarda olduğu gibi yanyana üç kişi ayakta durmaktadır. Fakat bunlar aktör olmayıp yazıtlarından anlaşıldığı gibi filozof Sokrates ve arkadaşlarından Simmias ve Kebes'tir. Bunların hiç te beklenmedik bir yerde ortaya çıkışı yazarlara göre Sokrates'in hitabet kabiliyeti ile Menandros'-

unki arasında bir bağ kurmaktır. Ondan sonra gelen T 4 panosunda ise komedyanın Muza'sı Thalia geleneksel bir tarzda tanımlanmıştır.

Triclinium'dan başka orta avlunun kuzey galerisinin zemininde (ancak açılabilen kısımlarında) birbirini kesen dairelerden müteşekkil bir sathın arasında beş pano yer almakta, bunlar da figürlü motiflerle süslü bulunmaktadır. İlk panoda bir komik tiyatro maskesi, diğer panolarda ise yine Menandros komedyalarından alınmış sahneler yer almakta, bu suretle galeri panolarının triclinium panolarının bir devamı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece 11 panoda Menandros'un piyeslerinden bir sahne görülmekte ve iki istisnadan sarfınazar, bu sahenin piyesin kaçınıcı perdesine ait olduğu ve aktörlerin ne gibi adlar taşıdıkları yazıtlarla tasrih edilmiş bulunmaktadır.

Menandros (M. ö. 342/41-291/90) bilindiği gibi 108 ya da 109 piyes yazmış olmakla beraber bunlardan yalnız iki tanesi hemen hemen tam olarak bize kadar gelmiştir ki bunlardan birincisi üstadın gençlik eseri olan Dyskolos (insan kaçkını), ikincisi ise olgun çağında yazdığı Epitepentes' (hakem mahkemesi) tir. Diğer piyesler hakkında ise ancak Mısır'da bulunan papirüsler sayesinde bir fikir edinmek mümkün oluyor. Menandros komedyalarının Romalı yazarlar Plautus ve Terentius tarafından kısmen tercüme, kısmen de adapte edilmek suretiyle lâtince olarak yazıldığını ve bu sayede İtalya'da da geniş bir alana yayıldığını biliyoruz.

Menandros piyeslerinin zamanımıza kadar gelme durumu göz önünde bulundurulacak olursa Midilli mozayiklerinin ne kadar büyük bir önem taşıdığı kendiliğinden anlaşılır. Bu mozayikler piyes kahramanlarının adlarını verdiklerine ve perdeleri de tasrih ettiklerine göre komedyaların daha iyi tanınmasına yol açmakta, ilerde yapılacak filolojik araştırmalar için paha biçilmez bir malzeme teşkil etmektedir.

Yazarlar her pano tasvirini dakik bir surette inceledikten sonra bu mozayiklerdeki tiyatro motifleri (meselâ maskeler, ihtiyarlar, gençler, köleler, kostümler) üzerinde durmakta (sah. 63 v. dd.) ayrıca panoların kompozisyonlarını başlı başına bir etüd olarak ele almaktadırlar.

"Sonuçlar" kısmında (s. 97. v. dd.) ise yazarlar ilk önce Menandros'un piyeslerinin illüstrasyonuna dair elimizde bulunan mozayik ve fresk malzemesini toplamakta, bu tasvirlerin Midilli mozayikleri ile olan benzerlik ve ayrılıkları üzerinde durmakta, bu malzemenin bir kısmını (meselâ tanınmış Dioskurides mozayiklerini) kesinlikle Menandros komedyalarıyla ilgili göstermektedirler. Diğer taraftan bu mozayikler son yıllarda Efes'te Avusturya kazılarında bulunmuş olan "batı yamacı" evlerinden birinin duvar freskleriyle de benzerlik göstermektedir: Orada da Menandros komedyalarından birinin tanımlandığı yazıtla belirtilmiştir ve onun karşısına Euripides tragediyalarından alınmış bir sahne vazedilmiştir. Belki aynı durum Midilli'de de, kazı ilerlediği takdirde, ortaya çıkacaktır. Fakat yazarların zikrettikleri bütün analogilere kıyasla Midilli mozayikleri, tasvirlerinin ayrıntıları ve dakikliği bakımından, bugüne kadar başka hiçbir yerde bulunmamış bir grup meydana getirmektedir.

"Sonuçlar" faslının sonunda yazarlar M. s. 3. yüzyılın son yarısına ait olduğunu zikrettiğimiz Midilli mozayiklerinin prototip olarak erken hellenistik tasvir

leri kullanıp kullanmadıkları ve bu böyle olduğu takdirde Menandros komedya-
larının kitap ya da defter halinde illüstrasyonlarının mevcut olup olmadığı
gibi çözülmesi güç bir soruna değinmekte, daha önce yapmış oldukları dakik ta-
nımlamalar sayesinde bu tasvirlerde Roma motiflerinin yanında Hellenistik motifler
de bulmakta, bundan ötürü erken Hellenistik dönemde bu kabil komedya illüstras-
yonlarının yapıldığı, fakat geç Romen dönemi mozayik ya da fresk ressamlarının
Hellenistik dönem motiflerini kapsayan birtakım model defterleri kullandıkları
ve bunları yüzyıllar boyunca kopya ettikleri noktası üzerinde durmaktadırlar.
Fakat muhtemeldir ki o zamanlar da, zamanımızdaki tiyatro ya da sinema afişleri
gibi, bu piyeslerin de renkli afişleri vardı; bunlar o piyesin en cazip bir sahnesini
tanımlıyor ve model defterlerindeki illüstrasyonları etkiliyorlardı.

Şu halde bütün bu mozayiklerin uzun bir geleneği olan Menandros komedya
tasvirleri serisine girdiği anlaşılıyor. Fakat bu gerçekten bu mozayiklerin yapıldığı
zamanın Menandros komedyalarıyla tüm ilişkilerini kaybettiği anlamını çıkarmak
doğru olmasa gerektir. Çünkü Atina'da bu komedya- ların en geç M. s. 267 yılına
kadar oynandığını biliyoruz. Mısır'da ise bunlardan başka tragedya- ların da geç
dönemlere kadar temsil edildiğini saptamak mümkün oluyor. Şu halde Midilli'de
de M. s. 3 üncü yüzyıl sonlarına kadar Menandros piyeslerinin oynandığını ve bu
oyunların bu mozayikleri etkilediği düşünülebilir.

Fakat bu mozayikleri kapsayan ev nasıl bir evdi? Acaba Menandros komed-
yalarına tutkun aydın bir kişinin (musikos aner) evi mi idi? Yoksa Anadolu'da ol-
dukça sık rastlanılan tiyatro birliklerinden birinin merkezi mi idi? Evin tiyatrodan
pek uzak bir yerde olmadığı düşünülecek olursa ikinci ihtimal daha makul gibi
görünür. Bununla beraber bugüne kadar evin yalnız bir kısmı kazılmış oldu-
ğundan bu sorunlara kesin bir cevap vermenin daha henüz erken olduğunu ikrar
etmek gerekir. Şimdilik çok esaslı ve örnek alınması gereken bir surette yayınlanmış
olan bu mo- zayiklerin ilerde yapılacak arkeolojik ve filolojik araştırmalar için bir
hazine teşkil ettiğini kaydetmekle yetiniyoruz.

ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD MANSEL

EBÛ BEKR B. EZ-ZEKÎ EL-MÛTETABBÎB EL-KONYEVÎ EL-MÛLÂK-KAB BÎ'S-SADR: *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*, be-tashih u tahşiye-i MÎR VEDÛD SEYYÎD YÛNUSÎ, Önsöz : MÎNÛÇEHR MURTAZAVÎ (Dânişgede-i Edebiyat u Ulûm-i İnsânî, Müessesce-i Tarihi u Ferheng-i İrani, İntişarât, şumâre : 13, silsile-i mütûn-i Farisi, şumâre : 2), Tebriz 1970, 464 S. + 46 + yb.

Anadolu Selçukluları hakkında yerli kaynakların azlığı bu devir tarihinin çeşitli yönlerden tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulmasında hâlâ büyük bir etki yaptığı meydandadır. Bununla birlikte Merhum Mehmet Fuat Köprülü'nün *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları* hakkındaki makalesinden¹ sonra birtakım önemli kaynakların yayınlanması² gerçekten mutlu bir sonuç olmuştur. Gerek hususî, gerekse umumî vekayinamelerle diplomatik kaynaklar yanında dinî, fikrî, ekonomik ve hukukî birçok meseleleri kapsayan çeşitli edebî eserlerin tarih araştırmalarında ne derece önem taşıdığı artık uzun yıllar önce anlaşılmış bulunmaktadır³. Bu nitelikte olan eserler, Türk tarihinin çeşitli devirlerini aydınlatması bakımından, çok yararlı sonuçlar doğurmuştur. İşte bu amaçladır ki biz, *Anadolu*'nun çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik ve kültür yönlerinden değişik bir durum gösterdiği *Anadolu Selçuklu* devletinin son zamanlarında, Konyalı Ebû Bekr b. ez-Zekî tarafından Şubat 1278 başlarında telif edilen "*Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*" adlı münşeat mecmuası üzerinde çalışmalara başlamıştık. Bu husustaki çalışmalarımın epeyce ilerlediği bir sırada, bazı nedenlerle daha başka konular üzerinde çalışmalara giriştiğimden, bu çalışmalara uzun bir süre ara vermiştim. Bununla birlikte bu çalışmalarını ilim âlemine sunmak amacıyla, sözkonusu eserin geniş bir tanıtmasını hazırlayarak 1956 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan "*Tarih Vesikaları*" adlı dergide basılmak üzere, ilgililere vermiştim. Aynı yıl bilimsel çalış-

¹ M. Fuat Köprülü: *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*, *Belleten* (1943), VII, 27, s. 379-521.

² Aksarayî: *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr* (Yayınlayan : Osman Turan, Ankara 1944); aynı müell.: *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara 1958); ayn. müell. *Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. : Şemseddin Altun-Abâ, Vakfiyesi ve Hayatı*, *Belleten* (1947), XI, 42, s. 197-235; ayn. müell.: *Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi* (*Belleten* 1947), XI, 43, s. 415-429; aynı müell.: *Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyesi* (*Belleten* 1948), XII, 45, s. 17-171; İbn Bibî: *el-Evâmîrü'l-Âlâyye fi'l-umûri'l-Âlâyye* (Önsöz ve fihristini hazırlayan: Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956; ayn. eser, cild I (*II. Kılıç-Arslan'ın vefatından I. Altüddin Keykubad'ın cülûsuna kadar*), yayınlayanlar : Necati Lugal-Adnan Sadık Erzi (Ankara 1957); Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî: *Gunyetü'l-kâtib ve Munyetü't-tâlib, Rûsûmü'r-resûl ve Nücûmü'l-fezâil* (Yayınlayan: Adnan Sadık Erzi), Ankara 1958.

³ Bu hususta tafsîlât için bk. M. F. Köprülü, adıgeç. Makl.

malarda bulunmak için *Almanya*'ya gitmem dolayısıyla, tashihlerinin tam bir itina ile yapılamaması endişesiyle, sözkonusu yazımın baskısı birkaç sayı sonraya bırakılmış ve uzun bir bekleyişten sonra, nihayet 1961 yılında adigeçen dergide (Yeni Seri, I. cild 3, (18), Mart 1961, s. 388-418) "*Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser : Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*" adıyla yayınlanmıştır. Hattâ bu gecikme devresi içinde eserin, bizim çalışmalarımızın ancak bir kısmını kapsayan bilvesiyle bir tanıtılması da yapıldı⁴. Biz şimdi eser hakkında yayınladığımız makaledeki çalışmaları en genel çizgileriyle özetleyelim :

Bu çalışmalarımızda önce Ebû Bekr'in yaşadığı devir, muhiti ve mesleği hakkında bilgiler verilmiş, ölüm tarihinin tesbitine çalışılmış (S. 388-389), daha sonra müellifin eserinin adının tesbiti, nasıl telif ettiği, kapsamı üzerinde durulmuş, ayrıca eserde geçen tarihî kayıtlar, o devirle ilgili diğer kaynak ve tetkiklerdeki bilgilerle karşılaştırılmış, münakaşalar yapılmış ve sonuçlara varılmıştır (S. 389-400). Bundan sonra eserin nüshaları hakkında bilgi verilmiş ve metin tesisi sırasında faydalanılan nüshaların tavsifleri yapılmıştır. Bu arada eserin *Paris* nüshasının özelliklerinden bahsedilmiş ve eser hakkındaki birtakım yanlış hükümler düzeltilmiştir (S. 400-402). Daha sonra ise, yayında izlediğimiz usûl hakkında bilgi verilmiştir (S. 402-403). Eser hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra, eserin mukaddemesi ile birlikte müellifin hocası Bedrüddin Yahya'ya ait birkaç mektupla Cimri olayı dolayısıyla adını zikretmediği bir Büyük'e (زرگی) yazılan mektup, Türkçe özetleriyle, metin halinde yayınlanmıştır. Böylece eserin tafsilâtlı bir tanıtılması 10 yıl gibi uzun bir zaman önce tarafımızdan yapılmış bulunmaktadır. Yine tarafımızdan, eserdeki Cimri olayı ile ilgili bir mektup *Belle-ten*'de ayrı bir araştırma konusu yapılmıştır⁵.

Eser hakkında gerek doğrudan doğruya, gerekse dolayısıyla yapılan çalışmaları tarih sırasına göre şöyle sıralıyabiliriz :

1 — M. Mes'ud Koman : *Şeyh Sadreddin Konevî Mescidi ve Şeyh Cüneyd*, Konya Dergisi (1940), sayı : 31, s. 1632. not : 1.

Burada merhum Kilisli Rifat tarafından eserin Rıza Paşa, Ayasofya, Es'ad Efendi Ktp. lerindeki nüshalarla Konya nüshası karşılaştırılarak tenkidli basımının hazırlandığı ifade edilmişse de şimdiye dek böyle bir yayın yapılmamıştır. Burada ayrıca Ebû Bekr'in, *Konya'da Sadırlar mahallesindeki mezarlık* içinde bulunan Türbede yatmakta olduğu ileri sürülmektedir⁶.

2 — M. Fuat Köprülü : *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları* (*Belle-ten*, VII, 27), s. 415 vd.

3 — Ahmet Ateş : *H. VI-VII. Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler* (*Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII), s. 112 vd. Burada eserin Ayasofya ve Üniversite Kitaplıkları nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

⁴ Bk. O. Turan : Türkiye Selçukular hakkında resmî vesikalar, s. 149-155.

⁵ *Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not*, *Belle-ten* (1961), XXV, 97, s. 63-74.

⁶ Bu notu bana vermek lütfunda bulunan Sayın Prof. Dr. Adnan Erzi'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

4 — Osman Turan : Adıgeçen eser, s. 149 v. d.

5 — Ali Sevim: Yukarıda adları geçen makaleler.

Eser üzerinde 10 yıl içinde çeşitli yönlerden yapılan çalışmaları belirttikten sonra şimdi Seyyid Yunusî'nin eseri tanıtmaya çalışmaları hakkında bilgi verelim:

Yayıncı, eseri şu bölüm ve kısımlar altında incelemiştir :

1 — Önsöz (Minûçehr Murtazavî tarafından) (h).

2 — İçindekiler ve kısaltmalar (h-yb).

3 — Yayıncının mukaddemesi (1-46): Farsçanın hâkimiyet sahası — Küçük-Asya ve Fars dili — Kitabın müellifi ve zamanı-Mesleği-Doğumu ve ikamet yeri-Müellifin diğer eserleri —Sözlük ve eski deyimler — İstifade edilen nüshalar.

4 — Yayın usulü (S. 45-46).

5 — Müellifin mukaddemesi (S. 1-6).

6 — Eserin metni (S. 7-147).

7 — Eserin müellif nüshasındaki metin dışında kalan mektup ve şiirler (S. 152-158).

8 — Notlar (S. 161-429).

9 — Fihristler: *Kur'an* âyetleri- Hadisler-Arapça şiirler-Arapça ata sözleri-Farsça şiirler- Farsça ata sözleri- Kişi adları- Yer adları.

10 — Mukaddeme ve notlardaki kaynaklar (S. 442-453).

11 — Ek Notlar (S. 454).

12 — Yanlış-Doğru cedveli.

Yayıncı mukaddemesinde, Fars dilinin hâkimiyet sahası hakkında genel bilgi verdikten sonra *Anadolu*'da Farsça şiir ve nesir halinde yazılan eserlerden bahsetmekte ve özellikle:

1 — İbn Bibî: *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*,

2 — Mevlânâ Celâlüddin Rumî: *Fih-i Mafih*,

3 — Şeyh Necmüddin Râzî: *Mirdasü'l-ibâd*,

4 — Muhammed b. Gazi el-Malatyavi: *Ravzatü'l-ukûl*,

5 — Ebû Bekr b. ez-Zeki el-Konevî: *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb* adlı eserleri sıralanmaktadır ⁷.

Seyyid Yunusî, müellifin hayatı ve eseri hakkında, eserin mukaddemesinde verilen bilgilerden başka hiç bir bilgi bulunmadığını ifade ettikten sonra *Keşfü'z-zünûn*'daki bu hususla ilgili bir kaydı da zikrediyor. Bu kayda göre, Ebû Bekr H. 794 (1391) yılında vefat etmiştir. Biz bu tarihin yanlış olduğunu yukarıda adı geçen makalemizde (S. 398) münakaşa ederek açıklamaya çalışmış ve H. 794 (ربع أبريل و تسعين و سبعمائة) tarihindeki *سبعمائة* nin, *ستائة* den muharref olabileceği fikrini savunmuştuk. Seyyid Yunusî de Ebû Bekr'in, H. 683 (1284) tarihinde Argun Han tarafından öldürülen Şemsüddin Muhammed Cüveynî'ye yazdığı bir kasidede ondan "Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun" diye bahsetmesine dayanarak müellifin H. 683-690 yılları arasında vefat etmiş olabileceğini ifade etmek suretiyle, bizim daha önce ileri sürdüğümüz H. 694 tarihine yaklaşmış oluyor.

⁷ *Anadolu'da Farsça eserlerin mahiyeti hakkında bk. A. Ateş: adıgeç. Makl.*

Yukarıda adı geçen makalemizde belirttiğimiz gibi (S. 394, not: 31) Ebû Bekr, hayatta bulunan kimselere gönderdiği mektupları, sonradan bir araya getirip eserini hazırlarken (ki bunu bizzat müellif mukaddemesinde zikrediyor) bu mektuplarda bulunan *أدام الله دولته، أدام الله فضله* (Tanrı faziletini devam ettirsin, Tanrı devletini devam ettirsin) şeklindeki dua cümlelerini-eğer ilgili kişiler hayatta bulunmuyorlarsa- *أطاب الله ثراه، رحمه الله، مرحوم* (Rahmetli, Tanrı rahmet eylesin, Tanrı toprağını güzelleştirsin) gibi ölen kimseler hakkında yazılan dua cümleleri şeklinde değiştirmiştir. Meselâ müellifimiz, H. 675 tarihinde Cimri ayaklanması sırasında öldürülen Melikü's-sevâhil Bahaüddin'e hayatta iken gönderdiği mektupların müsveddelerini eser haline getirirken (H. 677), dua cümlelerini değiştirmiş ve *رحمه الله، امير مرحوم* (Rahmetli emîr, Tanrı rahmet eylesin) şeklinde yeniden dua cümleleri tertip etmiştir. Bu sonuç aynı şekilde Şemsüddin Cüveynî'ye de uygulanabilir. Böylece biz, eserde geçen ve diğer kaynaklarda adlarına rastlamadığımız bazı emîr veya diğer tarihi kişilerin yaşadıkları zamanı aşağı-yukarı tesbit edebiliyor ve bazan da aynı addaki başka kimselerden kolaylıkla ayırabiliyoruz.

Yayınlayıcı, gerek eserin mukaddemesinde, gerekse içindeki kayıtlara dayanarak müellifin tıp tahsili yaptığını ve ayrıca inşâ sanatının bütün inceliklerini öğrendiğini belirtmektedir ki, biz bütün bu hususları sözkonusu makalemizde (S. 388-390) daha önce ifadeye çalışmıştık. Bununla birlikte bu konuda, basılmakta olan *Ravzatü'l-küttâb*'in "Giriş" kısmında daha geniş bilgiler tarafımızdan verilmiştir.

Seyyid Yunusî, yine eserin mukaddemesinde ve içinde verilen bilgilere dayanarak müellifin Konya'da dünyaya geldiğini ve genellikle yine bu şehirde ikamet ettiğini, birçok kez de seyahatlere çıktığını, bu arada (*Afyon*) *Karahisar* ve *Kayseri*'de bulunduğunu ve nihayet ileri yaşlarda yine Konya'da ikamete devam ettiğini ifade etmektedir. Biz bu konu ile ilgili bilgileri genel olarak adı geçen makalemizde vermiştik (S. 396-398). Bununla birlikte daha tafsilâtli bilgiler hazırladığımız sözkonusu "Giriş" kısmında verilmiştir. Daha sonra yayınlayıcı, Ebû Bekr'in "hiç kimse tarafından bilinmeyen" diye ifade ettiği "*Reyhânetü'l-küttâb fî Resâilî'l-eshâb*" (Bu eserin mikrofilmli sayın Prof. Dr. Adnan Erzi'de bulunmaktadır) adlı eseriyle, *Ravza*'nın müellif nüshasının sonlarında ayrı bir kısımda bulunan (Biz bu kısmın kapsamından daha önceki yazımızda bahsetmiştik, s. 400-401) çeşitli kaside, gazel, mersiye ve kıt'alardan (Yayınlayıcı bunlardan bir kısmını eserin mukaddemesinde yayınlamıştır)⁸ bahsediyor ve *Reyhânetü'l-küttâb*'ı yakında yayınlıyacağını söylüyor; daha sonra da metin tesisi sırasında kullandığı nüshalar hakkında bilgi veriyor. Bu bilgiler şunlardan ibarettir:

Metin tesisi çalışmaları dört nüsha üzerinden yapılmıştır: 1-M. = Müellif nüshası, 2-N. = Tebriz nüshası, 3-A. = Ayasofya Kitaplığı nüshası, 4-D. = İstanbul Üniversite Kitaplığı nüshası.

⁸ Yayınlayıcı, eser metninin dışında bulunan bütün bu şiirleri, metnin sonuna aldığı aynı özellikteki diğer mektup ve şiirlerle birlikte yayınlasa idi, müellifin de tertibine sadık kalmış olurdu.

Bu eserin gerek memleketimiz (özel kitaplıklar dahil), gerekse Avrupa memleketleri kitaplıklarında birçok nüshaları mevcuttur. Bu husustaki tafsilatlı bilgiler sözkonusu makalemizde (S. 400-402) bulunduğu gibi, basılmakta olan eserin “Giriş” kısmında da verilmiştir. Bununla birlikte burada eserin müellif nüshası ile, *Paris* Milli Kitaplığındaki bir mecmua içinde bulunan nüshası hakkında birkaç kısa bilgi verelim: Müellif nüshasından beni Sayın Prof. Dr. Adnan Erzi haberdar etmişti. Eserin adı ve telif tarihinin kesinlikle tesbit edilebildiği (H. 677 Ramazan sonları = 1278 Şubat başları) müellif nüshasının baş kısmındaki (la-b) yaprağı ile Seyyid Yunusî'nin de işaret ettiği gibi, eserin içinden bazı yapraklar kaybolmuştur. Bu nüsha, ilk kez 10 yıl önce tarafımızdan yayınlanan makale vasıtasıyla ilim âlemine tanıtılmıştı. Yayınlayıcı, dünyada tek müellif nüshası olan *Ankara İl-Halk Kitaplığındaki* bu nüshanın varlığını nasıl öğrendiğini açıklamamaktadır.

Eserin *Paris* nüshasına gelince⁹ bu nüsha, *Paris* Milli Kitaplığında bulunan bir münşeât mecmuası içinde *Harezmsah* Alâüddin Tekiş'in münşii Bahaüddin Muhammed b. Müeyyed-i Bağdadî'nin *et-Tevevül ile't-Teressül* adlı eseriyle bir arada bulunmaktadır. Burada eserin adı yanlış olarak *et-Tevevül ile't-Tevevül* ve müellifinin adı da Bedrüddin Yahya er-Rumî olarak yazılmıştır. Münşeâtın kapsamını tetkik etmeksizin yalnız bu kayda dayanarak Ahmed Behmenyâr ve Muhammed Kazvinî¹⁰ bu eseri *et-Tevevül* olarak tanıtmışlar ve bu yanlışlık M. F. Köprülü'nün yukarıda adigeçen makalesine de böylece geçmiştir¹¹. Müellif nüshasıyla yaptığımız karşılaştırmalar sonunda bu nüshanın *Ravzatü'l-küttâb*'tan başka bir eser olmadığını adigeçen makalemizde (S. 401) ortaya çıkarmıştık. Bu nüshanın mukaddeme kısmındaki eserin adı *روضة الكتاب و حديقة الألباب* ile müellifin adının *المقرب بالصدر الزكي المتطبخ القنوي المقرب بالصدر* bulunduğu kayıtların silinmiş olduğu açık ve kesin bir şekilde görülmektedir. Eserin gerçek niteliğini ortaya koyan bu önemli kayıtların silinmiş olması, *Ravzatü'l-küttâb*'ın bu nüshasının ilim âleminde yanlış tanınmasına neden teşkil etmiştir. Biz müellif nüshasını esas alarak hazırladığımız metnin notlarında bu nüshanın bütün özelliklerini göstermiş bulunuyoruz. Netice itibarıyla tarafımızdan ilim âlemine tanıtılan müellif nüshasının yardımıyla, eserin *Paris* nüshasının da varlığı yine ilk kez aynı makalemiz vasıtasıyla ilim âlemine bildirilmiştir.

Seyyid Yunusî'nin “Giriş” kısmında eser ve yayın çalışmaları hakkında verdiği bilgiler bilimsel bakımdan ne yazık ki pek tatmin edici değildir. Eserin nüshalarının tavsiflerinde bile bilimsel usullere riayet edilmedikten başka, eserde bulunan ve *Anadolu Selçukluları*'nın son devirlerinin çeşitli yönlerini aydınlatmaya yarayan önemli tarihî kayıtların tesbit ve değerlendirilmesi üzerinde de hiç durulmamıştır. Bütün bunlardan başka Seyyid Yunusî, Fars dil tarihi bakımından

⁹ Bu nüshanın fotokopisini bana hediye eden Prof. Dr. Adnan Erzi'ye teşekkürlerimi sunmalıyım.

¹⁰ Bahaüddin Muhammed b. Müeyyed-i Bağdadî: *et-Tevevül ile't-Teressül* (Yayınlayan: Ahmed Behmenyâr, önsöz: M. Kazvinî), Tehran 1315, s. kb.

¹¹ S. 413-416.

önem taşıyan “Anadolu Farsçasının taşıdığı özellikler” üzerinde dursaydı, zannımızca her halde daha faydalı bir hizmette bulunmuş olurdu.

Yayınlayıcının metin tesisi çalışmalarını dört nüsha üzerinden yaptığını yukarıda söylemiştik. Müellif nüshasını esas nüsha seçtikten sonra, bu nüshanın eksik kısımlarını yalnız *Tebriz* nüshasından tamamladığını (Neden öteki nüshalardan faydalanmadığını açıklamıyor) ifade ediyor¹². Bu hususta göze çarpan birkaç noktayı işaretleyelim:

1 — Eserin müellif nüshasındaki sonradan başka bir nüshadan yazılarak eklenen (la-b) yaprağı metinde gösterilmemiştir. Bu zuhûl, yayınlayıcının, müellif nüshasının mikrofilmî üzerinde çalışmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

2 — Çeşitli tarihî kişilerin adlarında - hiç bir tahlil ve tenkide tâbi tutmadan - tasarruflar yapılmıştır. Şöyleki: Yayınlayıcı, *أمیر ظہیر الدین بن بغدادی کنکری* adındaki, *Zahîrüddin*'in babası olarak metinde gösterilen *بغدادی* adını *بغدادی* şeklinde metne almıştır ki, henüz okunuşu kesin olarak tesbit edilmeyen bu adı biz Aksarayî'nin eserinde de görüyoruz¹³. Bu husustaki araştırmamız adigeçen makalemizde (S. 395) bulunmaktadır.

3 — Daha önceki çalışmamızda (Adigeç. Makl., s. 397) ünlü vezir *Sahib Fahrüddin Ali*'nin oğlu olduğunu kaydettiğimiz (*Afyon Karahisar* emiri olan *Nusretüddin*'in kardeşi bulunan ve eserin muhtelif nüshalarında “emîr Şemsüddin Kayser” (*أمیر شمس الدین قیصر*) şeklinde kaydedilen bu isimdeki “emîr” unvanını yayınlayıcı metne almamış (S. 64), başta eserin müellif nüshası olmak üzere *Ayasofya, Paris ve İstanbul Üniversitesi* nüshalarında bulunmayan-*Tebriz* nüshasında mı var?— *Şemsüddin Kayser Beg* (*شمس الدین قیصر بك*) şeklini metne almıştır. *Beg* (*Bey*) unvanı *Büyük Selçuklu* ve öteki *Türk* devletlerinde genellikle Arapça “emîr”in karşılığı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu sonuç konuşma dilinin resmî dil üzerinde etki yaptığını göstermesi bakımından çok önemlidir ki, bu da *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* devrinin ayırıcı özelliklerinden biri telâkki edilmektedir¹⁴. *Binaenaleyh* yayınlayıcı bu “*beg*” unvanını metne “emîr” unvanı yerine aldığının nedenini bize açıklasaydı daha isabetli olurdu.

4 — Metinde geçen âyet, hadîs, Arapça şiir ve atasözleri harekelenmemiştir. Esasen böyle yayınlarda hareke koymak genel olarak uyulması gereken hususlardır.

¹² Çeşitli yazma nüshaların, müellif nüshasına yakınlık derecelerinin tesbiti ve müellif nüshası olmadığı takdirde metin tesisine esas olacak nüshanın seçimi konusunda bk. A. Ateş: *Metin Tenkidi hakkında (Türkiyat Mecmuası 1942)*, VII-VIII, 253-267.

¹³ Aksarayî, s. 254.

¹⁴ Bu hususta bk. M. F. Köprülü: *İslâm Ansiklopedisi* “*Bey* (*Beg*)” maddesi.

5 - Yanlış okunan veya yanlış tercih edilen kelimeler

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
11	7	بكتابه	بكتابك
15	9	التي	التّي
17	8	ام عمر	أمّ عمرو
17	Not : 5 deki ibarenin hangi nüshaya ait olduğu gösterilmemiştir.		
19	11	لغت	نعت
26	13	ذباب السيف	ذئاب السيف
28	14	رعتي	دعتي
32	1	دين و ايمان	الدين و الإيمان
32	6	بسببي	نسبي
32	13	لئن	و إن
33	12	مقارن	مفارق
34	2	رحمة الله	رحمه الله
36	13	مرقع	مُرتقى
53	13	بأساء	بأس
54	8 deki	من حيث لا يحتسب ibarenin âyet olduğu fark edilmemiştir.	
58	14	دام	دامت
60	14	فلم تخل من رنق	فلم يخل من ريق
75	16	غرقاب	عَرَافَات (Rüzgâr anlamında)
77	3	درق	درت
139	14	بواردات لطيف ايزدى	انوار ذات لطيف ايزدى
139	17	ملازمان خدمت	ملازمت خدمت
140	Not : 10'da bulunan Arapça kıt'a M. nüshasında olmasına rağmen metne alınmamıştır. Halbuki yayıncı, M. nüshasını esas nüsha aldığını ifade ediyor.		
141	2	ايام	(لئام) ليام

S. 400'den sonra S. 495 başlıyor, 400. sahifenin devamı 2 yaprak sonra geliyor. Okuyucular bu baskı yanlışını da dikkat nazarına almalıdırlar.

6 - Gösterilmeyen nüsha farkları

Sahife	Satır	Yayınlanan Metin'de	M. A. veya D. de
13	10-11	پادشاهی را	(D.) : پادشاه
14	10-11	و حریفان موافق و قریبان مطابق	(D.) de yok
15	15	نصیب هرکس اگر هست درجهان چیزی مرا نصیب زیاران خویش هجرانست	(D.) de yok
25	9	دمد	(D.) de yok
30	10	مصروف	(D.) : مصروف بالنبی وآله والأخيار
30	13	عزیز	(D.) : قدیم
39	13	اوباش	(M.D.A.) : اوباش۔ بی باک
40	9	مخلولان	(M.D.A.) : جمله مخلولان
56	9	اریاب	(M.D.A.) : اریاب۔ حاجات
62	8	که	(D.) de yok
68	3	خصی	(D.A.) : شخصی
95	14	عز اسمه	(D.A) da yok
108	5	راه را	(D.A.) : راه
110	3	دست	(D.A.) da yok
114	15	هزیزان	(D.A.) da yok
122	9	ورشاة	(D.A.) da yok
123	4	بخت	(D.) : جان

7 - Yayınlanan metindeki gibi olmalarına rağmen A. veya D.'ye atfen, farklı gösterilen kelimelerin sahife ve not numaraları.

<u>Sahife</u> <u>Nr.</u>	<u>Not</u> <u>Nr.</u>	<u>Sahife</u> <u>Nr.</u>	<u>Not</u> <u>Nr.</u>
13.....	9	64.....	5, 10
31.....	3	66.....	9
41.....	3, 7	88.....	5
43.....	1, 2, 11	104.....	11
44.....	2	114.....	1
45.....	1, 3, 4	115.....	11
46.....	6	116.....	1, 4, 7, 9
47.....	8, 10, 11	122.....	7
49.....	7, 10, 12	123.....	3, 4, 11
51.....	1	124.....	1, 4
53.....	7	127.....	1, 2, 3, 9
56.....	11	128.....	1, 6
57.....	3, 6, 7	129.....	3, 5, 6
60.....	10	132.....	9
61.....	9, 13	134.....	3, 5, 6
63.....	2	137.....	3

8 - Arapça metinde genel olarak göze çarpan imlâ yanlışları¹⁵

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>
بانه.....	بأنه.....	كاننى.....	كاننى.....
الان.....	الآن.....	ياس.....	ياس.....
بنهه.....	بنها.....	ياس.....	ياس.....
المشاون.....	المشاؤون.....	ترات.....	ترات.....
الفوايد.....	الفوائد.....	ناؤوا.....	ناؤوا.....
شىى.....	شىء.....	صبى.....	صبأ.....
مرئأ.....	مرئأ.....		

¹⁵ Bunlar, ancak yanlışların bir kısmını teşkil etmektedir. Yayınlayıcı, bu tip pek çok yanlışlar yapmıştır. Biz bunların hepsini buraya almayı gereksiz saymaktayız.

Seyyid Yunusî, eserin metnini tesis ettikten sonra tafsilâtı bir "Notlar ve Açıklamalar" kısmı hazırlamıştır. Öyle ki bu kısmın, eserin metin kısmından daha fazla olduğu görülüyor (Metin 158, notlar 271 sahife). Bu kısımda yayıncı, metinde geçen kişi ve yer adları ile, âyet, hadis, birtakım Arapça ve Farsça şiiir ve atasözleri hakkında çeşitli kaynaklardan istifade ederek bilgiler vermiştir. Edebi konular hakkında verdiği tafsilât yanında tarihî konular hakkındaki bilgilerin eksik ve yetersizliği, hattâ bazan yanlış oluşları zaman zaman göze çarpmaktadır. Meselâ *Selçuklu* veziri Fahrüddin Ali'nin oğlu emîr Nusretüddin Hasan'ın Maraş meliki emîr Nusretüddin Hasan b. Sinanüddin İbrahim Kaymaz olduğu ifade ediliyor (S. 315) ki, bu, tamamen yanlış bir sonuçtur. Ebû Bekr b. ez-Zeki'nin, kendisine 7 tane mektup gönderdiği bu emîrin, kaynaklarda geçen diğer bir kardeşi de emîr Tacüddin Hüseyin'dir. Fahrüddin Ali'nin, emîr Şucaüddin Günek ve emîr Şemsüddin Kayser adlı iki oğlunun daha bulunduğu ilk kez Ebû Bekr'in kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. IV. Rüküddin Kılıç-Arslan'ın yalnız başına *Selçuklu* tahtında bulunduğu zaman (1261) Uç emirliklerine atanan her iki kardeş Tacüddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan, Cimri tâifesine karşı *Akşehir* yörelerinde çarpışırken öldürülmüşlerdir (1277)¹⁶. Halbuki yayıncının zikrettiği Nusretüddin Hasan, *Develi* Subaşı olup 1254 tarihinde *Ahmed - Hisar* düzlüğünde (*Kırşehir - Kayseri* arasında) yapılan savaşta, II. İzzüddin Keykâvus'un galibiyeti üzerine, öldürülmüştür (Bk. İbn Bibî (*Mufassal*, tıpkıbasım, s. 610 vd.; Bu savaşın tafsilâtı hakkında bk. Nejat Kaymaz: *Pervane Mutnüddin Süleyman* "D. T. C. Fakültesi yayını", S. 56-57).

Yayıncı, IV. Rüküddin'in ikinci kez *Konya* tahtına oturduğu zaman *Melikü's-sevâhil* bulunan ve müellifimizin 8 mektup gönderdiği emîr Bahaüddin hakkında çok az ve kifâyetiz bilgiler vermiştir (S. 280)¹⁷. Yine bundan başka emîr Bahaüddin ile aynı devirde *melikü's-sevâhillik* yapmış olan Hoca Yunus'un da kimliği yayıncı tarafından bilinmemektedir¹⁸.

Tetkik edildiği zaman büyük bir emek ürünü olduğu görülen ve bu emeğe lâyık bir şekilde güzel basılan *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb*'in yayıncısı Mîr Vedûd Seyyid Yunusî'yi bu çalışmasından dolayı tebrik ederiz. Yalnız kendisinin, eserde geçen edebiyat konuları üzerinde verdiği tamamlayıcı bilgiler yanında önemli tarihî kayıtları da değerlendirseydi, hazırladığı eser daha mükemmel bir hale gelmiş olurdu. Seyyid Yunusî'nin genel olarak yukarıdan beri işaret ettiğimiz bütün eksiklikleri, tarafımızdan basılmakta olan *Ravzatü'l-küttâb*'in "Giriş" kısmında tafsilâtlı tamamlanacaktır.

ALİ SEVİM

¹⁶ Bu hususta bk. O. Turan: adigeç. eser, s. 152-154; Ali Sevim: Adigeç. Makl., s. 397-398.

¹⁷ Bu hususta basılmakta olan *Ravzatü'l-küttâb*'in "Giriş" kısmında daha geniş bilgi verilmiştir. Şimdilik bk. A. Sevim: Adigeç. Makl., s. 391-392.

Yayıncı, emîr Bahaüddin'in, Cimri (Seyyid Yunusî bu adı daima harekeli olarak Cümri (جمري) yazmaktadır) olayında H. 676 yılında öldürüldüğünü kaydediyor. Hattı zatında bu olayın H. 675 yılında vuku bulduğu kesinlikle tesbit edilmiştir (Bk. Osman Ferit Sağlam: *Şimdiye kadar görülmemiş Cimri sikkesi, Belleten* (1945), IX, 35, s. 299-303); Bu olay hakkında genel bilgi için bk. A. Sevim: *Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not*, s. 63-74).

¹⁸ Bu hususta bk. A. Sevim: Adigeç. Makl., s. 391-392.

MÜCELLİDOĞLU ALİ ÇANKAYA, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Mülkiye Şeref Kitabı), c. I., *Mülkiye Tarihi, 1859-1968*; Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, s. XL + 810 + XLI + VI.

MÜCELLİDOĞLU ALİ ÇANKAYA, *Son Asır Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Mülkiye Şeref Kitabı), c. II., *Mülkiye Tarihinin Devâmı*, Ankara, Mars Matbaası, 1968-69; s. 811-1384 + XLVII + LIV.

MÜCELLİDOĞLU ALİ ÇANKAYA, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Mülkiye Şeref Kitabı), c. III., *1860 (1276 R.) - 1908 (1324 R.)*, (*Atik Mekteb-i Funûn-ı Mülkiye — Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Me'zunları*); Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, s. 1-1200 + XVI.

MÜCELLİDOĞLU ALİ ÇANKAYA, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Mülkiye Şeref Kitabı), c. IV., *1909 (1325 R.) — 1923 (1339 R.) Mekteb-i Mülkiye Me'zunları*; Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, s. 1201-1794 + VI.

MÜCELLİDOĞLU ALİ ÇANKAYA, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Mülkiye Şeref Kitabı), c. V., *1924 (1340 R.)—1949, Mülkiye Mektebi — Siyasal Bilgiler Okulu Me'zunları (M. M. — S. B. O.)*; Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, s. 1795-3196 + VI. 400 TL.

Siyasal Bilgiler Okulu'nun 1946 me'zunlarından olan müellifimiz Ali Çankaya, 1943'den başlayarak Mülkiye ve Mülkiyeliler üzerinde çalışmaya başlamış ve 1954'de *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı, iki cildlik, 2400 sayfa tutan eserini yayınlamıştı ve eserin mevcudü epeyi zamandanberi tükenmiş bulunuyordu. Bu yazımızda üzerinde duracağımız, beş cildi basılan eser, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*'i aratmayacağı için bizi çok sevindirdi; birçok bahislerin genişletilmesi, yenilerinin eklenmesi, sevincimizi bir kat daha artırmaktadır.

I. Her cildinin dış kapağında *Siyasal Bilgiler Fakültesi (S. B. F.)* armasını, birinci cildinin iç kapağında da taşıyan eserin ilk sayfasında müellif, Türkçe ve Fransızca, İngilizce olarak kitabının içindekileri kısaca anlatmış oluyor: "Bu kitap, bir asırdanberi Türkiye'nin kaderinde önemli rollerden birini oynayan, inkılâblar icâbı Mekteb-i Funûn-ı Mülkiye, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, Mekteb-i Mülkiye,

Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Okulu ve Siyasal Bilgiler Fakültesi adlarını alan şerefli bir müessesenin (1859-1968) tarihini, son bir asırlık sosyal, politik, kültürel, idarî ve ekonomik en önemli olaylarla birlikte anlatma, 1860'da verdiği ilk me'zunundan, 1967 yılının son me'zununa kadar 5993 kişinin ve Mülkiyeli olmayan 103 profesörün, 10 müdirin, 5 dekanın hayat hikâyelerini de geniş ölçüde kapsamaktadır". Milliyetçiliği ile tanınan A. Çankaya, kuşe kâğıda basılan bu ilk sayfalarda sırasıyla, "Ey vatan !.. Gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz .." mısraına, "Ömrümün en değerli yıllarını seve seve harcayarak hazırladığım bu kitabı, nâçiz evlâdından olmanın engin gurûru içinde, Büyük Türk Milleti'ne ta'zimle armağan ediyorum" ithâfına, Atatürk'ün, 18 Aralık, 1935 akşamı Ankara Palas'ta toplanan Mülkiyeliler'e yolladığı mektubundaki, "... Mülkiyeliler'in hepsine söyleyiniz ki, şimdiye kadar yaptıkları ve Türklük'e lâyık olan işlerinden dolayı kendilerine minnetle mütehasşisim" cümlelerine yer vermiştir.

Eserinin *Önsöz*'ünde 1954'de bastırıldığı *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*'in, "kor-kunç bir ilgisizlik ve takdirsizlikle karşılanması gerçeği apaçık ortada dururken, yeneden aynı konuda neden bu kadar yıpratıcı bir çalışma yaptı"yı, müellif, başlıca iki sebebe bağlamaktadır: Hitâbedeceği kitlenin mânen faydalanması düşüncesi, onu böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Öte yandan, müesseseler tarihi, o milletin tarihinin bir kolunu teşkil etmektedir; "Bir asırdanberi bu memleketin *bekâ* ve *kader*'inde en önemli rolü oynayan şerefli bir müessesenin en geniş ölçüde tarihini", "bu müesseseden yetişen ve memleket kaderinde birinci derece sorumluluk alan ve almakta bulunan 6,000 kişinin hayatlarının muhâbesesini Türk Milleti'nin yargısına sunmuş oluyorum". "Mülkiye denen müesseseye bu millet bir asırdır emek vermiştir. Bu emek yerinde sarfedilmiş midir, edilmemiş midir? Bunları en geniş çapta bilmek milletin hakkıdır. Tanzimat'tan sonra kurulan ve bir asırdanberi Türk sosyal, politik, ekonomik ve kültürel hayâtında Mülkiye gibi rol oynayan diğer müesseselerin de tarihlerinin yazılmış olmasını, bi'n-netice bunların da faydalanılma derecesinin ortaya çıkarılmasını gönül çok isterdi; fakat bu kabîl müesseselerin hiçbirinin, bir-iki broşür, makale dışında, tarihleri yazılmamış, bilançoları yapılmamıştır. Avrupa ve Amerika'daki kültür müesseselerinin de, bu derece mufassal tarihleri bulunmadığı nazara alınırsa, bu kitap kendi konusu alanında, millî ve milletler-arası nitelikte tek kitap olma şerefini de kazanmış bulunmaktadır" diyor. A. Çankaya yine bu *Önsöz*'ünde, eserini nasıl hazırladığına dâir de bilgi vermiştir: Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kurulan Mülkiye Şeref Kitabı Hazırlama Bürosu, Mâliye Bakanlığı Emekli İşleri Müdürlüğü kendisine yardımcı olmuştur; *Önsöz*'de, bu müesseselerle müellif arasında geçen resmî haberleşmeler neşredilmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski ve yeni me'zunlarına, hayatta olmayanların âilelerine, Dekanlık yolu ile ve 25 soruyu içine alan, ayrıca burada öğretim görevinde ve dekanlıkta bulunanlara resmî mektuplar gönderilmiştir. Mülkiye me'zunlarına gönderilen suallerden yirmincisi, "1954'de yayınlanan *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı kitabın gerek birinci cildinde (Tarih Kısmı'nda), gerek ikinci cildinde (Hâl-tercemeleri Kısmı'nda) herhangi bir noksan veya yanlış bilgi, tanzim hatâsı görmüş iseniz, yeni basımda tekrarlanmaması için tavsiyelerinizle birlikte lütfen bildiriniz"dir. A. Çankaya, *Önsöz*'ünde buna verilen cevapları tahlil etmiş, kitabının iyi anlaşılması için gerekli izâhlarda bulunmuş, kendisine yardım edenlere teşekkürlerini sunmuştur (S. XVII-XL).

Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler'in birinci cildi (A - Bölümü) başlıca on bölüme ayrılmış olup, *I. Mülkiye Mektebi Açılıncaya Kadar Osmanlı Devleti'ne Genel İdâre Elemanı Yetiştiren Kaynaklar* (S. 1-24); *II-Atik Mekteb-i Fünân-i Mülkiye: 1859-75* (S. 25-102); *III-Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne: 1876-1908* (S. 103-320); *IV-Mekteb-i Mülkiye: 1908-15* (S. 321-98); *V-Mekteb-i Mülkiye: 1918-23* (S. 399-460); *VI-Mülkiye Mektebi: 1924-36* (S. 461-512); *VII-Siyasal Bilgiler Okulu: 1937-49* (S. 513-638); *VIII-Siyasal Bilgiler Fakültesi: 1950-67* (S. 639-734); *IX-Bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi: 1968-69* (S. 735-86); *X-S. B. F.'ne Bağlı Enstitüler* (S. 787-910). Kitabın sonuna İstanbul'da Aksaray-Sineklibakkal'da Redif Paşa Konağı'ndaki Mekteb-i Mülkiye'ye, Yıldız'daki Mülkiye Mektebi'ne, Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne âit olmak üzere dokuz resim eklenmiştir (S. XLI-VI).

II. Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler'in ikinci cildi başlıca altı bölüme ayrılmıştır. *B Bölümü, Yönetim Sorumluları* umûmî başlığı altında, 1859-1950 yılları arasında bu müessesede müdürlük yapan yirmi kişinin hâl-tercemesini (S. 811-82), 1950-69 senelerinde dekanlık edenlere dâir bilgileri içine almak üzere (S. 883-916) iki kısma ayrılmıştır. Dört kısma ayrılan *C Bölümü*'nde *Atik Mülkiye Muallimleri* (1859-76; s. 917-24), *Mekteb-i Mülkiye Öğretim Üyeleri* (1877-1924, s. 925-1100), *Mülkiye Mektebi ve S.B.O. Öğretim Üyeleri* (1925-50, s. 1101-1206) ile, *S.B.F. Öğretim Üyeleri'ne* (1950-1968) ayrılmış bulunuyor ki, bunlar arasında menşe'i Mülkiyeli olmayanlar da vardır. *Ç Bölümü*'nde, üç ayrı kısımda, 1877-1950 arasındaki *Müdür Muâvinleri, Fakülte Sekreterleri, Bâzı Tipik Müstahdemler* hakkında bilgi verilmiştir (S. 1227-36). Müellif, zahmetli çalışmaya katlanarak, kitabın birinci cildi de dâhil, *Mülkiyeli Yazarların Kitapları İndeksi*'ni hazırlamış bulunuyor; *D Bölümü*'nü teşkil eden bu kısımda eserler mevzuları bakımından sınıflandırılmış ve adlarına göre alfabetik sıralanmıştır (S. 1237-98). *E Bölümü*'nü *S. B. F. Basın-Yayın Okulu* teşkil ediyor (S. 1299-1320). Üç kısma ayrılan *F Bölümü*'nde ise, *Me'zunî-i Mülkiyye Cem'iyeti (1908-16)*, *Mülkiyeliler Birliği (1946-69)*, *Mülkiye Spor Çalışmaları (1927-67)* hakkında bilgi edinmiş oluyoruz (S. 1321-59). *A. Çankaya*, birinci ve ikinci cilt dâhil, *Şahıs Adları İndeksi*'ne bu cildin sonunda yer vermiştir (S. 1361-83). Eserin sonuna *I. ve II. Ciltlerin Yanlış Doğru Cedveli* de eklenmiş bulunuyor (S. XLVII-LIV).

III. Kitabın üçüncü cildi Mülkiye me'zunlarının hâl-tercemelerine ayrılmıştır; *İçindekiler* kısmı bulunmamakla berâber, 1860-1908 yılları arasındaki me'zunları içine alan eser in iki bölüme ayrıldığı görülür. *I. Bölüm*'de, *Atik Mekteb-i Fünân-ı Mülkiye Me'zunları*'nın hâl-tercemelerine yer verilmiştir (1860-76; s. 3-66) Müellifimiz bunlardan 147'sini tesbit edebildiğini söylüyorsa da, kaydettikleri 148'dir (S. 2-66). *II. Bölüm*'de, *Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Me'zunları*'nın hâl-tercemelerini buluyoruz (1879-1908; s. 67-1200); bunların sayısı 1088'dir. *A. Çankaya*, "gerek Atik Mülkiye, gerek Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne me'zunlarının eski sicil dosyalarına geçirilmiş bulunan alâka çekici vak'aların, Türk İdâre Tarihi Literatürü ile bugünün, veyâ yarının idâre âmirleri yönünden idâre sanatı için" ehemmiyetini takdir ettiğinden, bunları, ifâde tarzını değiştirmeksizin aynen tirmak işareti içerisinde nakletmiştir. Bu ciltte, elde edebildiği resimlere, ilk iki ciltte olduğu gibi kitabın sonunda bir bölüm ayırmamış, âit olduğu bahislerde yer vermiştir.

Eserin sonunda, *I., II., III. Cildlerde Bulunan Önemli Dipnotları ve III. Cild'de Bulunan Meşhur Şahıslar'a* ait iki *İndeks, Yanlış-Doğru Cedveli* vardır (S. I-XVI); bu indekslerden ilki, ta'birleri de içine almaktadır.

IV. Eserin dördüncü cildinde Mekteb-i Mülkiye Me'zunları'nın hâl-tercemeleri devam ediyor (1909-1923; s. 1201-1794); me'zun sayısı 1618'dir. Sonunda, *IV. Cild'de Bulunan Önemli Dipnotları'nın* indeksi varsa da, 14 maddeden ibârettir; bundan sonra, *IV. Cild'de Bulunan ve Mülkiyeli Olmayan Meşhur Şahıslar İndeks'i* ile *Yanlış-Doğru Cedveli* yer almıştır (S. I-VI).

V. *İçindekiler* kaydedilmemekle berâber, iki kısma ayrılan beşinci cildin birinci bölümünde 1924-49 yılları arasında Mülkiye Mektebi'ni bitirenlerin hâl-tercemeleri mevcuttur; me'zun sayısını gösteren rakam bir önceki cildten yürütülmüş olup, 1619-1954'dür (S. 1795-2170). "Mülkiye Mektebi adı, 16 Haziran, 1936 gün ve 2777 sayılı kânunla Siyasal Bilgiler Okulu (S.B.O.)'na" çevrilmiş, 1936 yılı sonunda me'zunlarını vermiştir. Kitabın ikinci bölümü bunlara ayrılmış olup, sayıları 1955-3163'dür. Bu son bölüm, ayrıca, okulun Siyâsî Şûbe, Mâlî Şûbe v.b. şûbelerini seçenlere göre kısımlara ayrılmış bulunuyor ve 1949 me'zunlarıyla sona eriyor (S. 2171-3196). Esere, *V. Cild'de Bulunan Önemli Dipnotları İndeks'i* eklenmiş ise de, bu *Bâb-ı Âlî* baskını ve *kisbet* olmak üzere yalnız iki kelimedden ibârettir; bundan sonra *V. Cild Metinleri Arasında Adı Geçen ve Mülkiyeli Olmayan Tanınmış Şahıslar İndeks'i*ne yer verilmiştir (S. 111).

*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler'*in birinci cildinde eserin içindekilerin plânı ve beş cildten ibâret olacağı yazılmış ise de (S. XXXI), beş cildinin basımı bittiği hâlde tamamlanamadığı anlaşılıyor. Müellif, birinci cildin ilk sayfasında, 5993 me'zununun hâl-tercemesini içine alacağından bahsettiğine ve beşinci cildde bu sayı $148 + 3163 = 3311$ 'e eriştiğine göre, 2682 me'zunun hâl-tercemesine sonraki cildlerde yer verilecek demektir. Esâsen, V. Cild'in arka dış kapağında, VI. Cild'in de Mülkiyeliler'in hâl-tercemelerine, VII. Cild'in İndeks, İstatistik v.b. şeylere ayrıldığı, yedi cildlik takımının fiyatı 534 lira olduğu kesinlikle kaydedilmiştir.

*

Ali Çankaya'nın, yukarıdanberi içindekileri tanıtmaya çalıştığımız *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler'*i âit olduğu sâhanın hemen ilk eseri sayılabilir. Yanılmıyorsak, edebiyatımızın bu yolda ilk eseri, Mekteb-i Fünûn-ı Şâhâne İ'dâdîsi Kitâbet-i Askeriye muallimi Kol-ağası Mehmed Es'ad'ın *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye'*-sidir; müellif bu eserinde mektebin kuruluşundan 1898'e kadarki me'zunları, eserleri, müessesenin altmış yıldanberi ne gibi değişiklikler geçirdiği, ders programları ve hocaları hakkında pek faydalı bilgi vermiştir (İst., Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310, 832 sayfa). Buna göre daha uzun bir zâmanı, bir asırdan çok zamânı içine alan mülkiye tarihçesi her bakımdan daha geniş ölçüde ele alınmıştır. A. Çankaya, iki cildi henüz basılmamış, neşredilen beş cildi 5570 sayfa tutan eserinde, kendisinin hazırlamakta olduğu *Türk-Osmanlı Genel İdâre Hukûku ve Teşkilâtı Tarihi'*nden, 'Atâ, Cevdet, Lutfî v.b. tarihlerden, Maârif tarihlerinden, devlet arşivlerindeki vesikalardan, fermanlardan, muhtelif devlet müesseselerindeki sicillerden, T.B.M.M. zabıtlarından, *Düstûr'*dan, hâl-tercemesi sâhasındaki muhtelif nevi'de eserlerden, üzerinde durduğu şahıslar veyâ âileleri ile mektuplaşması neticesinde elde ettiği bilgilerden de faydalanmıştır.

Yedi cildi basılınca Mülkiye'den 5993 me'zunun hâl-tercemesini içine almış bulunacak olan eserin, çıkan beş cildindeki 3311 me'zûnun, bunun dışında buradan me'zun olmayıp burada vazife görenlerin arasında muhtelif sâhalarda şöret kazanmış mühim birçok şahsiyetler vardır. Müellif, ister tanınmış ister tanılmamış olsun, hâl-tercemelerinin sonunda, o kimselere âit eserlerin listesini vermiştir. Mülkiyeliler arasında eserleriyle tanınmış hukukcular, iktisatçılar, mâliyeciler, filozof ve rûhiyatçılar, edebî sâhada eser verenler, ressamalar, müzisyenler v.b. sâhalarda şöret kazananlar var. Eserde, kuşe kâğıdına basılmış, bâzıları renkli olarak, Mustafa Şekib Tunç'un, Ahmed Sâib'in, Mehmed Rauf Demirtaş'ın (C. III., s. 1152; 302; 1033), İsmâil Hikmet Ertaylan ve Hilmî Ziyâ Ülgen'in (C. IV., s. 1434, 1686), Mazhar Sâfi Aykut ile Gâlib Yücel'in, Ahmed Kadioğlu'nun tablolarını (C. V., s. 2178; 2784, 2298) buluyoruz. Münir Mazhar Kamsoy'un bestelediği *şarkı*'ların, Nedim Ökmen'in İsmâil Bahâ Süreisan tarafından bestelenen şiirinin, R. Mahmud Ekrem'in Rahmî Bey tarafından bestelenen manzumelerinin ve daha birçok bestelerin notaları da basılmıştır (C. IV., s. 1490; c. V., s. 2074; c. III., s. 209).

Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler'de, buradan me'zun, ders okutmuş olanlar arasında edebiyat tarihimiz bakımından mühim, şöret kazanmış birçok kimselerin hâl-tercemelerine yer verilmiştir; R. Mahmud Ekrem, Ali Kemal, Murad Bey, Said Bey (Lâstik), Ercümen Ekrem, Şâhâbeddin Süleyman, Ali Ferruh, Menemenli Tâhir, Ali Ulvî, Ahmed Hâşim, Fuad Köprülü, Ahmed Reşit Rey, Süleyman Nesib, Hüseyin Câhid, Fâik Âli, Enis Behiç, Feyzullah Sâcid, Vasfî Mâhir, Ömer Bedreddin v.b. şahsiyetlerin hâl-tercemelerinin sonunda eserlerinin listesi de verilmiştir. Sâhamızla âlâkası dolayısıyla, bunlardan bâzılarının eserlerine dâir verilen bilgilerin eksik ve yanlış taraflarını aydınlatmağı faydasız bulmuyoruz:

a) Recâizâde M. Ekrem'in *Zemzeme*'si için (Üç kısım bir arada, manzum) deniliyor. Eserin üç kısmı birlikte basılmamıştır; ayrı üç cilttir ve bu ciltler sırasıyla, 1299-1300, 1301'de Matbaa-i Ebuzziya'da basılmıştır. İlk cildinin ikinci basımı 1305'de aynı matbaa tarafından neşredilmiştir; bu basım, A. Çankaya'nın eserinde 1302 olarak kaydedilmiştir. *Şemsâ* adlı eseri için "manzum" deniliyor; hâlbuki bu eser, birkaç şiiri içine almakla berâber nesir hâlidir. *Atala-yâhud-Amerika Vahtleri* adlı eserleri zikredilmemiştir (C. 11., s. 1019 v.d.). R. Ekrem bu eserini Chateaubriand'dan, önce hikâye hâlinde dilimize çevirmiş (İst., Terakkî Matbaası, 1288/1872), sonra dramatize etmiştir (Ayn. matbaa, 1290/1873). *Araba Sevdâsı* ile *Çok Bilen Çok Yanılır* adlı eserinin yeni harflerle de basılmış bulunduğunu ilâve edelim (İst., Kanâat Kitabevi, 1940; Remzi Kitabevi, 1941).

b) Ali Kemal'in zikredilen eserleri arasında epeyi noksanlar var (C. 11., s. 940 v.d.). *Çölde Bir Sergüzeşt*'in basım yılı, 1329 değil, 1316'dır. *Sorbon Dârü'l-Fünûnunda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri*'nin, A. Çankaya'nın zikrettiğinden başka yeni bir basımı da vardır (İst., Muhtar Hâlid Kitabhânesi, 1330). Eserlerinden beşi kaydedilmemiştir: *Kadın Mektupları* (İst., İkdâm Matbaası, 1313), *Yeni-Kadın Mektupları* (İst., Muhtar Hâlid Kitabhânesi, 1330), *İflâs* (İst., Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1329-1330). *Mecmua-i Kemal*, bir-ikisi dışında, hemen hepsi Ali Kemal'in yazılarını içine alan ve üç ayda bir çıkaracağı mecmuadır; fakat yalnız bir sayısını neşrede-

bilmiştir (Kahire, Cüz' 1, 1901, 224 sayfa). Husûsî kütübânemizdeki *Edebiyat ve Siyâset* adlı eserin üzerinde müellif adı kaydedilmiş değildir (İst., 1326); bunu, içindekiler dikkatimizi çektiğinden aziz hocam Fuad Köprülü'ye gösterdiğim zaman, derhâl, Ali Kemal'in eseri olduğunu söylemişti. Müellifimizin bahsettiği *Bir Safha-i Hayat* adlı bir eserine ise rastlamış değiliz.

c) Ercümen Ekrem'in, müellifin tesbit ettiği yirmibeş eserine, (C. 11., s. 1133 v.d.) *Meşhedî Ankara*'da adlı kitabını ilâve edebiliriz (Ankara, Akba Kitabevi, 1933).

ç) Müellifimiz, Mizancı Murad Bey'in eserlerinden sekizini tesbit edebilmiştir (C. 11., s. 1050 v.d.); bunlara şu dört mühim eserini de ekleyebiliriz: Türkçülük fikrini müdâfaa ettiği meşhur romanı *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı* (İst., Mahmud Bey Matbaası, 1308), *Akıldan Belâ*, komedi, Rusça'dan çevrilmiştir (İst., Mahmud Bey Matbaası, 1300); *Hürriyet Vâdisinde Bir Pençe-i İstibdâd* (Ayn. matbaa, 1326). Bunlar dışında imzâsız, veyâ rumuzla basılan eserleri de yok değildir (Hayâtı ve eserlerine dâir daha çok bilgi edinmek için bk., F. A. Tansel, *Mizancı Mehmed Murad Bey*, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. 11., nu. 3-4, 1952, s. 67-88).

d) Fuad Köprülü'nün hayatı ve eserleri hakkında verilen bilgi de oldukça yanlış, noksandır (Hayâtı, eserleri, bunlar hakkındaki bibliyografyalar için bk., F. A. Tansel *Nekroloji-Prof. Fuad Köprülü; Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Şiirleri*, T.T. Kurumu *Belleten*'i, Ankara, 1966, s. 622-60). Doğum tarihi, 22 Kasım, 1890 (9 Cemâziü'l-evvel, 1308) gösterilmiştir (C. 111., s. 1165); bu Hicrî tarihin Milâdî karşılığı, Gâzî Ahmed Muhtar Paşa'nın *Takvimü's-Sinîn*'inine göre, 21 Kasım, 1890'dır. Doğum tarihinin doğrusu, 21 Rebi' 11., 1308/22 Teşrinisânî, 1306/4 Aralık, 1890'dır.

e) Reşad Bey'in oğlu Ali Ferruh'un *Teşhîr-i Ebâtül* adlı eseri için, adının lugat mânâsı gözönüne alınarak, herhâlde eser görülmediği için "bâtıl i'tikadların açıklanması" mevzûunda olduğu yazılmışsa da (C. 111., s. 133), eserin böyle şeylerle alakası yoktur. Ali Ferruh bu eserini Paris Sefâret-i Seniyyesi Üçüncü Kâtibi bulunduğu sırada yazmış, 24 Nisan, 1887'de tamamlamıştır; Ernest Renan'ın, *İslâmiyet ve Maârif* adlı, Sorbon'da, 29 Mart, 1883'de verdiği konferansında, İslâmiyet'in bilgi ve ilerlemeği engellediği hakkındaki fikirlerinin tenkididir ve eserin adından anlaşılın, Renan'ın bâtil fikirlerinin teşhiridir. Ali Ferruh'tan başka, Namık Kemal, Cemâleddin Efgânî ve başkalarının da, aynı konferansı tenkid maksadıyla yazdıkları eserler vardır (Daha çok bilgi edinmek için bk., F.A.T., Prof. Elie Kedourie'nin, *Afghâni and 'Abdüh* adlı eseri hakkında tenkidli bibliyografya makalesi, *Belleten*, c. XXXII., nu. 125, Ocak, 1968, s. 85, 4n).

f) Ali Ulvî Elöve'nin, A. Çankaya'nın kaydettiği altı eserine (C. 111., s. 190), şu üçünü daha katabiliriz: *Çocuklarımıza Neşideler* (İst., Tanin Matbaası, 1328), *Bir Hanım'ın Defteri* (İst., Kitabhâne-i Sûdî, 1338-35; Sabah Matbaası, 1340); Kütahyalı Abdur-Rahman Hoca'nın *Mikyâsü'l-Lisân ve Kıstâsü'l-Beyân* adlı eserini günümüzün diline çevirerek aynı isimle neşrettiği eseri (İst., Burhâneddin Matbaası, 1942).

g) Hüseyin Câhid'in tesbit olunan 48 eserinden 34'üncüsü, Pierre Loti'den dilimize çevirdiği *İzlanda Balıkçısı*'nın yalnız 1937 basımı kaydedilmiştir (C. 111.,

s. 677 v.d.); bu eser, önce, imzâsız olarak basılmıştır (İst., Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1319). Eserlerinden şunlar zikrolunmamıştır: *Benim Gözümle Olaylar—Seçim Üzerine Yazılar* (Ankara, Ulus Basımevi, 1946), *Benim Gözümle Olaylar—Avrupa'yı Arıyorum—Avrupa'dan Bakışla Türkiye* (Ankara, Ulus Basımevi, bsm. yılı yoktur), *Seçme Makaleler* (Ankara, Ulus Basımevi, 1951).

Müellifimiz, eserler hakkında bilgi verirken, bilhassa, *Millî Kütüphaneye Eski Harfli Türkçe Kitaplar Katalogu*'ndan, Seyfi Özeğin tesbit ettiği yine Arap harfleriyle basılmış kitapları içine alan *liste*'den faydalanmıştır. İlki, yalnız, adı geçen kütüphanede bulunanları, ikincisi görülebilenleri içine aldığından, şüphesiz, bunlarda birçok kitaplar kaydedilmiş değildir; yeni harfle basılanlara ise hiç yer verilmemiştir. A. Çankaya'nın kitabında, hâl-tercemelerinin ardından, o şahsa âit kaydettiği eserler listesinin noksanlığı, bir bakıma faydalandığı katalogların bu hususiyetlerinden ileri gelmektedir. Öte yandan, İsmâil Habib'in *Edebi Yeniliğimiz*, Feridun Fâzıl Tülbendci'nin *Geçmişte Bugün*'ü gibi pek çok yanlışları içine alan eserlerinden faydalanması da, bahsettiğimiz noksan ve hatâlara yol açmıştır. Amacı, Mülkiye'nin tarihçesini aydınlatmak olan Ali Çankaya'dan, sözünü ettiği eserleri görerek, kullandığı kaynaklardan edindiği bilgiyi kontrolünü, bunlara ilâveler yapmasını beklemek haksızlık olur; ancak, İsmâil Habib ve F. Tülbendci'nin eserleri yerine, daha ciddi araştırmalardan faydalanması mümkündür ve bu takdirde eseri, bazıları kaydettiğimiz yanlış ve eksiklerden uzak kalmış olacaktır.

Müellifimizin Arap harfiyle birçok vesikaların fotokopilerini neşri, yerine göre bazılarının lüzum gördüğü kısımlarını aynen nakli, doğru okuması, yeni harflere çevirirken imlâ bakımından gösterdiği titizlik eseri kıymetlendirmekte ve yanlışlara pek az rastlanmaktadır (Msl., *Mahfel Mecmuası*: C. 11., s. 17, 27ⁿ; *Kürdîli Hicazkâr*: c. 111., s. 223. Doğrusu: *Mahfil Mecmuası*; Kürdî-i Hicazkâr). Pekaz olmakla beraber şahsî düşüncelerini kaydeden, msl., Hasan Polatkan hakkında, "...ben burada rahmetlinin sâdece tarih metodu kullanarak hayat hikâyesini ve vefat tarihini tesbit etmekle yetindim. Geleceğin tarihçileri, objektif tarih metodu kullanarak *hâdise*'nin tahlilini yapacaklar, elbette vicdanlarının ve şuurlarının emrine uyarak bir *sentez*'e varacaklardır; zirâ Mahkeme-i Kübrâ'dan sonra en âdil mahkeme, Objektif Tarih Mahkemesi'dir. Kuvvetle inanıyorum ki bu büyük ve gerçekten âdil mahkeme, i'dâm kararına sebep diye gösterilen olayları titizlikle ve yalnız vicdan kânunlarının emrine uyarak inceledikte, kararı verenleri her hâlde afvetmeyeceklerdir; çünkü er veyâ geç amma mutlakâ, *Zâlimlere bir gün dedirir Kudret-i Mevlâ * Tallâhi lekad Âsereka'llâhu Aleyna*" cümlelerine ve isâbetli haklı olduğuna inandığı fikirlerine yer verdiğini görmekteyiz.

Müellifimiz, hâl-tercemelerini verdiği Mülkiyeliler'in hemen hepsinin fotoğraflarını, hocalarının da bulunduğu nâdir grup hâlinde resimleri neşretmekle eserini malzeme bakımından zenginleştirmiştir; ancak, bazılarının, basılmamış ve bedîî kıymet bakımından çok zayıf hikâyelerinin, şiirlerinin neşrini, eserin hacmini de büyülttüğünden, faydalı bulunuyoruz.

Basım teknik hatâsı olarak, birinci cildin *İçindekiler* kısmı, *Önsöz*'ün son sayfasını teşkil ediyor; bu kısım, ikinci cildde başa alınmış ise de, geri kalan III-V. cildlerin fihristi verilmemiştir. Eserin muhteviyatını, bölümlerini kavrayabilmek için bu büyük cildlerin sayfalarını birer birer çevirmek zorunda kalmak, çok yorucu

olmaktadır. Her cildin sonunda eserde adı geçen, fakat Mülkiyeli olmayan meşhur kimselerin adları indeksi vardır; meşhur olsun olmasın, bütün adı geçenlerin indekse alınması faydalı olacaktır; çünkü bu gibi eserlerde, bâzan hiç meşhur olmayan biri de bâzı hususlarda ipuçlarını çözmeğe, mes'eleleri aydınlatmağa yarayabilir. İhmâl edilmemesi gerekli bir başka nokta, yer adlarının da indekse alınmasıdır. Kitabın yalnız notlar değil, metin kısmında da pek çok ta'bir vardır; müellifimiz ta'birler indeksine yalnız dipnotlarındakileri geçirmiş olup, bunlar, IV. cildde 14, V.'de 2 adettir; kitaptaki bütün ta'birler için bir indeks yapılması, veyâ bunların *Umûmî İndeks'e* geçirilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Mülkiyeli şahısların kitapları indeksi yalnız I. ve II. cildlerde var; III-V. cildlerde yok. Hâl-tercemeleri verilen Mülkiyeliler'in adlarını gösteren bir fihrist, veyâ indeks ise, kitabın cildlerinden hiçbirinde mevcut değildir. Kıymetli malzemeyi içine alan bu eserden, okuyanların kolaylıkla faydalanabilmesi için, müellifimizin daha da zahmete katlanarak bu noksanları tamamlayacağını umuyoruz; basılmış bulunan cildlerin sonuncusu olan V. cildin arka dış kapağında, VII. cildin *İndeks, İstatistikler'e* v.b. ayrılmış olduğunun kaydedilmesi, bu yoldaki ümidimizin gerçekleşeceğini düşündüğünden bizi sevindirmektedir.

Sözlerimize son verirken, müellifimiz Ali Çankaya'yı *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı bu kıymetli eserini pek zahmetli çalışmalara katlanarak bizlere kazandırdığı için kalbimizin bütün samimiliğiyle tebrik etmeği, bu yüzden, kendisine dâimâ minnet duyguları besleyeceğimizin ifâdesini vazife saymaktayız. Her sâhadaki araştırmacıların faydalanabileceği bu mühim eserin geri kalan son iki cildinin de tamamlanıp birân önce basımını bekliyoruz.

F. A. TANSEL

BUDAPEŞTE ÜNİVERSİTESİ TÜRKOLOJİ KÜRSÜSÜNÜN YÜZÜNCÜ KURULUŞ YILDÖNÜMÜ

Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türkoloji Kürsüsü'nün 100. kuruluş yıldönümünün kutlanması münasebetiyle davet edilen Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları adına bir heyet Budapeşte'ye 12 Ekim 1970 tarihinde hareket etmişti. Bu heyette Türk Tarih Kurumu'nu Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu başkanlığında Dr. Hâmit Zübeyr Koşay, Prof. Tayyib Gökbilgin, Türk Dil Kurumu'nu da Prof. Dr. Hasan Eren temsil etmişlerdir. 13 Ekim 1970 günü saat 11'de Macar Millî Müzesinde düzenlenen sergide Macaristan'da Türkoloji ile ilgili eserler ve bazı arkeolojik piyesler teşhir edilmişti. Sergiyi Türkoloji Enstitüsü başkanı ve akademi üyesi Profesör Ligeti Lajos bir konuşma ile açtı. 14 Ekim 1970 günü Budapeşte Üniversitesinde Macaristan'da Türkoloji'nin 100. yılı töreni başladı. Bu töreni Profesör Ligeti Lajos bir konuşma ile açtı. Türkiye'nin Budapeşte Büyükelçisi Sayın İsmail Soysal'ın da davetli bulunduğu bu törende ikinci konuşmayı Türk Tarih Kurumu ve Türk delegasyonu adına Prof. Şevket Aziz Kansu yaptı. Prof. Şevket Aziz Kansu'nun konuşmasından sonra Türk Dil Kurumu adına Prof. Hasan Eren, İstanbul Üniversitesi adına da Prof. Tayyib Gökbilgin'in konuşmaları takip etti. Bu söylevleri Bn. Doçent Dr. Kakuk Zsuzsa'nın Budapeşte Üniversitesinde Türk Filolojisinin 100 yıllık öğretimi, Schütz Ödör'ün kuman kaynakları, Vasary İstvan'ın eski Türk ve Macar yazıtları konferansları izledi.

15 Ekim 1970 tarihinde yine Üniversitede Doç. Dr. Gy. Kaldy-Nagy'nin Türk hâkimiyeti süresine ait kaynakları ile Mondaky İstvan'ın, Uzlar, Peçenekler ve Kumanlar üzerine değerli konferansları yer aldı. Aynı gün Macaristan'da Türkoloji kürsüsünün kurucusu Armin Vambéry'nin mezarı ziyaret edildi. Türk delegasyonu da Macar meslekdaşları ile birlikte Armin Vambéry'nin kabrine birer çelenk koydular. Bu törenlerden sonra, Türk heyeti, 17 Ekim 1970'de Osmanlı devrine ait belgelerin muhafaza edildiği Egri Şehri arşivini, Egri Kalesini ve minareyi görmüş; 20 Ekim 1970 tarihinde Yazsberény kasabasında, 1969 yılında vefat etmiş olan Türk Tarih Kurumu şeref üyelerinden Prof. L. Fekete'nin mezarını ziyaret ederek, bir çelenk koymuştur. Heyet aynı kasabadaki Müze ile "Can feda" anıtını da ziyaret etmiştir. Macar halkı arasında Atilla'nın oturduğu ve kalıntılarının saklı bulunduğu yer diye tanınan Yazsberény köyünde 1909 yılında dikilmiş "Can feda" anıtının kaidesinde Macarca aslını ve Türkçe özetini verdiğimiz şu satırlar okunmaktadır :

"Török Magyar egymás ellen
Küzdött itt vad gyűlöletben
Hősei sok irto hadnak
Békén együtt itt porladnak."

“Türkler ve Macarlar birbirleriyle amansızca savaştılar. Şimdi burada barış içinde birlikte toprak (toz) olmaktadır”.

Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyeti yıllarına (1526-1722) ait beşerî bir menkıbeyi yansıtan “Can feda” anıtı bize 1932 yılında Birinci Türk Tarih Kongresine katılmış olan Macar bilgini, Zayti Ferenc'e büyük Atatürk'ün söylediği şu sözleri heyecanla hatırlattı :

“Biz Türkler ve siz Macarlar kardeşiz. Ne yazık ki, boş yere, biz ilâ-i kelime-tullah diye İslâm âleminin, siz de ruhullah diye Hıristiyanlığın asırlarca öncülüğünü yaparak birbirimizin mahvına yürüdük. Böyle bir dalâlete düşeceğimize iki kardeş millet elele verseydik, insanlığa ne büyük hizmet ederdik”. (Bk. Hasan Cemil Çambel: Makaleler, Hâtıralar. S, 77, Türk Tarih Kurumu. XVI. seri No. 5. Ankara, 1964).

Bu yıldönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu ve Dil Kurumu, yayınlarını Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsüne armağan olarak gönderdiği gibi, Ord. Prof. Dr. Gyula Németh'in 80. doğum yılı münasebetiyle Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları şeref üyesi bulunan Sayın Profesöre, Türkolojiye yaptığı büyük hizmetlerinden ötürü bir şükran armağanı olarak eski Türk geleneğini hatırlatan gümüş leğen ve ibrik, Türkiye Büyükelçiliğinde düzenlenen bir törenle sunulmuştur. Türk heyeti Budapeşte'deki Devlet Arşivini ve öteki bilim kuruluşlarını da ziyaret etmiştir. Macar bilim çevrelerinin Türk heyetine gösterdiği yakın ilgi ve konukseverliği şükranla anmak isteriz.

Yine bu münasebetle ve Budapeşte Büyükelçimiz Sayın İsmail Sosyal'in teşebbüsü ile Budapeşte'de bir Türk haftası düzenlenmiş, İstanbul Olgunlaşma Enstitüsü'nün Margarit Adasında tertiple ettiği Türk kıyafetleri defilesi Budapeştelliler tarafından büyük bir ilgi ile izlenmiştir.

Aşağıdaki satırlarda Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji Kürsüsünün 100. kuruluş yılı töreninde Türk Tarih Kurumu ve Türk heyeti başkanı Prof. Şevket Aziz Kansu'nun yaptığı konuşmayı veriyoruz :

TÜRK TARİH KURUMU VE TÜRK DELEGASYONU BAŞKANI ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZİZ KANSU'NUN HİTABESİ

“Ekselânslar, Akademi Üyeleri,
Bayanlar, Baylar,

Türk Tarih Kurumu ve Türk delegasyonu başkanı sıfatıyla Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünün 100. yıldönümü törenlerine katılmakla büyük şeref duyduğumu şahsım ve arkadaşlarım adına arz ederim.

Türkoloji, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu çalışmalarının önemli bir ilim dalıdır. Budapeşte Üniversitesinde bundan tam yüz yıl önce Türk Dili Kürsüsünün kurucusu Armin Vambéry'nin, hem Türk tarihi, hem de Türk dili araştırmacıları arasında unutulmaz mümtaz bir yeri vardır. Onun, zamanında aktüel olan Türklerle ilgili etüdleri yanında bilhassa “Buhara Tarihi” ni zikretmek isterim. Türk dili alanında yazmış olduğu etüdlar arasında da eski Osmanlı ve Çağatay metinleriyle ilgili eserlerini ve Kutadgu Bilig baskısını anabilirim. Vambéry'nin “Das Türkenvolk”u ise Türk dili etüdlerine yeni bir ufuk açmıştır.

Bu büyük âlimin açtığı çıғırda yetişen Macar türkologları arasında Jozsef Thury'yi de anmak gerekir. Onun Türk Tarih yazarları, Evliya Çelebi seyahatnamesinin Macaristan'a ait cildinin Macarca çevirisi, Macarların ve Székely'lerin menşei gibi eserleri bugün dahi belli başlı müracaat kitapları arasındadır.

Çağdaş türkolojinin uluslararası üne sahip üstadı Prof. Jules Németh, hepimizin saygı duyduğu mümtaz bir simadır. Onun "Yurt kuran Macarların etnik teşekkülü" konusundaki meşhur eseri ile idaresi altında yayınlanan "Atilla ve Hunları" adlı eser, türkoloji araştırmalarına yeni bir yön vermiştir. Türkolojiye yaptığı hizmet ve katkılara karşılık olarak Prof. Németh, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir. Németh yalnız değerli eserler vermekle kalmamış, sahalarında verimli çalışmalar yapmakta olan birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Bu öğrenciler arasında Macarlar ve yabancılar da vardır. Bunlar arasında özellikle Türkoloji Enstitüsünün bugünkü müdürü Akademi üyesi Prof. Louis Ligeti'yi anmakla şeref duyarım. Türk Dili alanındaki olumlu çalışmalarına karşılık olarak Türk Dil Kurumunun şeref üyeliğine seçilmiş bulunan Prof. Ligeti, Türkiye'de yalnız bilim çevrelerinde değil, "Bilinmeyen İç Asya" adlı eseriyle Türk aydınları arasında da tanınmıştır. Bu arada Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünün bir süre önce kaybettiğimiz bir öğretim üyesini, Türk Tarih bilginleri arasında büyük ün yapmış olan ve Türk Tarih Kurumu'nun şeref üyesi bulunan Prof. Louis Fekete'nin aziz hatırası önünde saygı ile eğilirim.

Budapeşte Üniversitesinin Türkoloji Kürsüsü birçok Türk öğrenci de yetiştirmiştir. Bu arada İstanbul Üniversitesinin eski Genel Dil Bilimi profesörü ve Türk Tarih Kurumu üyesi rahmetli Ragıp Hulûsi Özdem'i, delegasyonumuz üyelerinden Türk Tarih Kurumu üyesi Sayın Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ı ve Ankara Üniversitesi Türk Dili profesörü ve Türk Dil Kurumu üyesi Sayın Prof. Hasan Eren'i anabilirim.

Macarların Türk etüdleri alanındaki bu çalışmalarına paralel olarak, 1935 yılında Ankara'da Atatürk tarafından kurulan ve bugünkü Ankara Üniversitesinin temelini teşkil eden Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bir Hungaroloji Enstitüsü ihdas edilmiş ve başına Prof. Ladislas Rasonyi getirilmiştir. Bu Enstitünün eski öğrencileri arasında delegasyon üyelerinden İstanbul Üniversitesi Tarih profesörlerinden ve Türk Tarih Kurumu üyesi Sayın Tayyib Gökbilgin'i zikredebilirim.

Özet olarak, Budapeşte Üniversitesinin Türkoloji Enstitüsü ile Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Türk Üniversiteleri, kuruluşlarından itibaren sürekli ve verimli bir işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliğinin bundan böyle de devam edeceğinden şüphemiz yoktur.

Budapeşte'de yapılan bu tören münasebetiyle Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu, bu işbirliğini sağlamlaştırmak üzere bellibaşlı yayınlarını Türkoloji Enstitüsüne armağan etmekten mutluluk duymaktadır.

Türkoloji Enstitüsünün Türk etüdlerine yapmış olduğu hizmetleri şükranla anıyor, hepinizi saygı ile selâmlıyorum".

ALLOCUTION DU PROF. DR. ŞEVKET AZİZ KANSU, CHEF DE LA
DÉLÉGATION TURQUE ET PRÉSIDENT DE LA SOCIÉTÉ
TURQUE D'HISTOIRE

“Excellences, Messieurs les Membres de l'Académie,
Mesdames, Messieurs,

Permettez-moi de dire, au nom de mes collègues et en mon propre nom, que je suis grandement honoré de participer, en ma qualité de Président de la Société Turque d'Histoire et chef de la Délégation Turque, aux fêtes du centenaire de l'Institut de Turcologie de l'Université de Budapest.

La Turcologie constitue une branche importante des travaux scientifiques de la Société Turque d'Histoire et de la Société Linguistique Turque. D'autre part, Armin Vambéry, qui fonda, il y a juste cent ans, la chaire de Turcologie à l'Université de Budapest, occupe une place de tout premier rang dans les recherches sur l'histoire et la linguistique turques. Parmi ses études, actuelles à son époque au sujet des Turcs, je tiens à mentionner ici son “Histoire de Bouhara,” et parmi ses recherches linguistiques, ses ouvrages sur les textes vieux- ottomans et çağatay, ainsi que son édition du Kutadgu Bilig. Par ailleurs, le “Das Türkenvolk” de Vambéry a ouvert de nouveaux horizons aux études partant sur la langue turque.

Dans le rang des turcologues hongrois formés sous l'égide de ce grand savant, il sied de nommer Jozsef Thury, dont l'ouvrage sur les écrivains turcs, la traduction en hongrois du volume d'Evliya Çelebi traitant de la Hongrie, ses études sur les origines des Magyars et des Székély, sont considérés à juste titre, même aujourd'hui, comme d'importantes oeuvres de référence.

Le professeur Jules Németh, le maître mondialement réputé de la turcologie contemporaine, que nous respectons et aimons tout particulièrement, a fixé dans une large mesure la voie suivie par les recherches turcologiques de nos jours, grâce à son ouvrage célèbre sur “la formation ethnique des Hongrois créant une mère-patrie et” “Attila et les Huns” écrit sous sa direction. C'est en reconnaissance des éminents services qu'il a rendus à la turcologie et les contributions qu'il y apporta que le professeur Németh fut élu membre d'honneur de la Société Turque d'Histoire et de la Société Linguistique Turque. Németh n'est pas seulement le savant auteur de nombre d'ouvrages de valeur inestimable, c'est aussi un maître qui a formé une foule de jeunes chercheurs, hongrois et étrangers, qui contribuent actuellement par leurs travaux au progrès de la turcologie. Parmi ces derniers je suis heureux de citer le professeur Louis Ligeti, l'actuel directeur de l'Institut de Turcologie et membre de l'Académie, qui, élu membre d'honneur de la Société Linguistique Turque pour ses brillants travaux portant sur la langue turque, est connu en Turquie, non seulement dans les milieux scientifiques, mais aussi dans les cercles des gens cultivés de chez nous, par son ouvrage sur “l'Asie intérieure inconnue”.

Je m'incline avec respect devant la mémoire vénérée du regretté Louis Fekete, Professeur à l'Institut de Turcologie de l'Université de Budapest, membre d'honneur de la Société Turque d'Histoire et célèbre par ses travaux d'histoire turque.

De la Chaire de Turcologie de l'Université de Budapest sont issus nombre d'étudiants turcs. Je me permets d'en citer quelques-uns: Feu Ragıp Hulusi Özdem, ancien professeur de Linguistique à l'Université d'Istanbul et membre de la Société Turque d'Histoire; le Dr. Hamit Zübeyr Koşay, membre de notre délégation et de la Société Turque d'Histoire, et le Dr. Hasan Eren, Professeur de philologie turque à l'Université d'Ankara et membre de la Société Linguistique Turque.

Parallèlement aux travaux des Hongrois dans le domaine des études turques, un Institut d'Hungarologie a été fondé à la Faculté des Lettres, créée en 1935 par Atatürk et formant le noyau de l'Université actuelle d'Ankara. Le professeur Ladislav Rasonyi en a assumé la direction. Un ancien étudiant de cet Institut, le professeur Tayyib Gökbilgin, professeur d'Histoire à l'Université d'Istanbul et membre de la Société Turque d'Histoire, fait partie de notre délégation.

En résumé, l'Institut de Turcologie de l'Université de Budapest d'une part, et de l'autre, la Société Turque d'Histoire, la Société Linguistique Turque et les Universités Turques ont, depuis leur fondation, activement et assidûment collaboré. Nous ne doutons pas que cette collaboration durera dans l'avenir. C'est dans cet espoir que la Société Turque d'Histoire et la Société Linguistique Turque sont heureuses de faire présent de leurs plus importantes publications à l'Institut de Turcologie.

J'ai l'honneur d'exprimer ma reconnaissance à l'Institut de Turcologie pour tout ce qu'il a fait dans le domaine des études turques et vous salue tous avec respect".

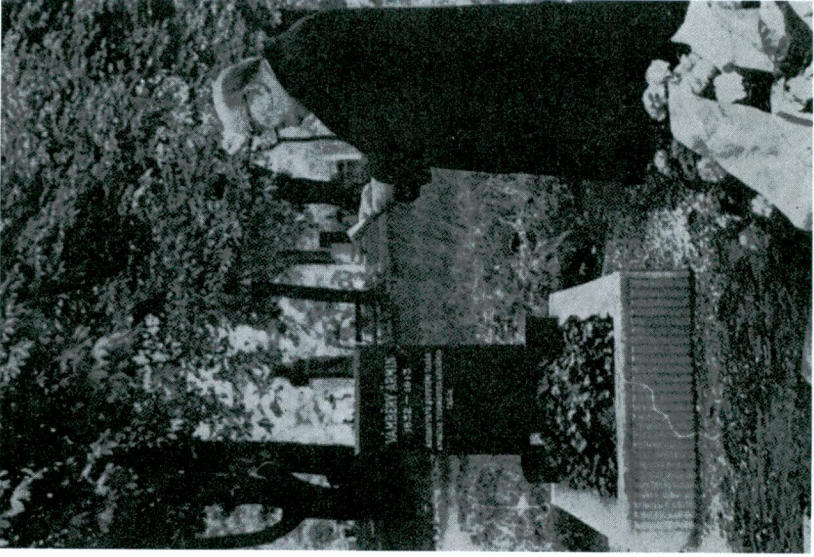
Ş. A. K.

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsü mensupları ve öğrencileri
(Ortada Prof. Dr. L. Ligeti, solunda Doç. Dr. G. Káldı Nagy, sağında
Doç. Dr. Zsuzsa Kakuk).

Jaszberény kasabasında L. Fekete'nin mezarı başında

Prof. Ligeti Vanbéry'nin mezarı başında
söylevini okurken

Türk ve Macar heyetinden bir grup Jaszberény
kasabasındaki Canféda anıtı önünde

Armin Vambéry'nin mezarına Türk heyeti çelenk koyarken

VII. TÜRK TARİH KONGRESİ

VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970 tarihleri arasında Ankara'da toplandı.

Beş gün süren Kongre çalışmalarına yaklaşık olarak 450 yerli ve yabancı bilim adamı davet edilmişti. Kongre'ye sunulacağı bildirilen bilimsel bildirilerin sayısı ise 170'i aşmaktaydı. Ancak, son andaki mazeretleri nedeniyle bazı bilim adamları bildirilerini okuyamayacaklarını bildirmişler ve kongreye 95'i Türk, 41'i yabancı bilim adamı tarafından 136 bilimsel bildiri sunulmuştur. Kongre'ye katılan bilim adamlarının nitelik ve nicelik bakımından çokluğu ve ayrıca bildirilerin geçen kongrelere nazaran daha fazla olması Türk Tarih Kongrelerinin her defasında artan bir ilgi gördüğünü açıkça göstermektedir.

Kongre'nin toplanacağı tarihten bir hafta önce kongrenin programı ile kongreye sunulacak bildirilerden 70 tanesinin özeti basılmış ve kongre üyelerine sunulmuştur.

Programda kongre çalışmaları beş seksiyonda toplanmakta idi.

- I. Eski Anadolu ve Önasya,
- II. Orta Asya ve Ortaçağ Türk ve Türkiye Tarihi,
- III. Osmanlı Tarihi,
- IV. Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi,
- V. Tarih Öğretimi.

Eski Anadolu ve Önasya seksiyonunda 28'i Türk ve 8'i yabancı bilgin tarafından olmak üzere toplam 36 bildiri yer almıştır.

İkinci seksiyonda 23 bildiri okunmuş ve bunların 16'sını Türk, 7'sini ise yabancı bilginler sunmuşlardır.

Osmanlı Tarihi seksiyonunda bildirilerin çok fazla olması nedeniyle bu seksiyon A ve B olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Her iki bölümde okunan bildirilerin sayısı 55 olup bunların 33'ünü Türk, 22'sini yabancı bilginler vermişlerdir.

IV. seksiyonda ise 4'ü yabancı bilginler tarafından olmak üzere toplam 15 bildiri bulunmaktaydı.

Tarih Öğretimi seksiyonunda da 7 bildiri yer alıyordu.

Program gereğince VII. Türk Tarih Kongresi üyeleri 25 Eylül 1970 Cuma sabahı saat 9'da topluca Anıt-Kabir'e giderek Atatürk'e ve Devrim Şehitleri'ne saygı duruşunda bulunmuşlar ve çelenk koymuşlardır.

Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Anıt-Kabir'deki deftere şunları yazmıştır :

"Büyük Atatürk,

Ölümsüz Türk Ulusu'nun tarihsel bilincini şahlandırmak için senin buyruğunla başlatılan Türk Tarih Kongrelerinin bugün yedincisi toplanıyor. Türk kuşaklarına aşıladığın iman ve heyecan bu kongremize de hâkim bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu'na çizdiğin hedeflere doğru durmadan ve yılmadan ilerliyoruz Atatürk".

Saat 10.30'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi büyük konferans salonunda toplanılmış, Hikmet Şimşek yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın çaldığı İstiklâl Marşı ve Johannes Brahms'ın Akademik Tören Uvertürü'nden sonra Sayın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Kongre'yi bir söylevle açmıştır. Sayın Cumhurbaşkanını özetle, Türkiye'nin üzerinde toplanmış olan birçok medeniyetlerin, tarih için birbirini tamamlayan tükenmez birer kaynak olduğunu söyleyerek "Çağdaş medeniyetin her alanda gerçekleştirdiği hızlı gelişmeler, tarihin ve milletler arasındaki ilişkilerin ve çalışmaların önemini, kültürel temasların ve işbirliğinin lüzumunu gün geçtikçe artırmaktadır. Bu uğurda bütün dünya tarihçilerine büyük görevler düşmektedir" demiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay'dan sonra konuşan Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, özetle şöyle demiştir :

"Çağımız klasik tarih anlayışının ötesine geçmiştir. Çağımız insanoğlunun alın yazısını, bir bakıma trajedisini, inançlarını, tarihsel açıdan eleştirerek değerlendirmesi gibi sorunların atmosferine girmiştir".

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir, yaptığı konuşmada, Kurum'un 1961'den bu yana 9 yıllık çalışmaları hakkında bilgi vermiştir.

Daha sonra Kongre'ye gönderilen başarı mesajları okunmuş ve açılış oturumu sona ermiştir. Üyeler ve davetliler bundan sonra Türk Tarih Kurumu yayınları ile ilgili kitap sergisini gezmişlerdir.

Esas Kongre çalışmaları aynı gün öğleden sonra saat 15.00'te Türk Tarih Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi salonlarında başladı. VII. Türk Tarih Kongresi ele aldığı bilimsel ağırlıkta konular genellikle tarih bilimiyle yakından ilişkili kuran çevrelerce önemle izlenen bir nitelikte olmasına rağmen, çalışmalar süresince değerli Türk basını, radyo ve televizyon örgütleri yakın ilgilerini esirgemediler. Her gün basınıımızda VII. Türk Tarih Kongresi'nin çalışmaları ile ilgili haberler yayınlandı, tartışılan bildirilerden özetler verildi.

Türk Tarih Kurumu, basınıımıza ve öteki haber alma örgütlerine bir ölçüde yardımcı olabilmek için, bir "Basınla İlişkiler Bürosu" kurdu. Bu büro, hergünkü çalışmaları, yayınladığı "Haber Bülteni"yle basınıımıza ve haber örgütlerine duyurmaya çalıştı.

Kongre çalışmaları süresince Ankara Belediye Başkanı Ekrem Barlas Marmara otelinde delegelere ve başka davetlilere bir akşam yemeği verdiği gibi, çeşitli büyükelçilikler, kültür merkezleri ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, kongre üyeleri onuruna birer kokteyl vermişlerdir.

Kongre çalışmalarının tamamlanmasından sonra Konya, Boğazköy ve Gordion'a ayrı guruplar halinde geziler tertiplenmiş ve müzeler gezilmiştir.

VII. Türk Tarih Kongresi'nde okunan bilimsel bildiriler tam metin halinde bir kitapta toplanacaktır. Kongrenin bilimsel niteliğini daha belirgin olarak ortaya koyacak Kongre Kitabı'nın 1971 sonunda yayınlanacağı ve 900 sayfanın üzerinde olacağı tahmin edilmektedir.

ULUSLARARASI İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TARİHİ KOMİTESİ

Merkezi Paris'te bulunan bu uluslararası örgüt, adının da işaret ettiği gibi, İkinci Dünya savaşının objektif ve doğru tarihinin saptanması ve yazılması amacıyla uluslar arasında çalışmayı sağlamak için kurulmuş bir örgüttür. En son yılların tarihi ile de yakından ilgilenen Türk Tarih Kurumu, bu örgüt'e üye olmakta, tarihsel araştırmalar ve dolayısıyla yurdumuzun tarihinin karanlık kalmış tarihsel ayrıntılarını ışığa kavuşturmaya yarayacak çabalar bakımından gerçek fayda görmüş, bu üyelikte bir sakınca olmadığı mütalâasını Dışişleri Bakanlığımızdan aldıktan sonra üye olmuş ve Kurumun üyelerinden Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ı temsilci olarak seçmiştir. Halen Merkez Komitesi ile Türk Tarih Kurumu arasındaki temaslar adı geçen Profesör kanalıyla sağlanmaktadır.

Fransızca adı "Comité International d'Histoire de la 2e Guerre Mondiale" olan komitenin amacı ve etkinlikleri:

Komite, 1967 yılında Paris'te kurulmuştur. Statüsünde amacının "İkinci Dünya savaşı devresine değgin tarihsel araştırmaları teşvik etmek ve bu alandaki çalışmalarda işbirliği sağlamak" denmektedir.

Bu işbirliği düşüncesi, çeşitli uluslardan birtakım tarihçiler arasında daha 1955 yılı içinde belirlemiştir. Bu yıl, İtalyan tarihçisi Ferruccio Parri'nin önyak olmasıyla çeşitli Avrupa uluslarından tarihçiler, aralarında, henüz bir statüsü olmıyan, resmî bir niteliği olmıyan bir komite kurmuş, ve "İkinci Dünya Savaşında Avrupa'nın işgali ve direniş hareketleri" konusu üzerinde uyumlu (ahenkli) bir çalışmaya girişmişlerdir. Bu komite ayrıca da uluslararası konferanslar tertiplemiştir. Konferanslar, 1958'de Liège'de, 1961'de Milano'da, 1963'te Karlovy-Vary'de (eski Karlsbad'da), 1965'te Viyana'da toplanmıştır. Bu son toplantıya katılan tarihçiler, toplantıdan hemen sonra resmî nitelikte uluslararası bir komite kurulmasını ve İkinci Dünya Savaşı Tarihi konusundaki çalışmaların kadrosunun genişletilmesini kararlaştırmışlardır. 1967 Mayısında Paris'te yapılan toplantıda, o güne dek hazırlanmış olan statü kabul edilerek, Komite meydana gelmiştir.

Kuruluşun ardından İkinci Dünya Savaşına doğrudan doğruya katılmış ya da savaşla dolayısıyla ilgisi olmuş olan bütün ülkelere, bu arada da Türkiye'ye, Komiteye katılma daveti gönderilmiştir. Bugün Doğu'dan olsun Batı'dan olsun, bütün Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İsrail, Komite'de üyelerdir.

Komite, bir de UNESCO'nun "İnsan Bilimleri Direktörlüğü"ne bağlı "Uluslararası Tarihsel Bilimler Komitesi"ne üyedir.

Komitenin yürütmekte olduğu etkinlik, yapıt, belge ve araştırmacı değiş-tokuşu çerçevesi içinde kalmaktadır. Bu nedenle Komite, İkinci Dünya Savaşı tarihi konusundaki çalışmalar alanında geniş bir karşılaştırma ve buluşma tabanı sağlamaktadır.

Uluslararası Komitenin ulusal komiteler üzerinde hiçbir yetki ve nüfuzu söz konusu değildir. Ulusal komiteler, yurtlarındaki tarihsel araştırmalar üzerine Uluslararası Komiteye bilgi verir ve yapıt ve araştırmacı değiş-tokuşunda ve uluslararası konferanslar tertiplemede Uluslararası Komite ile bağlantı ve işbirliği halinde bulunur.

Komite üzerine daha somut bilgi vermek umuduyla Fransız Ulusal Komitesi üzerinde biraz duralım. Uluslararası Komite ile Paris'te aynı binada bulunan bu ulusal komite 1954'te "Comité d'Histoire de l'Occupation et de la Libération de la France" (Fransa'nın işgali ve kurtuluşu tarihi komitesi) adı altında kurulmuş, 1961'de "Comité d'Histoire de la 2e Guerre Mondiale" (İkinci Dünya savaşı Tarihi komitesi) adı ile Fransız Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve sonra 1967'de kurulan Uluslararası Komiteye katılmıştır. Uluslararası komitenin adı Fransız Komitesinin son adından alınmıştır.

Fransız Ulusal Komitesinin bilimsel ağırlığını tarihçiler meydana getirmekle birlikte, yönetim bakımından Başbakanlığa bağlı ve bilimsel araştırmalarla ilgili bütün bakanlıkların temsilcilerinin de katıldığı bir yönetim kurulunca yönetilmektedir. Başlıca etkenliği, "Revue d'Histoire de la 2^e Guerre Mondiale" adlı dergide İkinci Dünya savaşına değgin çalışmaları yayımlamaktır. Bu derginin çeşitli ülkelere ilişkin özel sayıları arasında, Balkanlar bölgesinden Romanya özel sayısı çıkmıştır. Yunanistan özel sayısı çıkmak üzeredir. Çıkmış olan bir özel sayısı (No 74), Balkan Sorunları'nı ele almaktadır. Türkiye için de bir özel sayı düşünülmektedir. İşte Türk Tarih Kurumuna ilkin bu amaçla başvurulmuş, sonra ilişkiler genişleyerek Kurumun üyeliğine kadar gidilmiştir.

Fransız Ulusal Komitesi ayrıca 1969 Nisanında Paris'te bir "Akdeniz'de İkinci Dünya Savaşı" kollokium'unu teriplemiştir. Uluslararası olan bu kollokium'un Türkiye için ne kadar ilginç olmuş olduğu üzerinde durmaya lüzum yoktur.

Uluslararası Komite aylık bir haber bülteni yayımlamaktadır. Bu bülteni Kurum 1969'dan beri muntazam olarak almaktadır. Bültende Komiteyi ilgilendiren haberler yer almaktadır. Örneğin : Gündeminde yeni üye kaydı, aidat, çalışmalar, vb. vardır. Bu bültenin çoğu zaman iki aylığı bir arada yayımlanmaktadır. Komitenin ayrıca da yerel durumları söz konusu eden bültenleri var. Bize gönderilen bir tanesi, Indre ilinin 1940-1944 te işgal altındaki durumunu incelemektedir. Bunda işgal, direniş, Fransızların sürgüne gönderilmesi söz konusudur.

Öte yandan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransızca Bölümü mezunlarından Gündüz Turhanoglu'nun Prof. Bedreddin Tuncel'in yönetimi altında "Fransa'da Alman işgalinin Fransız edebiyatına etkileri" üzerinde Fransızca bir doktora tezi hazırladığı Komite genel sekreterine bildirilmiş ve genel sekreter Bay H. Michel'den, bu çalışmanın Komitece çok olumlu karşılandığını ve aday Fransa'ya gelirse kendisine türlü bilimsel yönlerden yardım edileceğini bildiren bir cevap alınmıştır.

TÜRK - MACAR TARİHİ MÜNASEBETLERİ HAKKINDA,
TÜRKOLOG VE ÜNİVERSİTE DOÇENTİ NAGY GYULA
KALDY'NİN "NÉPSZABATSAG" GAZETESİNİN 15 KASIM
1970 NÜSHASINDA ÇIKAN BEYANATI

Tanıtın : H. Z. KOŞAY

Araştırmalarım Macar tarihinin güç devrini kapsar. Kral *Matvaş*'in ölümünden sonra, merkezî hükümet idaresi zayıflamış ve yurdumuz iki büyük devletin : Habsburg'larla Türklerin çatışma alanı, iktidar için mücadele sahnesi olmuştur. Erdel'de gâh zayıf gâh kuvvetli özgür beylik kuruluncaya kadar yurdumuzun bir kısmı Habsburg'ların, diğer kısmı da Türk'lerin eline geçmişti. Bu çağın incelenmesinin bizden önceki tarih yazan nesilleri de hayli meşgul ettiği şüphesizdir. Ancak onlar yekdiğerine tamamiyle zıt ve bugün de okuyucuları tesiri altında bırakan görüşler yansıtırlar.

Birinci görüşe göre, bizi etkileyen kayıpların ana sebebi Habsbug'lardır. Bu yazarlar, Türk dünyası içindeki Macaristan'da, serhadlardaki muhariplerin kendi aralarında tertipleedikleri eğlenceli müsabakalar, düellolar, pusuya düşürüşler, pazar yerlerine saldırış ve yağmalar, hulâsa o çağdaki hayatın romantik cihetlerinden başka bir şey görmek istemezler.

İkinci zıt görüşün temsilcileri ise, Habsburg'ları mübalâğalı savunurken Türk hâkimiyeti devrini karanlık şekilde tasvir ederek, okuyucuda "Osmanlı süvarisinin ayak bastığı yerde ot bitmez" hissini uyandırırılar.

Biz objektif olarak gerçeği ortaya koymak için ilkönce Macaristan'daki defterleri incelemeye koyulduk. Eski tarihleri ve diğer eserleri okuyanların ilk aklına gelen, Türklerin bu memleketten ne miktar vergi aldıklarını bilmek oldu. Bir çok kimse, Türklerin arabalar dolusu altın taşıdıklarını sanıyordu. Halbuki aslında bu hiç de böyle olmamıştır. Nitekim Budin'deki Türk maliyesi 1559 ve 1560 yılları kayıtlarına göre, Macaristan'dan toplanan vergiler ve gümrük gelirleri Türklerin Macaristan'daki masraflarının ancak üçte birini kapatmaya yeterli idi. Aradaki yıllık açık 260.000 - 280.000 altın İstanbul'dan Budin'e getiriliyordu. Bazı Türk memurlarının kendi çıkarları için halka zarar verdikleri varid ise de, Macaristan'daki büyük emlak ve arazi sahipleri bunun âlâsını yapıyorlardı.

Diğer önemli bir mesele de mahsulât miktarının tespitidir. Hollanda'lı bir ziraat tarihçisi, 1560 dan sonra Avrupa'da et fiyatlarının yükselişini, nüfusun çoğalmasına ve bir de Macaristan'ın Türkler tarafından işgali yüzünden Güney-Doğu Avrupa'dan sığır hayvanları ithalâtının durduğuna atfeder. Halbuki, kaynaklar bunun aksini ispat etmektedir. Türk vergi kayıtlarına göre, *Vats* Vilâyeti Gümrük dairesi yolu ile, 1560'tan itibaren Türk hâkimiyeti altındaki topraklardan batı piyasalarına 75.000 baş sığır sevkedilmiştir. Yeni bulduğumuz bir belgeye göre de, bu tarihte "Macaristan'da sığır hayvanları o derece mebzuldür ki, bütün Almanya için yeterlidir; her yıl 80.000 - 100.000 baş sığır satılabilir" denmektedir.

Bu belge tabiatıyla aynı zamanda mahsulün “extensive” ziraate münhasır kaldığına ve diğer istihsal kollarının ağır kayıplara uğradığına da delâlet eder.

Gazete muhabirinin kaynaklara nasıl ulaşıldığı sorusuna ise, *Kaldy* şu cevabı vermiştir :

— Birinci derecede Türkçe kaynaklar üzerinde çalışıyorum. Muasır Türkçe belgeler, Avrupa'nın çeşitli arşivlerinde ve çoğu da İstanbul'da bulunmaktadır. 1963 te İstanbul'a üçüncü tetkik seyahatimi yaptım. Türk Tarih Kurumu'nun delâleti ile o zamanki Başvekil Sayın *İnönü* Başvekâlete bağlı Arşiv'de çalışmama ve mikrofilmler almama müsaade buyurdular. Çeşitli Türk arşiv kaynaklarından Macaristan'a ait 35.000 sahifelik mikrofilm hazırlandı. Her ne kadar benden önce bu arşivde diğer Macar bilginleri de çalışmışlar ise de, evreğin fotoğraflarını almaya o zamanki teknik imkânlar elverişli değildi.

Gazete muhabirinin, Macar ilim muhitlerinin Türk bilginleri ve ilim kurulları ile işbirliği sorusuna *Kaldy* aşağıdaki şekilde cevaplandırmıştır :

— İlmî rabitalarımız iyi olarak gelişmekte ve bu eski köklere dayanmaktadır. Geçen haftalarda Macaristan'da Türk dili kürsüsünün kuruluşunun yüzüncü yıldönümü kutlandı. Toplantılara katılan dört kişilik Türk Heyeti : TTK Başkanı Prof. Şevket Aziz Kansu, 1920 sıralarında Üniversitemizde okuyan ve zikri geçen Kurumun kurucu üyelerinden Dr. Hâmit Zübeyr Koşay, Macarcaya iyice vâkıf İstanbul Üniversitesi Tarih Profesörü Tayyib Gökbilgin ve çeyrek asır önce Kürsümüz öğrencilerinden ve daha sonra aynı yerde öğretimle görevli Ankara Üniversitesi Türk Dili Profesörü Hasan Eren'den ibaretti. Bundan sonra da Türkoloji kürsüsünü çok iş beklemektedir. Türkiye ile burslu öğrenci ve ilmî eserler mübadelesi; Türkçe - Macarca esaslı bir sözlüğün hazırlanması ve Türklerle birlikte yayınlanması bunlar arasındadır. Okullarda ders kitaplarının salâhiyetli bir heyet tarafından incelenerek düzeltilmesi de gerekmektedir. İki devlet arasındaki münasebetlerin düzelmesi her iki ulusun menfaati icabıdır.

Aynı gazetenin 24 Kasım nüshasında, Budapeşte'deki büyükelçimiz Sayın İsmail Soysal'ın bir merasim çerçevesi içinde, büyük Türkolog, emekli Profesör, Akademi Üyesi *Németh Gyula*'ya T. T. K. ile Türk Dil Kurumu adlarına bir hediye sunuluşu haberi yayınlanmıştır. Halen 80 yaşında olan Profesör *Németh* Türkiye'yi hatırlatan hediyeye teşekkür ederken : “bu taltif, Macaristan'daki Türkoloji çalışmalarının takdiri mânasına gelmektedir” demiştir.

Türkiye Hariciye Vekili Sayın İhsan Sabri Çağlayangil de Prof. *Németh*'e gönderdiği mektupta “Türk dil ve tarihini araştırma sahasında büyük hizmetleri geçen bilgin ile Budapeşte'de bulunduğu sırada tanışma fırsatını bulmaktan duyduğu memnunluğu belirtmiştir.

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
CAPPIERI, MARIO : The Anatolians of the late neolithic and chalcolithic age (Les Anatoliens de l'âge néolithique postérieur et du Chalcolithique; (en anglais, avec un résumé en turc, une carte et un dessin graphique)	509
BARKAN, ÖMER L. Fluctuations des prix des denrées en Turquie dans la seconde moitié du XVI e siècle (en turc)	557
WEIKER, WALTER F.: L'entourage de Kemal Atatürk (1932-1938.-en turc)..	609
———— : dito, en anglais	633
Nécrologie :	
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: M. Çağatay Uluçay (en turc avec une photo)...	633
Bibliographie :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : S. Charitonidis-L. Kahil-R. Ginouvès, <i>Les mosaïques de la Maison de Ménandre à Mytilène</i>	665
SEVİM, ALİ : Ebu Bekr B. ez-Zeki el-Mütetabbib el-Konyevî, <i>Ravzatü'l Küttab ve Hadikatü'l-elbab</i>	669
TANSEL, F. A.: Mücellidoğlu Ali Çankaya: <i>Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler</i>	679
Information :	
Ş. A. K. Centenaire de la fondation de la Chaire de Turcologie à l'Université de Budapest (en turc)	687
P. O.: Le VII ème Congrès d'Histoire Turque (en turc)	692
N. H. Le Comité international d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale (en turc)	694
KOŞAY, H. Z. Déclarations du turcologue et docent Nagy Gyula Kaldy le 15 Novembre 1970 au quotidien "Népszabatsag" sur les relations histo- riques turco-magyares (en turc)	696

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXIV

No. 136

Octobre 1970

ANKARA - IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

2001